

HOLMI

XXI. évfolyam 7. szám

2009. július

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Szvoeren Edina*: A hét vége • 847
Bán Zoltán András: Meneküljön, aki tud! (I) • 852
Orosz István: Egy ausztrál kertben • 889
Fabó Kinga: Gonosz vénasszonyok nyara • 890
Ferdinandy György: Anya és a forradalom • 891
A svájci bank • 894
Fűri Mária: A hársfasor idővel összeér • 898
Benő Attila: (mintha labirintus) • 899
(hogya) • 900
Beke József: Radnóti Miklós: arany • 900
Kun Árpád: Mese báburól és medvékről • 909
Mese a gleccserről • 910
Mese az átváltozásról • 910
Darányi Sándor: Magyarázat a gyávaságról • 911
Repkény • 911
Születésnap • 912
Lángh Júlia: Figurák • 913
Benedek István Gábor: Kinderheim • 924
Brokés Ágnes: A nap lement • 936
Csapódnak orgonás vizek • 936
Elfelejtettem • 936
Tallán Tibor: A magyar opera másik megalapítója:
Schodel Rozália • 937
Somfai László: A Haydn-év és a kvartettezés
alkonya • 946

FIGYELŐ

- Kárpáti János:* Egy klasszikus újrafelfedezése (Bartha Dénes–Révész Dorrit: Joseph Haydn élete dokumentumokban) • 954
- Wilheim András:* Találtam egy könyvet. Szentkuthy álarcos önarcképeiről – a „Doktor Haydn” ürügyén • 962
- Rugási Gyula:* Alexandria Kr. u. 2008 (Gábor György: Az idő nélküli hely) • 967
- Havasréti József:* Patrióta hangyák, egzotikus termeszék (Etnográfiai és politikai allegóriák egy harmincas évekbeli ifjúsági regény propagandavilágában) • 975
- Báthori Csaba:* Füst és álom (E. T. A. Hoffmann: Az ördög bájitala) • 981

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Szvoren Edina

A HÉT VÉGE

Szép csöndben megérkezett a bátyám. A kulcsosomója ugyan nem ütött zajt, s a kabátja cipzárját is képes volt nesztelenül lehúzni, mi mégis tudtuk, hogy megérkezett. Nemcsak hogy percre pontosan kiszámítottuk, mikor kell a küszöböt átlépnie, de ilyenféle némaság is csak őt tudta körülvenni. Két szobán túlról is hallottam a nyugodt lélegzést meg a zokniba bújtatott láb puha lépteit, holott akkor sem hallhattam volna, ha ott vagyok mellette, és nem értettem, hogyan lehet ilyen nyugodt, akit senki nem szeret.

Először kezet mosott. Még a víz is halkabban csobogott, mint ahogyha anyáék nyitották volna meg a csapot, a körömkefének meg, amivel az olajfoltokat és az olajfoltok emlékét sikálta a kezéről, csak annyi hangja volt, mint egy tollászkodó madárnak. Aztán pisilni ment. Hallottam, hogy lehajtja a deszkát.

Már a kilincsen volt a kezem, amikor megtorpantam. Úgy beszéltük meg, hogy én fogom őt elsőként üdvözölni, de az utolsó pillanatban inamba szállt a bátorságom. Kalapáló szívvel vissza kellett ülnöm az ágyra, megvárni, hogy ő nyissa rám az ajtót. Kezembe vettem egy könyvet, mintha olvasnék, de a sorok összefolytak a szemem előtt, s egy picit még a kezem is remegett. Hogy visszanyerjem az elszántságomat, igyekeztem apa ércesen zengő monoton hangját földézni, s közben azt reméltem: sem apát, sem anyát nem fogja megzavarni, hogy jócskán eltérek a megbeszélttől.

Nyílt az ajtó, és belépett rajta a bátyám, rézbarnán, mosolyogva. Persze jött vele az a csönd. Letette a szennyyel teli sporttáskát az ágyam melletti résbe. Köszöntöttük egymást, a könyvet nem eresztettem. Aztán a bátyám összeborzolta a hajamat. Úgy tettem, mintha olvasnék, de közben figyeltem, mit csinál. Alsónadrágra vetkőzött, ruháit a széktámlára dobta, aztán megkérdezte, kinyithatja-e az ablakot. Amikor bólintottam, kinyitotta. Volt egy gödör a feneké fölött, azt néztem. Mialatt az elrozsdásodott kilincsel meg a keretébe szorult ablakkal birkózott, a gerince mentén, a lapockája alatt s a gödör körül táncoltak az izmok. Fényes rézbarna bőre alatt mint egy kalács fonatai bújtak egymás mögé az izma nyalábjai. Mikor az ablak végre méltóztatott kinyílni, bátyám elővette a tárcáját. Kihúzott belőle néhány kettőbe hajtott bankót, és vállá fölött rám lesett. Még idejében a könyv fölé görnyedtem. Lapoztam is, hogy ne fogjon gyanút, mire ő fölbátorodott, és a sarokban lecsüngő tapéta mögül elővette a füzetet.

Bár a bátyám sosem mesélt magáról, mi mégis tudtuk, hogy a kis sárga füzetben vezeti a kiadásait, adja össze a túlórákat, jegyzi az esti iskolában kapott osztályzatokat. A füzet lapjai közt gyűjtött spórolt pénzhez sosem volt bátorságunk nyúlni, de ha apáék végképp megszorultak, nekem kellett a tárcájából pénzt vennem tejre, kenyérrre, iskolaszere. Szorgalmasan, alig valami zajt ütve írt a bátyám, és nem sejtette, hogy hét közben kigúnyoljuk őt ezért a füzetért. Nincs nevetségesebb egy felnőtt strébernél, mondta anya. Apáék időről időre kénytelenek voltak beleolvasni a tapéta mögé rejtett füzetbe, mert attól tartottak, hogy egyszer csak meglátják benne: a fiuk nem szereti őket. Dühös voltam a bátyámra, hogy még a szokásosnál is többet ír. Éppen ma. Félttem, hogy anyáék engem fognak hibáztatni, ha másképp alakulnak a dolgok, amint azt terveztük. Izzadt a könyvborító a kezemben, s csak amikor a bátyám fölsóhajtott, vettem észre, hogy írás közben talán még lélegezni is elfelejtett. Főlegyenesedett, elégedetten összedörzsölte a kezét, a négyzetrácsos lapok közé simította a keresetét, aztán nesz-

telenül a tapéta mögé csúsztotta a kis sárga füzetet. Mindennek alig volt valami hangja, és nem értettem, hogyan képes ilyen finom, ráérős mozdulatokra, aki szálka a családjá szemében.

Hallottam, hogy anyáék mozgolódnak a nappaliban, s majdnem rászóltam a bátyámra, hogy siessen. Amikor megfordult, és azt kérdezte, mit olvasok, azt sem tudtam, hova néztek. Fogalmam sem volt róla, mit tartok a kezemben, így csak föltartottam a könyv címlapját, hogy lássa. Bólintott, és mosolygott a rézbarna mosolyával.

Amikor a sporttáska oldalzsebéből egy bugyigumival zárható mappát vett elő, megértettem, hogy elszámítottuk magunkat. Már rég fürödni kellene. Addig hezitáltam, hogy figyelmeztessem-e apáékat, amíg a bátyám leült az ágyam szélére, és már nem volt alkalmam fölállni. Kinyitotta a mappát, s bár én jobban örültem volna magának a mappának, mert tetszett a gumija, kérődző vízilovakat, többpúpú tevét meg kacsacsőrű emlőst ábrázoló képeket vett elő belőle, melyeket aztán idegőrlő lassúsággal, gyengéden simogató mozdulatokkal teregetett szét az ágyon. Nézte, hogy örülök-e, én pedig nem mertem ránézni. A képeket bámultam szégyenkezve, és bár a bugyigumis mappára vágytam, a víziló és a kacsacsőrű emlős is érdekes volt. Bárhogy igyekeztem rejtetni a bátyám előtt, mi érdekel, valahogy mindig tudomást szerzett róla, s aztán nekem kellett szégyenkeznem apáék előtt, amiért a bátyám megpróbál a kedvemben járni. Na, kérdezte, s amikor kalapáló szívvel fölnéztem, az arca helyén egy nagy tányér gőzölgő tejbegrízt láttam, amelybe mosolygó száját karcoltam a villám hegyével. Megzavarodtam. Sosem értettem, hogyan örülhet valaki jobban a másik örömének, mint az a vízilovas képeknek, anyáék pedig azt nem értették, honnan van a bátyámnak pénze még ajándéokra is. Nem szerettem anyáék előtt alakoskodni, de sosem volt merszem megtiltani a bátyámnak, hogy hétvégeként ajándékot hozzon. Most meg már kétségkívül fölösleges is lett volna szólnom. Köszönöm, csúszott ki a számon.

Kis híján rosszul lettem az izgalomtól, amikor nyílt a nappali ajtaja, és meghallottam anyám szobánk felé közeledő lépteit. Úgy dobogott a szívem, mint mikor pénzt csentem a bátyám tárcájából tejre, kenyérre, iskolaszerre. A könyvet gerincével fölfelé a képekre borítottam, aztán a mappa gumiját pattogtattam zavaromban. A bátyám figyelmét nem kerülhette el a mozdulat, és haragudtam rá, hogy szégyenkezni kell nemcsak a szüleink előtt, de még őelőtte is. Amikor anyám a szobánkba lépett, a bátyám még mindig az ágyam szélén ült, azt a látszatot keltve, mintha mi ketten a legjobb barátságban volnánk. Anya nem szerette, hogy a bátyám alsónadrágban flangál otthon, most a szokásosnál mégis szívélyesebben köszöntötte a fiát. Pedig úgy tervezték, gorombák lesznek vele, nehogy gyanút fogjon. A bátyám fölállt végre-valahára, és anyához lépett, majd szokás szerint kétfelől megpuszította. Anya csak az arcát tartotta a bátyám szájához, a testét, amennyire lehetett, elhúzta az izmos, forró és majdnem teljesen csupasz férfitest mellől. S közben a bátyám válla fölött engem nézett kérdően. Megvontam a vállam, széttártam a karom.

Mikor a bátyám végre elvonult fürdeni, fölsóhajtottam, pedig még el sem kezdődött. A zajokra apa is megjelent, s amikor anyára nézett kérdően, immár anya vontta meg a vállát, tárta szét a karját. Most főhetett a fejük, hogyan is álljanak neki a dolognak. Egy darabig füleltek, aztán halkán tanakodni kezdtek, hogy a bátyám magára zárta-e az ajtót. Én a mappa feszes gumijával játszottam, míg apám rám nem szólt, hogy azonnal fejezzem be a pattogatást. Idegesek voltak, s a bátyám magával vitte a csöndjét a fürdőszobába. Anyám leheletén éreztem, hogy ivott, apámén, hogy dohányzott, pedig tegnap már felvágottra sem volt pénzük. Anya az ablakhoz lépett, és az elázott tapéta lecsüngő szegélyén át előrángatta a bátyám sárga füzetét. Megszámolta a pénzt, átfu-

totta az új bejegyzéseket, azután kapkodva, ügyetlenül, hogy még a tapéta is fölszakkadt, visszatömködté rejtekhelyére a füzetet. Pedig most már akár visszatennie is fölösleges, futott át az agyamon.

Apa csak állt, és amit anyának mondott, nem az ércesen zengő hangján mondta, ezért alig is értettem belőle valamit. Hallgattam a bátyám keltette neszeket, a feje fölé emelt zuhanyrózsából valószínűtlenül csendesen és túlságosan puhán zubogó víz hangját, s közben észrevettem, hogy a vízilovas képekre borított könyv címe *Szöveges feladatgyűjtemény II*. Elpirultam, s emlékeztettem magam, hogy ennek hamarosan vége. Többé nem kell szégyellnem magam a bátyám miatt. Kezdtém érteni, hogy hiszen én nem is magamat szégyellem, hanem őt. Apa a lelkemre kötötte, hogy nem mozdulok az ágyról, míg ők elő nem készítik a terepet, aztán összeszedte magát, és elsietett. Addig is pattogtathattam a mappa gumiját.

Hallottam, hogy apa a konyhába megy, kinyitja a kamraszekrény ajtaját. Azt hittem, ő is inni fog, mint anya, de egy üveg mézzel a kezében tért vissza. Anya gumikesztyűt húzott, és csípőre tett kézzel várta, hogy apa befejezze ténykedését. Fölálltam, hogy jobban lássam, mit csinál apa, de anya visszazavart a szobába. Csak akkor gyere, ha hívunk, mondta, de az ajtót nem kellett becsuknom. Apa a fürdőszoba előtt guggolt, és sietnie kellett, mert hallottuk, hogy a bátyám már elzárja a vizet, és elvékonyodott törülközőjével dörgöli magát. Mindhárman ismertük azt a zörejt, amit az almaecet kupakja adott, ha végre sikerült lepiszkálni a zöld műanyag palackról, az ecet átható szagát pedig még a zárt fürdőszobaajtón át is érezni lehetett. A húszéves, bátyámmal egyidős linóleum egy helyütt jól láthatóan kikopott, mert a fürdőszobából kilépve mind a négyünk lába ott érintette először a földet. Apa éppen a folt előtt guggolt. Hiába rázta idegesen az üveget, a bátyám lassúságával vetekedő méz semmivel sem csorgott gyorsabban. A bátyám közben a vatta zacskójával zörgött, mert az még az ő kedvéért sem volt hajlandó halkabbra fogni. Aztán éppen a hirtelen támadó teljes csönd jelezte, hogy a bátyám ecetet önt a vattapamacsra, egyik lábát a kád lebiggyesztett szájra hasonlító peremére rakja, és a megnedvesített vattadarabot a lábujjak közé szorítja, ahol, hiába kezelte minden szombaton, újra és újra szétnyílt a bőr. Anya nem szerette az almaecet szagát, émelygett tőle, s bár az arca elé tette a kezét, láttam, hogy tenyere mögött szüntelenül mozog az orrcimpája, mintha éppen azzal nem tudna betelni, ami undorító. Mint ahogy a szeme is minduntalan a bátyám alsónadrágjára tévedt, ha félmeztelenül mutatkozott előtünk.

Apa anyára nézett, s a tekintetével utasította, hogy jöjjön és segítsen. Anya apa mellé guggolt, és gumikesztyűbe bújtatott kezével nekiállt egyenletesen szétteríteni a mézet. Olyanok voltak ők ketten, ahogy így a fürdőszobaajtó meg a linóleum foltja előtt guggoltak, mint a homokvárat építő gyerekek.

Apa fölállt. A zajok félreismerhetetlenül jelezték, hogy az ecetes palackra visszakerült a kupak, s apa izgatottan kocogtatta meg anya vállát, hogy hagyja abba, jó lesz az már. Anya fölegyenesedett, s apa húzta le remegő kezéről a kesztyűt. Anya felnyögött, mert a dereka születésem óta gyenge. Amikor apa beszaladt a szobába, hogy az íróasztalom alól elővegye a kétkilós súlyzót, s aztán minden eshetőségre számítva, óvatosan, hogy ne üssön zajt, az előszobai szennyesláda tetejére rakta, anya ijedten suttozta, minek az, s még a szimatolásról is megfélemedezett. Apa nem válaszolt anya kérdésére. Kezdték a szívem megint gyorsabban verni, pedig nekem csak az volt a dolgom, hogy üljek. Ültem is.

A mézes gumikesztyűt a sarokba dobták, aztán anya a vécében bújta el, apa pedig a fürdőszobaajtó mellett, hogy ha nyílik, eltakarja. Én csak ültem az ágyamon, szemben

a fürdőszobával, és nem volt, aki rám szóljon, hogy hagyjam abba a pattogtatást. Amikor meghallottam, hogy a bátyám bekapcsolja a villanyborotvát, s hogy a szüleim, mert a borotválkozásról megfélelkeztek, bosszúsán fölszisszennek, fölhagytam a pattogtatással, és a szöveges feladatgyűjtemény második kötete alá lestem. Épp csak arra volt időm, hogy a kérődző viziló pofájából szivárgó zöld lén elcsodálkozzam, amikor apa átosont a vécébe, anyához, s mivel a méztócsát ki kellett kerülnie, egy pillanatig azt hittem, engem akar rendreutasítani, amiért ajándékot fogadtam el a bátyámtól. Izgagtottan sutyorogtak. A borotva berregése árulta el, hogy a bátyám végzett az arcszörzétével, s most a tarkójára nyír hajcsapocskát a fejbőr és a nyakszirt találkozásánál. Apa nem győzte ostorozni bátyámat a hajnak ezért a piperkőcös nyúlványáért, de ő csak mosolygott apán. A higgadság persze olaj a tűzre.

Valahogy aztán elteltek azok a percek is, amíg a bátyám befejezte a borotválkozást, elrakta a gépet, a badellába dobta az elhasznált vattát, kimosta a kádat, a lefolyó környékéről lesikálta a szappanüledéket, végül pedig tiszta alsónadrágot vett föl. Anya mosta az ő szennyesét is, és egyikünk sem értette, hogyan lehetséges, hogy a bátyám ruhái sokkal fehérebbek, mint apa alsónadrágjai, anya melltartói vagy az én trikóim. Talán mert barnább a bőre, mint nekünk, gondoltam.

Apa visszalopakodott a fürdőszobaajtó melletti őrhelyére, s bár a bátyámnak nem volt szokása kicsapni az ajtót, maga elé tette a kezét. Valahogy furcsának találtam, hogy apát lopakodni látom, s zavarba jöttem, mint mikor azon kaptam anyát, aki ha iszik, különös dolgokra képes, hogy apa nadrágjában turkál. Apa az utolsó pillanatban még lekapcsolta az előszobai villanyt, nehogy a bátyámnak föltűnjön, hogy valamitől, ami rá hasonlít, mert lassú és sárga, furcsán csillog a linóleum.

Aztán elkezdődött. Nyílt az ajtó. Nem bírtam nem odanézni, pedig előző este anya azt tanácsolta, hogy inkább csukjam be a szemem. A bátyám meg is torpant a küszöb előtt, s én megijedtem, hogy mindent elrontottam. Talán csak az a baj, hogy látszik is, amivel látok. Apa óvatossága fölöslegesnek bizonyult, mert az ajtó nem vágta orrba. Összeszorult a torkom, s azt kívántam, legyünk már túl rajta. Most az egyszer szedje össze magát a bátyám, és egy lendületre végezze el, ami a dolga. De még mindig csak állt. Anyát ingerelte ez a megfontoltság, hasogatott tőle a feje, a fejfájást pedig csak az ital mulasztotta el.

Nem bírtam kívánni, míg a bátyám megmozdul, és elkaptam a tekintetem, hogy majd csak akkor nézzek vissza, amikor megtörtént, a fürdőszoba párájából szabaduló test látványa, a szőrbolyhokkal fedett mellizmok domborulatai mégis úgy maradtak meg az emlékezetemben, mint amit órákon át bámultam pislogás nélkül. Az előszoba mélyebben feküdt a fürdőszobánál, s apáék azt remélték a szintkülönbségtől, hogy majd növeli a bátyám testének tehetetlenségét. Véletlenül, s mert kerültem a bátyám pillantását, a sötét vécében lapuló anyámrá néztem, és elgyávtam a szájára szorított tenyér látványától. Újra és újra csalódnom kellett a felnőttekben, mert mindig kiderült, hogy csupán színlelik a bátorságot. Aztán megtörtént.

Először a papucs mindennapi hangját lehetett csak hallani, a cuppanást, ahogy a nem egészen szárazra törölt talp elválik a műanyagtól. Ez a jól ismert zaj el is fújta volna a lámpalázzamat, ha nem nézek föl újra. A bátyám egyik lába még a fürdőszobában volt, a másik már a linóleumon. Abban a pillanatban, amikor megérezte, hogy ahová az előrenyújtott lábát teszi, nem biztos pont, ösztönösen, s gyorsabban, mint életében valaha, két kézzel az ajtófélfá után kapott. Még mielőtt meg tudott volna fogózni, elesett, s tehetetlenül, mulatságos gyorsasággal az előszoba belseje felé csúszott. Koppant ugyan a feje a fürdőszoba kövezetén, de az eszméletét, mint anyáék tervezték, nem vesz-

tette el. Már nem izgultam, és már nem kellett úgy tennem, mintha olvasnék, de azon meglepődtem, hogy a bátyám fölemeli a fejét. Próbálta maga alá húzni a könyökét, hogy föltámaszkodhasson, de addigra anya és apa előugrottak a rejtkehelyükről, s miután átlépték a méztócsát, csináltak vele valamit, ami miatt visszahanyatlott. Újra koppant a feje, ezúttal nem akkorát, mint először, de utána sem lett csönd. Ahogy az apáék ide-oda dülöngélő teste között időnként megnyíló résen át a fürdőszobába lestem, a bátyám két karját láttam a szüleim karja után nyúlni, mintha még mindig nem értené, hogy nem várhat segítséget, aki férfi létére ülve pisil. Anyáék is meglepődhetnek a bátyám ellenállásán, aki olyan mulya volt, hogy azt sem tette soha szóvá, ha pénzt vettünk ki a tárcájából tejre, kenyérre, iskolaszerre, s amikor egy szombaton észrevette, hogy anyáék eladták a heverőjét, csak megágyazott magának a padlószőnyegen. Szóval ők is meglepődhetnek, mert apa durván s kicsit figyelmetlenül, pedig ő igazán semmit nem ártott, félresöpörte anyát az útból, hogy a szennyesláda tetejére készített súlyzóért siessen. Anya közben igyekezett a földön tartani a bátyámat, aki két kézzel csimpaszkodott a steppelt otthonkába, mintha így megmenekülhetne azoktól, akik nem szeretik, és többször nekirugaszkodott, hogy megfogalmazzon valami kérdést, de elharaphatta a nyelvét, amikor elesett, mert, mint a kérődző vízilónak, egy kevés nedvesség szívárgott a szája szegletéből, és sehogyan sem tudta formálni a szavakat. Amikor anya megértette, hogy a bátyám azt akarja kérdezni: miért, nyögve taszigálta vissza a sárga fürdőszobakőre, s annyira felingerelte a nem várt akadékoskodás, hogy apa alig fért a fürdőszobába anya szétterpesztett lába s a görnyedéstől a levegőbe meredő óriási fara mellett. Ez a hatalmas fenékben végződő két oszlopos comb, ami magát a testet teljesen eltakarta, valahogy csúnyábbnak tűnt, mint a bátyám földön fekvő, párától fénylő és szinte teljesen meztelen izmos teste, amiről tusakodás közben félig már lesodródott a tiszta alsónadrág, s amit a küszöb alumíniumszegélye, a medencecsont környékén párhuzamos karcolásokat hagyva, szépen fölsebzett. Mert szép volt a bátyám, ahogy tengeri hínárként anya felé nyúló kézzel, előszobába lógó meztelen lábbal a fürdőszoba kövezetén feküdt, s a hiábavaló igyekezettől, hogy fölkeljen, testén a legváratlanabb helyeken dagadtak ki az izmok, vagy remegtek meg az inak. Ha apa ekkor rám néz, biztosan visszazavar a szobámba, aminek, gondoltam, mostantól már hétvégenként is én leszek az egyetlen lakója, de ő csak a bátyámhoz szeretett volna közel férkőzni. Amikor végre átszuszakolta a testét anyám és a mosdókagyló között, anya fölsikoltott. Megint nem láttam, mi történik, de a fejek fölött hirtelen megjelenő súlyzós kéz jelezte, hogy apa, talán mert nem volt máshol hely, bemászott a fürdőkádba. Aztán a bátyám kétszer felnyögött. A harmadik már sóhajtás volt. Anya csak akkor sikoltott újra, amikor észrevette, hogy a bátyám keze még mindig az otthonkájába kapaszkodik. Akkor aztán leguggolt, és nem sejtve, hogy a ruhája alja a méztócsába lóg, egyenként lefeszegette a bátyám ujjait a steppelt anyagról. Túl voltunk rajta. Most már majd minden megváltozik.

Összeszedtem a bátorságomat. Átléptem a mézet, és lábujjhegyre emelkedve megálltam az ajtóban. Nem zavartak el. Apa papucsostul állt a bátyám által tisztára sikált kádban, kezében a kétkilós súlyzóval, s csak nézett le a bátyám földön heverő testére. Anya fölegyenesedett, fájós derekára tette a kezét, és masszírozni kezdte magát, mint hajmosás után, ha hosszan kellett a kád fölé görnyednie. A bátyám körül újra csönd volt, pedig apáék éppen ettől a csöndtől menekültek. A bátyám szeme csukva volt, kerek arcán nem látszott, hogy megértette volna, senki nem szereti, mert akkor biztosan nem vág még holtában is olyan képet, mint egy tál békésen gőzölgő tejbegríz. De a legelső bordaívek közti boltozatot meg a fanszörzete köldök felé kúszó csikját irigyeltem tőle.

Apa sóhajtott. Most már csöppet sem ügyelve a zajokra, kiejtette kezéből az épp hogy csak véres kétkilós súlyzót, amivel a bátyám reggelente a nyitott ablak előtt edzett, s aminek a mellizmait meg a bicepszét köszönhette, aztán kilépett a kádból, és megkért, hogy kapcsoljam be a rádiót, mert megőrül ettől a csöndtől. A tévét is, kiabálta utánam érces, monoton hangján, pedig az két hete nem működött. Most majd lesz miből megcsináltatni, gondoltam.

Mire visszaértem, anya már nekiállt feltörölni a mézet, és segítettem neki. Csak szétkened mindenütt, ripakodott rám apa, úgyhogy elszontyolodva abbahagytam. Kidobtam a bátyám papucsát, hogy hasznossá tegyem magam, azután lemostam a súlyzóról a vért. A szöveges feladatgyűjtemény alól kikitortam a képeket, és visszatettem a bátyám bugyigumival zárható mappájába. Amikor anya is, apa is elkészült, körülálltuk a holttestet. Ha piperkőc volt is, a mi halottunk. Anyáék pár pillanatig megengesztelődött arcot vágtak, sőt apa állt alatt a bőrredő, ami ha ültében elaludt, toka volt, ha anyával veszekedett, idegesen remegő taréjféle, most mint egy gallér vette körül a nyakát. Anya fintorogva fordította el a fejét, mert nem múlt az ecetszag. Arról az oldalról, ahol én álltam, alig látszott a súlyzó nyoma. Nem szóltam róla, mert nem éreztem alkalomhoz illőnek, hogy valami a torkomat szorongatja. Gyerünk, emeljétek, mondta apa. Mint gyengébbeknek, nekem és anyának jutott a láb.

Bán Zoltán András

MENEKÜLJÖN, AKI TUD! (I)

Súlyos komédia

In memoriam Thomas Bernhard

Szereplők

ÁGOTA THOMAS

ANYA FŐORVOS

Első jelenet

Anya, Ágota

Anya vasal, de az egész jelenet alatt néha odamegy a tálalóhoz, és iszik egy pohárkával. Ágota valamiféle íróasztalnál ül, de ez lehet egy ebédlőasztal is, előtte papírok nagy halomban. Kívülről folyamatos írógépkattogás hallatszik be. Anya hallgatózik

ANYA Jól halad
Szerencsére jól halad
Megy a munka pörög szinte vidáman

ÁGOTA *(papírokkal a kézben)*
 Megint egy elutasítás
 egy karácsonyi elutasítás ezúttal
 ünnepi papíron fenyőgallyakkal vidáman
 Ismét és ismét újra és újra
 elutasítások hosszú
 úgyszólván végtelen láncolata
 Megint és még egyszer
 Ünnepi és hétköznapi visszautasítások
 fenyőgallyakkal vagy mikulásputtony nélkül
 elutasító levelek tömkelege gorombán és kedvesen váltakozva
 ANYA Durván és vidáman
 ÁGOTA Színházak
 merev elutasítás
 Kiadók
 szigorú hallgatás
 Folyóiratok
 teljes elzárkózás
 Rés nélküli közöny

Az írógépkattogás hirtelen megszakad. Anya és Ágota lélegzet-visszafojtva figyel, mindaddig, amíg a kopogás újrakezdődik

ANYA Jól halad
 Úgy hallom szerencsére jól halad
 Megy a munka pörög
 Néha elakad aztán megint nekilendül
 ünnepi lendület kétségtelenül
 ijesztő ijesztő lendület
 félelmetes voltaképpen
 rémületes vidámság
 kicsit félek bevallom félek egy kicsit
 de estére minden eligazodik
 remélem eligazodik
 ÁGOTA Senkinek sem kellő kéziratok
 Mintha nem is létezne
 Amolyan felfüggesztett létezés
 Felfüggesztett szabadláb
 Élethossziglani próbaidő
 ezt mondta egyszer az antikváriumban
 Noha dolgozik dolgozik szakadatlanul
 örökkön-örökké
 ANYA Örökkön-örökké igen
 Megy a munka jól halad amint hallom
 A szokásos szilveszter előtti tempó
 Az ünnep előtti végső lendület és nekirugaszkodás
 a kettős születésnap előtt

- ÁGOTA Magamnak írok
 mondogatja
 Vagy legfeljebb neked Ágota mondja nekem
 mondja Thomas
 És inkább vegyenek semmibe mint valamibe
 mert magamnak írok nem nekik
 legfeljebb neked írok még Ágota csak neked neked
 Ha semmibe vesznek az több
 mintha vesznek valamibe
 vagy kutyába vesznek
 mert a bukás a legnagyobb siker
 és a sikernél nincs nagyobb bukás
 A siker a halál
 szokta mondani séta közben
 Ha sikeres vagy ez nem jelent mást
 mint hogy korod gyermeke vagy
 ha pedig korod gyermeke vagy a kor terméke
 akkor pedig nem lehetsz eredeti
 csak másolat vagy ha korod gyermeke vagy
 Csak utánezat vagy
 utánérzés vagy nem eredeti
 Én radikális vagyok és originális
 nem korom gyermeke és nem vagyok korszerű
 köpök a koromra és köpök a korra és korszerűtlen vagyok
 szokta mondani Thomas
 a délutáni sétán de néha még a délelőttin is
 Radikális vagyok vagyis sikertelen és észrevehetetlen
 Éppen azért vagyok radikális mert sikertelen vagyok
 Radikális vagyok hiszen sikertelen vagyok
 sikertelen mert hát bizony radikális és originális bizony
 És nem teszek engedményeket
 kiáltotta
- ANYA Kétségbeejtő
 Nem tesz engedményeket
 Nem
 Miért nem ír operát egy operát ah egy operát
 Egy opera megmenthetne mindent
 Egy opera daljáték
 Jaj ahh ahh
A varázsfuvola Rózsalovag Parasztebecsület
- ÁGOTA Radikalitásom fényes bizonyítéka hogy totálisan
 és sikeresen ignorálnak
 leköpnek és és itt itt ekkor most most
 most dadogott most dadogott Thomas
 itt és most ignorálnak dadogta Thomas
 és és és
- ANYA És

ÁGOTA És szerencsére
 ki sem látszom az elutasító levelek és az elhárítások mögül

ANYA Nem értem
 Hogyan bírod
 hogy bírod ezt a végtelen levelezést
 évek óta és minden nap
 Két éve elutasítás
 Két hete elutasítás
 Három napja elutasító levél
 Tegnapelőtt elutasító távirat
 Másnap elutasító telefon
 Minden év és minden hónap
 egy újabb elutasítás
 Radikális elutasítás mondhatni
 Évek óta
 Apa halála óta hét éve szakadatlan
 Hatalmas roppant dossziék tele elutasító levelekkel és iratokkal
 Teljességgel elviselhetetlen
 Apa életében is elviselhetetlen
 és most sokkal inkább elviselhetetlen még sokkal elviselhetlenebb
 még sokkal inkább

ÁGOTA Azt mondja
 egy elviselhető világ sokkal elviselhetlenebb lenne
 egy elviselhető világnál mi sem elviselhetlenebb
 mondja Thomas
 Egy elviselhetetlen világ az egyetlen élhető világ
 írja a *Toldi második szerelme* első részében
 ezért kötelességünk hogy fokozzuk az elviselhetlent
 Saját elviselhetetlenségünk révén
 tegyük élhetőbbé saját elviselhetetlen világunkat
 Az életre szavazok és átkot mondok a halálra
 kiáltotta a múltkor
 az életre vagyis az elviselhetetlenre voksolok
 így kiáltott fel
 Az élet számomra az első
 a halálnak be kell érnie az ezüstéremmel
 és ugyancsak így kiált fel mielőtt lelövi a szerelmét
 így üvölt fel Heinrich von Kleist a Péterfy-regényben
 és így üvöltött fel két hete ő
 mikor feljött a közös képviselő
 egykor ávos ma közös képviselő
 micisapkában cigarettázva
 Egykor egyéni náci most közös képviselő
 mondta Thomas
 és most megint egyéni náci az árpádsávós zászlóval

ANYA Nem értem
 Ennyi munka értelmetlenül
 Munka szakadatlanul

Dolgozás rogyásig
lankadatlanul megszállottan
dolgozik szakadatlanul amióta Apa meghalt

Az írógép kattogás abbamarad. Anya és Ágota lélegzet-visszafojtva fülel, míg nem a kattogás kisvártatva folytatódik

Ez valami bosszú
valami bosszú Apa ellen és Apa emléke ellen
bosszúhadjárat alighanem
másra nem gondolhatok nem
Szétszaggatom a professzor urat mondta széttépem a fejét
leszakítom mondta darabokra tépem
Széttépte Apa fényképeit amikor Apa meghalt
Fecnikre tépett és elégetett minden fényképet
noha nem tudta és még most sem tudja
Ez a mi titkunk

ÁGOTA Nem tudta nem tudta
És még most sem tudja

Összenevetnek

ANYA Soha egy látogató soha egy vendég
teljes elszigeteltség mindenkitől
Szünet nélküli munkálkodás
pihenés nélkül
soha egy ünnepnap
soha egy szabadnap
soha egy kis lazítás némi kiengedés
Ma ünnep
ma ünnepnap
Szilveszter
az egyetlen engedélyezett ünnep
az engedélyezett két üveg bor
és két vagy három üveg pezsgő
az engedélyezett két cigaretta neked
(Közben odamegy a tálalóhoz, és iszik gyorsan egy pohárával)
Néha egy kis séta naponta kétszer
semmi más semmi más semmi
Nincs ünnep
nincs vasárnap amióta Apa halott
És üres a páholyom is az operában
nem mehetek oda nem engedi nem

ÁGOTA Készülnünk kell

Készülni estére az ünnepre

ANYA Neked is készülnöd kell külön készülnöd

ÁGOTA Igen a nagy bőrönd már összecsomagolva
Felkészültem

- ANYA A nagy bőrönd már becsomagolva degeszre tömve
 Minden összepakolva mint két éve
 amikor először megkért a főorvos két éve
 Ellenszenves alak kétségtelenül
 erős áll domborodó has szőrös fülek
 kicsit undort keltő nem vitás
 Ellenszenves test és talán lélek is talán
- ÁGOTA Karácsony semmi
 húsvét semmi
 ezek mind apa-ünnepek kiáltotta
 apás ünnepek apáskodó professzoros ünnepek
 Elegem van az agyondohányzott és agyonivott karácsonyokból
 Vége az agyonalkoholizált agyonzabált húsvétoknak
 Apa-csikkek és apa-poharak mindenütt
 apa-csikkek a hálószobában és a konyhában
 apa-csikkek a fürdőkádban peremén és a szappantartóban
 vodkaszagú apa-professzor poharak a könyvespolcokon
- ANYA Elég volt tényleg elég
 Ennek vége immár végleg vége igen kétségtelen
 Nem kérdés elég volt a professzor úrból
 aki úgy halt meg hogy semmit sem tudott
(Összenevet Ágotával)
- ÁGOTA Csak a szilveszter
 a szilvesztert elismerem
 mondta Thomas
 mert a szilveszter az Idő ünnepe és ezt kár lenni tagadni
 Ilyenkor szinte hallom ahogy fészkelődik és fordul az Idő
 ropognak a csontjai
 ropognak benne és vele a hónapok és a napok
 és nyújtózkodva átfordul álmában a következő évre
 átpördül az Idő
 szokta mondani Thomas
 Átfordulunk mi is kilöködünk
 sodor magával az Idő és ez szép és ünnepélyes valóban
 Mert szigorúan nézve én amolyan
 idő-fanatikus vagyok
 de nem időjárás-fanatikus
 A karácsony és a húsvét semmi a szememben
 szokta mondani Thomas
- ANYA Igen
 Apa szemében minden volt
 az én szememben semmi szokta mondani Tamás
 Ami a professzor úrnak minden az nekem semmi
 mondogatja Tamás
- ÁGOTA *(a jegyzetfüzetben lapozgat)*
 Katolikus fellengzés
 Katolikus kicsapongás és ünnepélyesen engedélyezett tökrészegkedés

mondta három héttel ezelőtt a délelőtti sétán
és ezt mondta már négy évvel ezelőtt is
Felírtam mindent felírtam a jegyzetfüzetbe
Mindezek az úgynevezett ünnepek
csak vallási szerepjátékok
nem mások ezek az ünnepek
szokta mondani
nem mások
mint vallási pszichodramák és teológiailag fertőzött bacchanáliák
Minden ünnep öncsalás önudvarlás
gátlástalan öntömjénezés
nem egyéb mint a nárcizmus karneváli menete
melyet saját szobraihoz vezényel az önmaga által elkábított embercsorda
így áll a jegyzetfüzetemben felírva

ANYA

Nem értem
Túlságosan vad túlságosan elvakult
De te szerencsére mindig megérttetted
ti mindig megértettétek egymást
Csak neked ír csak neked
Apa sem értette nem akarta érteni
Micsoda baromságok kiáltotta
és lehúzta a vécn a kéziratait
Egy mérnök ne írjon komédiákat
Az maga a komédia ha egy mérnök komédiákat ír
kiáltotta egyszer Apa
nem sokkal a halála előtt
Az maga a tragikomédia
Egy feltaláló ne találjon fel regényalakokat
ezt kiáltotta még az utolsó délelőttjén is
ezt hörögte amikor aztán este végre meghalt

ÁGOTA

Megalázta és megtiporta a papírokat
rágyújtott egy szivarra az egyik kéziratpapírral
Ez csak fidibusz kiáltotta Apa
nem regény csak fidibusz
és meggyújtotta vele a szivarját

ANYA

Berontott a szobájába és házkutatást tartott
Családi házkutatás kiáltotta
a családban marad ezt üvöltötte Apa
feldúlta a papírjait lefoglalt mindent lefoglalt
Miért nem a Goldbach-sejtéssel foglalkozol
mérnök és matematikus és nem foglalkozik a Goldbach-sejtéssel
nevetséges kiáltotta Apa
miért nem a prímszámokkal az ikerprímekkel vagy a Fermat-sejtéssel
miért nem miért nem
kiáltotta
és lefoglalt minden regényt és drámát
szemétre dobott és lökött mindent a szemétre dobott

- ÁGOTA És egyszer előttünk törölte ki egy kézirattal a hátsóját
előttünk igen előttünk
- ANYA Előttünk igen
Ott kellett állnunk a vécé előtt
míg a dolga után kitörülte a kéziratpapírral a hátsóját
emlékszem
Úristen
Mintha büntetett volna Apa is
mintha ez is bosszú lett volna
bosszúállás rajtam és Tamásomon
bosszúhadjárat a fiam és ellenem
Holott nem tudta ő sem tudta a titkot
a mi titkunkat
az enyémet a titkomat amit csak te tudsz
- ÁGOTA Nem tudta honnan is tudhatta volna
Csak az anya biztos az apaság sokszor hit kérdése
szokta mondani Thomas
szokta idézni Thomas
És Apa elhitte
apaként büntette Thomast és apaként büntetett minket is
mintha csak sejtette volna
- ÁGOTA Igen a Goldbach-sejtés helyett az Apa-sejtés
bizonyítás nélkül mindkettő
bizonyítékok hiányában

Összenevetnek

- ANYA Elhitte persze elhitte
igen az apaság hit kérdése igen
nem sejtés hanem hit hit csupán
Becsaptuk őket mindkettőjüket
mindketten becsaptuk mindkettőjüket
(*Odamegy a tálalóhoz, iszik*)
Ma ünnep
Ma este születésnap
Szilveszter két vagy három üveg pezsgő
Ünnepnap a mai
Évforduló
És neked az utolsó nap velünk
Jaj
Te elmehetsz neked van hova menned
De nekem nincs kiút maradnom kell
Tamás nélkül éhen halnék
utóra kerülnék a pénze nélkül
Maradnom kell az ingekkel
Utcán nem voltam hetek óta
ki sem mozdulok ki se látok az ingek mögöl

évek óta az opera nélkül a páholy nélkül az operai páholytól megfosztva
 árván az operai páholyunk amit még Apa bérelt
 Egy opera ahh
 egy sikeres operalibrettó
 és megmenekülne mindenki
 ez mindent megoldana

ÁGOTA Regények sorozata
 Drámák sorozata
 Komédiák
 Elbeszélések
 Fiktív levelek és fiktív útleírások
 Nagy esszék
 Esszék Goethéről Beethovenről Tolsztojról
 Dráma Kossuthról Kemény Zsigmondról és Hugo Károlyról
A Nyílt levelek Első rész
A Nyílt levelek Második rész
A Bolond Istók szerelmes éneke
A Csehov tévedése
A Perbeszéd Ibsen mellett
 Soha egy nagyregény
 mert nagyregény nincs kiáltotta Thomas
 Minden nagyregény nem egyéb
 mint a szellem elefantiázisa
 Rákos burjánzásnak indult
 szellemellenes szellemgyilkos mondatok
 Musil nevetséges és befejezetlen
 Joyce nevetséges és befejezetlen
 kiáltotta egyszer éjjel
 Minden nagyregény Apa-regény Apa-túltengés Apa-uralom Apa-kultúra
 Csak komédiák és társalgási drámák
 Soha egy tragédia
 Amit tragédiának hiszünk
 az voltaképpen egy rejtett komédia
 Minden tragédia voltaképpen elhazudott komédia
 A nagy tragikusok legnagyobb bűne
 hogy folyamatosan elcsalták előlünk a komédiát
 Adjátok vissza a komédiáimat
 Adjátok vissza az operetteket
 Átkom az operára operettet akarok
 Vagy ha nem
 majd adok nektek én komédiát
 majd adok én nektek komédiát
 kiáltotta majd adok én nektek
 kiáltotta Thomas az antikváriumban
 és itt áll a jegyzeteimben is

ANYA Nem értem
 Soha egy kis pihenés
 a nyugalom egyetlen perce sem

Megszállott kétségtelen elvadult túlzottan is
 Csak séta
 Legfeljebb séta
 Mindig ugyanott
 mindig ugyanazon az egyetlen útvonalon
 Ki a házkapun aztán balra aztán jobbra aztán két sarok után megint jobbra
 jobbra és balra
 antikvárium piac kávéház
 olykor más sorrendben
 piac antikvárium kávéház
 kávéház piac antikvárium
 És mindenütt nevetés
 mindenütt kinevetés
 Kinevetik a piacon és az antikváriumban
 összesúgnak a háta mögött a kávéházban
 tudom hogy összesúgnak és kinevetik a hentesek is
 nem is beszélve a közös képviselőről
 Veled mindig veled
 Soha velem csak veled velem soha
 mindig csak a nővérrel az anyával soha
 Engem nem szeret ez kétségtelen
 sohasem szeretett
 jól éneklő Fülöp király a *Don Carlos*ban
 Sohasem szeretett
 Az anya nem számít csak a nővérem számít
 ezt kiáltotta egyszer
 Ezt üvöltötte a tavalyi születésnapon is
 tavaly szilveszterkor
 Ágota számít kiáltotta
 csak Ágota
 Az anya véletlen a nővér szükségszerű
 Apa is szükségszerű volt
 de Apa szerencsére meghalt
 Szerencsére és szükségszerűen halt meg
 ezt mondta többször is
 Azt hitte hogy Apa szükségszerű
 holott véletlen volt véletlen az apja
 és véletlen lett ő is
 egy fennakadt sejtcsomó véletlenül
 Tamás
 Úristen
 tiszta véletlen volt hogy megszületett
 Én *versus* a véletlen család
 kiáltotta
 és ezt kiáltja a narrátor is
A családhoz láncolt zseni című önéletrajzi vázlatában
 Thomas *versus* az akcidentális család
 Még nincs kész még kidolgozásra vár

ÁGOTA

- ANYA Egy pimasz fiú emlékiratai
ez az alcíme azt mondta a múltkor vasalás közben
ideült mellém és kedvesen nézte hogy vasalgotok
és akkor egy pillanatra azt hittem hogy szeret
Egy pimasz fiú emlékiratai
Leszámolok örökre a családdal üvöltötte
pimaszul gyilkos mondatokban leszámolok
vágóhídra viszem a családomat és minden családot ezzel egyidejűleg
egyidejűleg és egyszerre
- ÁGOTA Pimasz igen pimasz
Töredék egyelőre
Töredék egyelőre az önéletrajz
fragmentum pillanatnyilag
Még csak most kezdtem bele a legépelésbe
most kezdtem bele a tisztázatba
de már most látszik hogy Apa nem szerepel benne
Apát kihagyta
Apát teljes mértékben figyelmen kívül hagyta és hagyja a memoárjaiban
a pimasz fiú teljesen ignorálja az Apát
úgy tekinti mintha nem is létezett volna
- ANYA Kihagyta az Apát
Apát kihagyta
Mintha csak sejtette volna
- ÁGOTA Ugyan már nem sejt semmit
- ANYA Nem sejtí és nem is sejtette
Nem sejtettek ezek semmit
Sem Apa sem ő Tamás
Goldbach-sejtés Apa-sejtés nevetségés
Soha nem sejtettek semmit úgy estek egymásnak a gyűlöletükben
miközben sejtelmük sem volt sejtelmük sem
Nem tudhatja meg soha
- ÁGOTA Soha
- ANYA A pimasz fiú
(*Összenevet Ágotával*)
A családhoz láncolt zseni
Jaj szegényem szegény Tamásom
- ÁGOTA Nem tudom mikor folytatom a másolást
ebben a lakásban bizonyosan nem folytatom a tisztázást
itt már nem és lehet hogy máshol sem
Elég volt
A nagy bőrönd becsomagolva
majd elküldetek érte a főorvos mindent elintéz mindent kézben tart
- ANYA A főorvos ellenszenves alak nem kétséges
Sarastro amolyan Sarastro
egy téves Sarastro vagy Marke király
félresikerült basszbariton

ÁGOTA Nekem ez maradt
 ez a szószátyár alak
 ez ez maradt ez a génhibás Sarastro
 És ezzel sakkban tarthatom Thomast
 megfegyvelmezhetem ha nagyon belelendül
 A főorvos az én félig titkos fegyverem

ANYA A család számomra csak egy lőtér
 szokta mondogatni lámpaoltás előtt
 csupán csak lőtér
 ahol minden lövés célba talál
 a véletlen lőtéren szükségképpen célba ér
 akárhova célzol célba ér
 és noha célba ér és talál
 a találatot nem követi semmi
 nem követi valódi halál
 ezt kiáltotta
 ezt vágta az arcunkba ezt
 Tetszhalottak vagyunk
 kiáltotta
 Sikeres tetszhalottak
 azaz valóságosnak tűnő halottak
 ezt kiáltotta
 A családban vaktölténnyel lövöldözünk tetszhalottakra
 A találmányom sikeressé tett minket e téren
 A találmányom révén mindent átvészelnünk
 Apa halála után
 a találmányom hozta pénz mentőövet dobott a számunkra
 túlélési pénzt lökött elénk bele a tényérunkba
 A család pusztán túlélőtábor
 ezt kiáltotta
 Szervezett túlélőtúra
 Ráadásul rosszul szervezett
 egyelőre fölöttébb rosszul szervezett
 de még megjavítható véletlenszerű túlélőgyakorlat
 Vannak ötleteim
 kiáltotta
 lennének ötleteim és majd elő is adom őket a megfelelő időben
 talán éppen szilveszterkor
 Új napirenden dolgozom
 Új radikális napirenden
 ezt mondta egyik este villanyoltás előtt
 Új megreformált napirenden dolgozom
 és azon belül
 új még radikálisabb villanyoltási renden munkálkodom
 mondta
 és kikapcsolta az egész lakásban a villanyt
 kicsavarta még a biztosítékot is

ÁGOTA Igen kicsavarta
 ANYA Apa gyűlölt engem
 és én is gyűöltem feltehetően
 szokta mondogatni az esti fürdés közben
 de Apa halálával szerencsére szabad kezet kaptam
 ÁGOTA Szabad kezet kapott kétségtelen

Az írógépkipogós abbamarad, a szokott játék, amíg a gépelés ismét hallható nem lesz

ANYA Nem értem
 De a fiamhoz én nem vagyok elég bátor
 Nem is kell bátorság nekem
 A vasaláshoz nem kell bátorság
 szokta mondani amikor elnézi hogyan vasalok
 Ide csak biztos kéz kell és ez sem kevés
 na meg villany persze
 mondta
 De ne aggódj a vasaláshoz mindig lesz villany
 hiszen a vasalás is szellemi munka
 csak látszólag mechanikus monoton
 valójában
 a szó teljes értelmében szellemi munka
 ihletett átszellemült
 Csak ne aggódj
 mondta és megsimogatott
 szeretettel ha nem tévedek
 szeretettel
 Csak ne aggódj
 mondta és megcirógatott kedvesen
 Néha kedves nagyon kedves a fiam
 Tamás véletlen kisfiam
 ÁGOTA Séta római I
 Séta római II
 Délelőtt és délután
 napirend szerint
 minden pillanatot beosztva
 hét éve mindennap
 Piac huszonnégy perc
 antikvárium huszonnyolc
 maga a pusztas utca tizennyolc
 a fennmaradó időre a kávéház marad
 a többi idő kávéház-idő
 Tökéletes kiadagolás
 Tökéletesen kidolgozott sétaléptek és hibátlan sétaöltözék
 egyenléptek és egyenöltözék
 Déltől fél kettőig Séta római I
 Hattól fél nyolcig Séta római II
 Az időjárástól függetlenül

Az időjárás nem más mint a legveszélyesebb ábránd
kiáltotta egyszer egy jégesőben villámok között
vagy legjobb esetben az istenek kártyapartija
mondta
A legjobb esetben egy isteni botrányba fulladó égi kártyaparti
mondta és erre felröhögtek az antikváriumban szemérmetlenül

ANYA Új napirendet akar
Nem értem
Vajon mit akarhat az új napirenddel
Lámpaoltás előbb
feltehetően
Eddig tizenkettőkor
Ezentúl fél tizenkettőkor feltehetően
És ébresztő is korábban
valószínűleg korábban
Majd este kiderül nyilván kiderül
Estére minden kiderül
(Odamegy a tálalóhoz, és iszik)

ÁGOTA Séta délben és délután
Közben pedig csak munka szakadatlan
Regénymunka és esszémunka
drámák és komédiák
Reggeli soha
A reggeli halálos agybénítás
Minden reggeli beláthatatlan csapdákkal jár
kiáltotta tegnapelőtt az antikváriumban
Délben könnyű ebéd
Délután könnyű uzsonna
Este könnyű vacsora
Tojás saláta pirítós tea
Néha bor
Sör soha csak bor
Néha pálinka egy korty vodka likőr nekünk konyak
Ma este pezsgő
Sör soha
A sör az osztrák és bajor elbárgyulás
lendületesen habzó bizonyítéka
kiáltott fel egyszer
és így kiált fel Thomas Bernhard is a *Bécsi véreb* című drámában
Sörben úszó történelem
Sör-filozófia és sör-esztétika
honalapítási honfoglalási sörsátrak
mondja Thomas Bernhard a *Mindennapos Oktoberfest* című komédiában

Az írógépkopogás elhallgat. Az előző játék. Aztán megint a kopogás

Jól halad
úgy hallom jól halad

ANYA Mindegyik visszautasítva
 Nem értem
 A *Bécsi véreb* elutasítva
 az *Októberfest* visszautasítva
 A *Mindenkinek a magáét* elutasítva
 A *naturalizmus végnapjai* visszaadva
 a *Kellemes gyászmunkát a túlélőknek* a szemétkosárba lökve
 A *Kutyák esküvője* senkinek sem kell
 A Goethe-esszé legyalázva
 A Kemény Zsigmond kigúnyolva
 A Vörösmarty halálra kacagva
 Operát kellene írnia egy operát
 egy döntő operát nekem igen
 egyszer végre nekem is írhatna valamit
 ha már nem járhatok az operába ha már nem engedi
 Úristen
 Gardelli Ilosfalvy Házy Böbe
 ÁGOTA Arányérzék
 kiáltja gyakran az antikváriumban és összenevetnek mögötte
 Arányérzék
 mondja a kávéház előtt
 mielőtt még meginnánk a méregerős dupla olasz kávé
 és elszívhatnám a csakis itt engedélyezett két cigarettámat
 csak olasz kávé csakis olaszt
 a német kávé birodalmi hazugság
 nem is beszélve a riszálós és perfid francia kávéról
 mondta mindíg a kávéház felé haladva
 De ne túlozzunk
 mondta
 Csak semmi túlzás
 Bennem megvan az arányérzék még még szerencse
 mondta a kávéház előtt állva
 Ritka adomány mondta és elmosolyodott
 Elmosolyodott
 meglátva a kávéház előtt a fényt
 Ideálisan beeső fény
 kétszer mosott rugalmas fény mondta
 Regényhez illő fény nem esszéhez illő regényfény
 kiáltotta a múltkor a kávéház elé érve
 és felnézett az égre
 A regényes fényt óvó és elosztó felhő
 a bennem élő a semmirekellő
 senkinek sem kellő regényemet fényesen ápoló tisztán tartó felhő
 mondta a kávéház előtt
 a senkihez sem méltó regényemet nekem megőrző és óvó felhő
 kiáltotta aztán még a liftben is
 amikor már figyelt a közös képviselő

az egykor egyéni ávós és egyéni náci és most ismét egyéni náci
 Vannak regényfények
 és vannak esszéfények kiáltotta
 nem is beszélve a komédia cikázó malacfényeiről
 a huncut fickándozásokról
 mondta Thomas a házfolyosón
 De jaj annak aki képes megkülönböztetni őket
 és jaj nekem mert képes vagyok
 Jaj
 Jaj nekem
 Noha gyűlölöm a természetet
 és a fény tagadhatatlanul természeti jelenség
 Átkom a természetre
 de azért a macskákat elismerem
 a macska rendben van
 a kutya nincs rendben
 a macskát elfogadom
 noha nem szeretem de elfogadom
 a kutyát visszautasítom
 a macskát tolerálom
 a kutyát ignorálom
 Apa kutyákat tartott
 én nem tartok semmit macskát sem semmit
 nincs állat a lakásban
 ez itt állatmentes övezet
 A természet nem más mint árulás
 aránytalan kicsapongás
 buja támadás a szellem ellen
 és a kutya különösen csaholó és földközeli támadás a szellem munkája ellen
 ahogy az Elbeszélő Római III felkiált a *Nyílt levelek* római II-ben
 Gyűlölöm ezt az aránytalan kicsapongást így kiált fel a narrátorom
 és ezzel egyetértek noha nem én vagyok a narrátorom
 a narrátorommal semmiképpen sem azonosítanám magam
 ettől kifejezetten undorodnék
 teljes narrátorantipátiában és apátiában telik és telt mindig is az életem
 noha az úgynevezett szakértő olvasóim gond nélkül azonosítottak
 az úgynevezett folyóiratok úgynevezett szerkesztői
 minden további nélkül azonosítottak az úgynevezett narrátorommal
 ezek az úgynevezett hivatásos kritikusok
 valójában kéziratgyilkosok és nyelvölők
 nyelvölők és nyelvelők
 mondta Thomas a liftben és még az előszobában is
 amikor levette a cipőjét és felakasztotta a kabátot
 a legcsekélyebb habozás nélkül azonosítottak az Elbeszélőmmel
 és különösen pimasz örültnek neveztek ezért
 és mint teljes és úgymond pajkos idiótát elutasítottak
 Nem levelezek velük

nem levelezek senkivel
 legfeljebb a csomagküldő szolgálattal
 velük tartom a kapcsolatot
 kiáltotta egy délutáni sétán a piacon
 Az úgynevezett irodalmi levelezésre
 arra is vagy te nővérem
 te levelezel helyettem mégpedig kiválóan levelezel
 mondta már négy évvel ezelőtt
 A találmányom és Apa halála óta nem levelezek a világgal
 A sikeres találmányom meghozta a világi sikert
 és egyidejűleg a teljes elzárkózást nekem
 Apa sikeres halála megadta a teljes belső szabadságot
 bármiféle kiszolgáltatottság nélkül
 csak magamnak és a munkámnak kiszolgáltatva
 Hét éve
 hét boldog és termékeny éve
 egy alaposan kidolgozott
 és a családomnak az úgynevezett családomnak is megfelelő
 tökéletesen és rés nélküli napirend szerint
 Mindenkinek jó
 mindenki beleegyezett suttogta egyszer a liftben
 ANYA Mindenki beleegyezett bele
 mindenki aláírta a napirendet és a munkarendet
 Rend van és tisztaság
 Rend az Apa által hátrahagyott káosz után
 Rend van ez kétségtelen
 Furcsa rend de rend nem kérdés
 csikkek nélkül koszos poharak nélkül
 Készülnünk kell
 hamarosan séta
 hamarosan dél a Séta római I
 ÁGOTA Én felkészültem
 a bőrönd bepakolva
 és talán már a Séta római I-en megmondom neki
 megmondom hogy elmegyek
 ANYA Széttépte a fényképeket
 vele együtt kellett elégetnünk az összes az összes fényképet
 Apa összes fényképét
 Noha nem tudta nem tudhatta
 senki nem tudja csak te
 még az igazi apa sem tudja még ő sem
 még előtte is elhallgattam
 titokban tartottam az igazi előtt is
 (Összenevet Ágotával)
 ÁGOTA Még az igazi sem tudja és jól van ez így
 Minek is tudnák
 Thomas a mi dolgunk nem az övék

nem az Apa dolga és a fiú dolga a mi fiunk
a mi fiunk kétségtelen a miénk a mi fiunk

ANYA Ma este
Szilveszter
Szilveszter és születésnap
Végre egy kis pezsgő pezsgő
Tamás
Kisfiam
Tamásom
Harminchét év
Úristen
Harminchét év hazugság
Egy kis pezsgő végre
Nem titokban nyíltan pezsgő az terített asztalnál
Egy vagy két cigaretta neked
nem titokban végre nyíltan
(Odamegy a tálalóhoz, iszik)

ÁGOTA Ne mondd hogy Tamás
Ne mondd hogy Tamás
Thomas
Mondd hogy Thomas

ANYA Én Tamást szültem
nem Thomast
Véletlen fogantam de szándékosan szültem
szükségszerűen
(Összenevet Ágotával)
Tamás

ÁGOTA Ó Tamás te meg Ágota
Abszolút Tamás-elutasítás
Tökéletes Tamás-ellenszenv
Teljes kutyaignorálás
és teljes Tamás-viszolygás
Abszolút magyarmegvetés
Tökéletes magyargyűlölet
Kutyaelutasítás és magyarságviszolygás egyidejűleg
(A jegyzetfüzetben lapozgat)
A puli és a kuvasz mint a magyarság ostoba címerállatai
a komondor és a vizsla magyarság bárgyú vezérbirkái
Jóskaság, ferkóság, magyarság
szokta mondogatni séta közben
Szószátyárság felületesség
nagyolás és ábrándozás
fellengzős öncsalás a végletekig
köldöknéző butaság és szellemi kasztráltság
ráadásul a szellem kiherélésére azonnal kész beteges hajlam
teljes kuvasz elbárgyulás
vollkommene Verdummung
pulisunyiség és komondorérzetlet

ez a magyar semmi más
 mondta Thomas
 és ezt kiáltja Széchenyi is *A magyarok kivonulásában*
 Az alkohol és a sertéspörkölt bűvópatakjaitól egyre inkább aláásott alámosott
 egyre roskatagabb és gyalázatosabb agyak és lelkek
 szinte önmagától lángra kapó
 öngyulladásra hajlamos antiszemitizmus
 mintegy genetikusan adott rasszizmus
 minden egyes fröccsel egyre magasabbra hágó nagyzási hóbort
 és idegengyűlölet
 egyre szélesebb mederben hömpölygő
 minden cigányzenével egyre hangulatosabban aláfestett cigányellenesség
 A szellemi mézszárszékek magyar dúvadjai
 A minden keretlegények legkiválóbbjai
 üvöltötte egyszer ő
 hajnalban
 amikor aztán feljött a közös képviselő
 A végtelen magyarbúzt árasztó komondorprolik által
 a marhavagonokban félsertésként kimért zsidók
 a hányingerig izgató magyarszagozt kilövellő honfoglalóbúzt árasztó
 zsidókat köpködő
 középosztálybeli katolikus és protestáns puliszukák
 evangélikus és lutheránus kuvaszok
 kiált fel az olasz származású Gonella
 a *Mindenkinek a magáét* című drámájában
 ANYA Elutasítva természetesen
 kilenc színház által elutasítva
 ÁGOTA Ez a sok
 övig és pöcsig lealázott és megromlott elaljasodott senki
 ez az impotenciáját végtelen korbácsos erőszakkal leplező
 önmagát nemi oroszlánnak álcázó szemétdombra való bagázs
 kiált fel a francia származású Bonadieu
 a *Játszi kedvünk* című novellája végén
 Széchenyi Bartók Péterfy Jenő Vörösmarty Ady
 Kivételek
 fontos kivételek
 ellenbizonyítékok ebben a gyilkolásra berendezett
 a szellemet kilúgozó
 a nyilasok és náci és bejegyzett gyászmagyarok által fönntartott
 kocsmacsárdában
 ANYA Tamás Beethoven
 Fiam
 Este születésnap
 Ráadásul szilveszter
 Készülni kell
 Vége az évnek
 Készüljünk
 Készüljünk fel az év végére és talán az újra is

talán az új is talán
 Opera talán
Rózsalovag A varázsfuvola Az eladott menyasszony

ÁGOTA Készülnünk kell
 Este vacsora
 Nem nagy vacsora de ünnepi vacsora
 Thomas
 Beethoven
 Szilveszter
 Születésnap és évforduló
 az utolsó nekem remélhetőleg a végleg utolsó
 elmegyek kihajózom végleg és végre

ANYA Mindig ugyanaz
 Évek óta ugyanaz
 Ugyanaz hét éve monoton
 Előétel tojás
 Főtt tojás néhány olívacseppel és páрмаi sonkával
 Leves
Minestrone
 Olasz zöldségleves olasz
 Könnyű sült teljesen zsírtalan
 a magyar mócsingtól mentes zsírtalan
 Marhasült bélszín saláta mellé
 Sok saláta
 Gomba párolt zöldségek zeller sárgarépa krumpli
 krumplipüré esetleg
 párolt rizs frissen reszelt parmezánnal
 olaszosan olaszosan
 A végén aszalt gyümölcs és sajt
Tête de Moin finom kis rózsaszirmokra vágva
 franciásan franciásan

ÁGOTA Semmi magyar és semmi osztrák
 semmi cseh és szlovák és semmi kínai és indiai
 Semmi édesség

ANYA Semmi
 Esetleg fagylalt
 Fagylalt talán talán jégkrém
 Tészta nem
 édes tészta szigorúan tilos

ÁGOTA A szellemromboló desszertek örökre számúzve
 mondja a Főpincér a *Kossuth esküje* második felvonásában

ANYA Bor kell
 Olasz netán francia vörös
 Ásványvíz szénsavmentes gáz nélkül
 Pezsgő kivételesen
 Ma pezsgő
 Francia természetesen ahogy meghagyta
 A pénz ma nem számít

Francia drága *naturellement*

A szilveszteri születésnapon nem számít a pénz

A születésnap szilveszteren elengedjük magunkat

és szilveszterkor kiosztjuk a karácsonyi ajándékokat

valami aprósággal megajándékozunk egymást

Mi szilveszterkor karácsonyozunk

Nem tartunk a birka prolitömegekkel

nem elegyedünk a magyaros hordákkal

Beethoven Szilveszter Thomas

Lazák leszünk

lazák és könnyűek

mondta Thomas két nappal ezelőtt a délelőtti sétán

és ezt mondta már hét évvel ezelőtt az első szilveszteren is

Mozartként élünk Beethoven születésnapján

ÁGOTA Zene is kell

Zene mi sem természetesebb

ANYA Opera

Rózsalovag Tosca A végzet hatalma

ÁGOTA Opera nem

Csakis Beethoven

aki nem tudott operát írni

kiáltotta három éve a reggeli sétán

Missa solennis

vagy *opus 131* netán *opus 132*

A Diabelli variációk

Talán a *Hetedik szimfónia* talán

Talán a *Kilencedik szimfónia* de csakis a második tétel

az üstdobbal berobbanó második tétel

semmi más talán

így mondta talán

A születésnapon csak Beethoven lehet

a születésnapom egyben Beethoven születésnapja

noha szilveszter persze egyikünknek sem születésnapja

Szilveszterkor a túl gyors Petőfi a rohanó Petőfi született nem én

a sebességfanatikus mindjárt az év első napján a világba kiszáguldó Petőfi

nem én születtem vagy Beethoven

De köpök a tényekre

kiáltotta

Akkor születtem meg amikor Beethoven

így döntöttem

szokta mondani a piacon a padlizsános előtt

noha egyáltalán nem azon a napon születtem

De úgy döntöttem hogy akkor születtem

nincsenek tények csak művészi döntések

minden tényállításom egy művészi döntés

egy lehetséges világ alapköve

és jöjjön ide aki meg akar cáfolni

kiáltotta az antikváriumban három éve

ANYA Opera semmi soha opera soha dalszínház
 Porban áll a páholyunk fullasztó porban
 Sírní tudnék zokogni szakadatlan

ÁGOTA Beethoven és netán Bach
 esetleg Schubert némi Mozart talán
 Szilveszter
 és ezért talán Johann Strauss
A denevér esetleg igen
 a *Glücklich ist, wer vergisst* szakasz
 a legcsodálatosabb valódi bohémélet
 tavaszi bohémélet télen
 vérbeli operett valódi nevetés
 Operett igen opera soha
 Az opera hazugság és az operett dupla hazugság ezért jó
 ezért érvényes az operett míg az opera érvénytelen
 ezt kiáltotta egyszer a konyhában

Az írógépkattogás abbamarad. A szokott játék

ANYA Úgy látszik jól halad
 Ma a regényíró ingét kérte
 és a szilveszteri mellényét
 estére azt veszem föl mondta
 a regényes zöld szilveszteri selyemmellényt és a regényíró puplingemet
 Este talán netán esetleg
 mondta
 Esetleg talán föltehetően
 fölolvassok valamit az új regényemből
 ha úgy hozza kedvem
 fölolvassok valamit Beethoven tiszteletére
 Nem nektek
 mondta
 hanem Beethovennek és a szilveszternek olvasok és magamnak persze
 és nevetett
 És talán énekelünk is
A denevért talán
(Dúdol)
Glücklich ist, wer vergisst
was doch nicht zu ändern ist
 Boldog az
 ki elfelejti
 azt amire nincs vigasz

ÁGOTA Jaj

ANYA Felolvas netán az új regényből
 a címe *Zárt ajtók*
 Ti vagytok az én zárt osztályomon a zárt ajtók
 mondta és nevetett
 felolvasok belőletek
 néhány fejezetet felolvasok belőletek

mondta és megint nevetett
 Elvégre zárt ajtós családi ünnepség lesz
 családi szilveszter mint mindig zárt ajtók mögött
 familiáris cézó
 családi szigorúan zárt osztály
 ÁGOTA Pedig ha tudná mennyire nyitott mennyire
 nagyon is nyitott
 ANYA De nem tudja
 Nem és nem is tudja meg soha
 ÁGOTA Soha megígérem soha
 ANYA Véletlen család mondogatja
 a találmányom és az Apa szerencsés halála által összecsirizelt család
 Kuttyák kitiltva Beethoven engedélyezve mondta
 Macskák megjelenése elfogadott kiáltotta
 Macskáknak a kitüntetések viselése nem kötelező
 kiáltotta
 És folyton nevetett
 Nem szeretem ha nevet
 a kacagása félelmetes
 ÁGOTA Ma már senki nem tud nevetni
 Apa sem tudott
 mondta három napja a délutáni sétán
 Teljes nevetésdilettantizmus
 tökéletes nevetésmészárszék és vágóhíd
 nevetésfelejtés és nevetésképtelenség nevetésimbecillitás
 Senki nem képes ma nevetni
 és a magyarok és a férfiak a legkevésbé tudnak nevetni
 mondta nevetve a délelőtti sétán
 és ez derül ki a *Bolond Istók szerelmes éneke* második fejezetében is
 az álarcosbál fejezetben ahol Ferenc József lángost eszik
 ANYA Este születésnap
 És fordul az év és vele fordulunk mi is kilöködünk
 Készülnünk kell
 Ma estére a regényíró ingét kérte hozzá a szilveszteri mellényt
 Könnyű vacsora
 aztán Beethoven
 kettős születésnap
 De mi közöm nekem Beethovenhez
 Én Tamást szültem nem Thomast nem nem Beethoven
 ÁGOTA Este születésnap
 Szilveszter
 Készülnünk kell
 és készülnöm kell nekem is
 Ma elmegyek végképp
 Két éve nem sikerült
 két éve megakadályozta
 de ma búcsút mondok ennek a háznak
 Örökre remélem örökre

- ANYA A regényíróingét kérte estére
 és a regényes mellényét
 Zöld mellény zöld selyem
 tökéletesen könnyű anyag a tökéletesen könnyű mondatokhoz
 Lenvászon nadrág regényírónadrág
 Puplining halvány vörös csíkokkal az epika valódi köntöse
 A fekete csíkok megölnék bennem a regényt
 A fekete tipikus komédiaing
 és a karcolat meg a kisebb tárca vagy elbeszélés is külön ruházatot kíván
 Készülnöd kell Agota
 Készülnöd kell
 noha ez a főorvos ellenszenves alak nem vitás
 egy egoista és kényes figura kétségtelenül
- ÁGOTA Igen készülok a nagy bőrrönd már becsomagolva
 Nem vett észre semmit
 ügyes voltam nem vett észre semmit
 A mai sétán megmondom neki
 megmondom a végén a kávéházban
 meg kell mondanom hogyan döntöttem
 nem tehetek mást
 megmondom ha lesz erőm ha lesz bátorságom megmondom
- ANYA Nem ne mondd meg
 az ünnep miatt a Séta római II ma úgyis elmarad
 ma kivételesen elmarad
 Ne mondj ma semmit majd holnap holnap reggel
 Könyörgök
- ÁGOTA Lehet hogy elhagy az erőm
 hogy csak este mondom meg
 lehet hogy az estét még végigcsinálok békében
 ennyit még megérdemel
- ANYA Csak este mondd meg igen
 csak este hogy elmész
 vagy ne szólj este sem ne szólj még ne
 ennyit megérdemel a fiam
 Várjuk meg az estét vagy netán a holnap reggelt
 addig míg megisszuk a pezsgőt a bort de főként a pezsgőt
 Addig még kitart a hazugság estig kitart bizonyosan
 a pezsgőig kitart ha te is úgy akarod
 Elköltözől
 Itt hagysz egyedül vele
 Jaj
 Itt maradok a vasalatlan ingek hegyeivel
 nadrágok mellények zoknik
 Nem tehetek semmit nekem maradnom kell
 nélküle éhen halok
- ÁGOTA Férjhez megyek elhagyom a házat
 mennem kell élni akarok
 élnem kell mennem kell

- nem maradhatok tovább
 Új év új élet
 Ez a főorvos rendes ember végeredményben
 rendes ember és kitartó kitartó
 (*Dúdol*)
Glücklich ist, wer vergisst
- ANYA Ellenszenves alak a főorvos
 Sarastro amolyan szarkasztikus Sarastro
 ironikus erősen ironikus
- ÁGOTA De én nem vagyok az Éj Királynője nem
 Én nem vagyok nem én
 (*Összenevet Anyával*)
- ANYA Félek
 Rettenetesen szorongok
 megint öngyilkos lesz
 Mint két éve
 két éve
 amikor először akartál menni
- ÁGOTA Zsarolás volt színtiszta komédia
 Tragédiába burkolt komédia a kedvenc műfaja
 hamisítatlan opera
- ANYA Mégis maradtál
 és nem miattam nem miattam maradtál
- ÁGOTA Magsajnáltam visszajöttem
 hiszen szeretem
 szeretem voltaképpen szeretem
 Szeretem Thomast
 Tamást nem annyira
 de Thomast szeretem
 Thomas meggyőző
 Tamás nevetséges
 Thomas nekem csak Thomas
 ritkán Tamás
 és a kettő olykor alig megkülönböztethető
 teljesen egyforma olykor
 Elhagyom őket
 elhagyom mindkettőt mindkét féltestvéremet itt hagyom
 itt hagyom mindkét félt egészen egészen itt hagyom magára
 Mi lesz vele nélkülem
 mi lesz velük
 Jaj
 Mi lesz velünk és mi lesz velük
 de akkor is elhagyom nem tehetek mást
 meg kell mentenem magamat
 menekülni még nem késő
- ANYA De talán késő már késő
 késő elkésett a menekülés
 talán már elkéstell te is és elkéstünk mindannyian

már lezajlott a finálé talán már vége a dalnak
 Két éve is öngyilkos lett
 amikor először hagytad el őt és a házat
 és engem
 Két éve amikor elhagytál minket
 amikor itt hagytál engem egyedül egyedül
 Igaz altató helyett akkor hashajtót vett be
 Egy üveg hashajtót
 Véletlenül kétségtelen véletlenül
 ÁGOTA Állítólag véletlen
 ANYA Véletlen volt
 bizonyosan véletlen
 Teljesen egyforma fiolák
 teljesen egyforma tabletták
 alig megkülönböztethető
 bárki összecserélhette volna őket
 bárki megtehetette volna hogy hogy
 összecseréli őket
 Rettenetes éjszaka
 és akkor is feljött a közös képviselő
 Egész éjjel a fürdőszobában
 Ki a fürdőből be a hálósobába
 be a hálósobából és ki a fürdőbe
 papírtekercsekkel törülközőkkel egész éjjel
 ki és be
 ÁGOTA Jaj
 ANYA Hamarosan dél
 kezdődik a Séta római I
 Mindjárt harangoznak
 ÁGOTA Hamarosan dél kezdődik a séta első része
 Készülnöm kell

Az írógépkopogás abbamarad

ANYA Nevetett
 akkor is pokolian nevetett
 összekakáltam az ünnepet
 leszartam a szilvesztert mondta
 és kacagott fékeveszetten
 és a szilveszterrel lekakáltam magamat is meg Beethovent
 Ezt mondta és nevetett és aztán elsírta magát
 ÁGOTA Igen sírt
 sírt és zokogott a vállamon amikor visszatértem reszketett szegény
 Thomas
 Mit szólt volna Apa ezt sírta bele a vállamba
 mit szólt volna ezt kérdezgette zokogva szegény Thomas
 ANYA Apa
 Tamás

Tamásom
 Szegény Tamás
 Tamás
 Hamarosan dél
 Kezdődik a séta
 a Séta római I az első rész
 de ma nem lesz második

ÁGOTA Igen
 Készülnöm kell
 És készülnünk kell estére is

ANYA és ÁGOTA *(dúdolnak egy strófát A denevérből)*
Glücklich ist, wer vergisst
was doch nicht zu ändern ist

THOMAS *(kiáltása kívülről)*
 Ágota
 Séta

A két nő megdermed. Sötét. Szünet

Második jelenet

Főorvos, Anya

A Főorvos szilveszteri konfettiporral meghintve és vicces papírcsákóval a fején az asztalnál ül, miközben Anya eleinte még vasal, aztán ki-be járkal, terít, rendezkedik, az asztalt díszíti, néha iszik egy pohárával, néha egész egyszerűen percekre kimegy a színpadról, és magára hagyja a Főorvost a monológjával stb.

FŐORVOS Ön, mélyen tisztelt asszonyom, bizonyára tudja, milyen őszinte és megingathatatlanul alapos érzelmekkel viseltetek szerfölött kedvelt és úgyszólván adorált leánya irányában, így hát emez érzelmek és velleitások alapján és jogán engedtesék meg nekem, hogy ezt a csodásan illatozó rongyos kiflit belemártogassam a kávémba, pontosabban, mit is beszélek, az ön kávéjába, és azt is bevallom, ha már itt tartunk, e kávé legszívesebben a mi kávéknak, a mi közös, a mi már-már titkos beszélgetésünket indító, intim kávéknak titulálnám ezt a remekbe sikerült kávé, ha ezzel nem sérteném az illem sok évszázadok által kitermelt és általam mindig is akceptált szabályait, melyek tiltják, hogy túlzottan bizalmasan kezeljük alig vagy csak felületesen ismert társalkodópartnerünket, noha már két évvel ezelőtt is volt szerencsénk találkozni.

Csend

Persze mindezek az illemszabályok és az elemi udvariasság azt is tiltja, hogy előzetes bejelentés nélkül törjek be egy számomra idegen lakásba, pláne szilveszter napján, persze sok mindenfélét fölhozhatnék mentségemre, például azt, hogy éppen az év fordulóján kell döntenem sorsfordító kérdésekben, vagy például azt, hogy el akartam kerülni az ön imádva adorált leányával történő találkozást, nem is beszélve a Tamás fiával való esetleges összefutásomról, melyet még határozottabban el kívánok kerülni, és mivel bájos leányától tudomásom van az önök napirendjéről és

időbeosztásának kínos pontosságáról, így azt is bátorkodtam kikélni, hogy a fiú és a nővér e pillanatban megszokott déli sétájukat végzik, ennek folyományaként a találkozás hurkából való kibújás nem okozhatott különösebb gondot a számomra,

haha!

szóval mindezt elmondhatnám önnek, a hallgatás mélységesen mély burkába visszahúzódó asszonyom, de legyen most annyi elég váratlan látogatásom mentségére, hogy különféle megmondások mintegy ellenállhatatlanná és kötelező erejűvé tettek, hogy mindenféle bejelentés nélkül, úgyszólván egy fejkendő kalóz vakmerőségével és pimaszságával törjek rá önökre, jelesül e pillanatban csak önre, pusztán és egyedül önre, mélyen tisztelt asszonyom, de van némi felhatalmazásom erre a betyártempóra, mégpedig ama sürgető érzés vagy vágy, ha így jobban tetszik, hogy választ kapjak arra a, megint azt kell mondjam, sürgető és engem folyamatosan állandóan kínzó kérdésre, melyet mélyen és szeretve tisztelt lányának tettem fel, nem is oly rég, ha a mostani két napot és az ezt megelőző két évet nem is oly régnak szabad nevezni, közelmúltnak mindenestre lehet, bár ez is problematikus egy bizonyos megszorító értelemben, hiszen, hogy egy szerelmes férfi két éves kérdése, amely azt célozta, hogy vajon kedves és általam minden mérték felett vágyott, noha megjegyzendő, immár semmiképpen sem hamvasan fiatalnak nem ítéltető, és ekként családalapítási esélyeinek lassan a határpontjára érő, vagyis ajánlatomat a legkedvezőbb, mondhatni, az utolsó előtti pillanatban kapó leánya hajlandó-e egyesülni velem a házasság kötelékében?

Csend

Noha kimondtam a merész kulcsszót, vagyis azt, hogy aki most ebben a szobában kávézik, az nem más, mint egy szerelmes és vágyakozó férfi,

aki én lennék, én! haha!

noha leánya lassan elvirágzó bájaira és esélyeire tett kijelentésemet voltaképpen egy hősszerelmeshez kevésbé illőnek, netán bárdolatlannak is minősíthetné, bár az nem volt más, mint a gyakorlati, az önmagával elfogulatlanul szembenéző elme megnyilatkozása, és legyünk tárgyilagosaak, egy én koromban lévő trubadúr lehet kissé praktikus is, hiszen eme kor már megengedi a józanabb tárgyilagosságot, és akkor másként megfogalmazva és egészen pontosan, mindennek ellenére én vagyok, aki vagyok, vagyis az ön Ágota lánya gyakorlati eszű udvarlója és leendő vőlegénye, hangozzék és látsszék az én koromban ez bármily komikusnak,

haha!

ugyanakkor persze megjegyzendő, hogy kissé élemedettnek tetsző és a szó köznapi értelmében talán valóban öregedőnek nevezhető korom ellenére maximálisan képesnek érzem magam arra, és mint a test hivatott szakembere erről akár papírokkal is kezeskedem, hogy tökéletesen és a szó minden testi értelmében megfeleljek mindama nagyszerű és izgalmas követelményeknek, melyeket a házasság intézmé-

nye és az ön leányának rejtett, ámde valójában igenis kézzelfogható érzékisége támaszt velem szemben

haha!

röviden: noha én mondtam ki most e még számomra is meghökkentően kalandos szókapcsolatot, a szerelmes férfi vagy a gyakorlati eszű trubadúr nyelvi alakulatát, ön ennek ellenére hallgat, asszonyom, és hallgatása rokonszenves számomra, asszonyom, hiszen mintegy megelőlegezi leendő háztartásunk csendjét és rendjét, és noha továbbra is hallgat, és minden szónoki igyekezetem ellenére nem méltat egyetlen vállrándításra sem, az ön lényének voltaképpen meghitt emberi és anyás csendje azt a vakmerő vágyamat hivatott előhívni és egyidejűleg néven is nevezni, hogy a remekbe szabott kávé és *croissant* elfogyasztása után rágyújtsak egy szivarra, hiszen valamiképpen el kell ütnöm azt az időt, amíg roppantul szeretett és hódolattal kezelt leánya felbukkan végre, mert az ön hallgatása arra késztet, hogy megváltoztatva elhatározásomat, immár személyesen várjam be leányát, míg visszatér ama meglehetősen furcsa vagy legalábbis mindenképpen szokatlan séták egyikéből, melyeket az általam kissé berzenkedve és nem kevés idegenkedéssel szemlélt fivére vezet, irányít és mintegy hangszerel egyidejűleg; e fivér, testvérbáty, fiú, nevezze vagy nevezzük, ahogy tetszik, karmestere és egyben zeneszerzője és előadója is eme testvéri andalgásoknak, hiszen hogyan is lehetne tisztán eldönteni, miféle szerepet is játszik ez a fiú vagy öcs vagy testvér vagy – a remekbe szabott találmánya és az ebből származó valóban nem csekély, mi több, tetemes és abszolúte megérdemelt, havi rendszerességgel folyósított jogdíja révén – családfenntartó, fiatal kora ellenére mintegy *pater familias*, szóval eldönthetetlen, miféle szerepet játszik ez a pályáját valamiféle ábránd, nevezetesen az irodalom illúziója miatt szélhámos módon odahagyó, nagyszerű mérnökember ebben a familiáris bonyodalomban, amely számomra igazán egyszerű és átlátható, voltaképpen igen kevésbé bonyolult, és vidáman, vagy mit beszélek?!

haha!

dehogyan vidáman, sokkal inkább szomorúan körülírható a zsarnokság és az alávettség fogalmaival, és amely diktatórikus kapcsolatokat a karmester és a hangszerelő fogalmaival kívántam érzékeltetni,

ámde!;

egyesek számára, és itt most nem kívánok durván célozni a család ügyeiben tevőlegesen részt vevők mulasztásaira vagy netán bűneire, ez a nyilvánvaló és mintegy kézzelfogható avagy tapintható zsarnokság, ez az érzelmi és értelmi diktatúra egyfajta észművészeti diktatúrának látszik a család, legyen az bármily véletlen is, e véletlen család és nem kevésbé kontingens vagy más szóval akcidentális tagjainak számára.

Csend

Bár az is kétségtelennek tűnik, hogy minél kisebb létszámú és zártabb egy közösség, minél csenevészebb és kiszolgáltatottabb, annál nagyobb esélye nyílik az álta-

lam észművészeti diktatúrának nevezett pszichológiai alakulat hathatós befolyásának, annál nagyobb esély kínálkozik, hogy az ész diktatúrája mintegy szabad kezet kapjon a szív fölött, amely ha egyéni vállalkozás, ha egyetlen egyén, egyetlen akcidentális individuum, azaz saját magunk ellen irányul, akár még hasznos és termékeny is lehet, hiszen ki tagadná ép ésszel, vagy ki ignorálná éppen az észművészet nevében, hogy az érzelmek, a saját, esetleg parttalan vagy néha kimondottan önvészélyes érzelmeink korrigálása az ész, a saját eszünk és értelmünk által bizony nem egy, hanem inkább legtöbb esetben hasznos és a lélek üdvére épületes hatású lehet, arról nem is beszélve, hogy ha ezzel netán mégis ártunk, akkor csakis magunknak ártunk, és magunkban teszünk kárt, és ez a mi saját, jól átgondolt felelősségünk, abba tehát senki emberfia, legyenek akár mégoly épkezláb érvei is, bele nem szólhat,

ámde és viszont! és plusz még: csakhogy!

ebben az esetben a *mások* szívéről vagy szíveiről van szó, azaz itt és most két szívről, két érző és az életért fájdalmasan ácsingózó szívről van szó, az ön, mélyen tisztelt asszonyom leányának szívéről és, és e két meleg emberi szív lábbal tiprása szerfölött helyteleníthető és bestiális lélekgyilkolásként is felfogható processzus, továbbá nagyon is elszámoltatható és bizonyos fokig aljasnak nevezhető cselekvéssorozat, és én nem is habozok ekként, azaz aljasnak és megalázónak értékelni, noha mint fentebb mondtam, azt elismerem, hogy minél kisebb egy közösség, annál jobb esélyei nyílnak egy efféle lélekölészetű diktatúrának, olyannyira, hogy a végén,

és kérdem én, és aligha alaptalanul, vajon nem a végét járja ez a dolog?

haha!

mondom, a végén, vagy végeredményben, már az alávetettek is egészen természetesként, pontosabban mintegy természetesen adottként és a számukra legmegfelelőbbként, mit több, a legkedvezőbbként élük át alávetettségüket, érzelmi és már-már fizikai rabszolgaságukat, kihasználtságukat, így aztán mintegy belülről tartják fenn és úgyszólván interiorizálják a kívülről rájuk oktrojált, korábban külsőnek-idegennek látszott, ám immár belsővé-ismerőssé tett érzelmi gyilkolást, lélekrabszolgaságot. *Et cetera.*

Csend

E helyt kell elnézést kérnem, hogy az ön mindenképpen elismerésre méltó és mintegy mély hallgatása, úgymond kulisszája előtt, valamint az italként felkínált kiváló konyak kortyolgatása közben ennyi idegen szóval élek, de hát, mint nagyszerű leánya beszámolóiból bizonyára értesült róla, nem vagyok egészen palléroztalan ember,

haha!

nem is hangsúlyozva ama tényt, hogy orvos vagyok, ráadásul főorvos, ezért szakmai ártalomnak is felfogható az előszeretettel a latin és más nem anyanyelvi nyelvi alakulatok iránt, így most továbbmegyek, és megjegyzem, hogy a szakirodalom által interiorizálásnak nevezett folyamat annál könnyebben és bármiféle réstől menteseb-

ben megy végbe, minél inkább magukévá teszik az alárendeltek ama célt, melynek érdekében ők maguk fogva tartóik és fejebbvalóik eszközévé, ha szabad ekként kifejeznem, mintegy beszélő szerszámmá degradálják magukat, megértve ama célokat és terveket, melyek nevében a fölöttük állók, a rájuk különféle hatásokat gyakorlók maguk alá rendelik őket, azaz mintegy magukévá teszik parancsolóik tőlük egyébként idegen és sokszorosan távoli és alapjaiban befogadhatatlan eszméit és ideológiáját, és ugyan mi is lehetne magasztosabb és emelkedettebb célkitűzés, mint imádott fiunk és öcsénk nagyralátó művészi, egészen pontosan fogalmazva irodalmi terveinek és céljainak hű, feltétlen és ellentmondást nem ismerő szolgálata, oly cél, minőt óhajthat a kegyes, hogy ezúttal a halhatatlan és

– ellentétben az ön Tamás fiával –, haha!

valóban irodalmi zseninek elismerhető brit drámaköltő, Shakespeare sorait idézzem a mi nem kevésbé halhatatlan Arany Jánosunk fordításában

– és itt felteszem a szónoki kérdést, hogy vajon vannak-e a halhatatlanságban fokozatok?, de nem válaszolok –

ám e szónoki kérdés után föltennék egy másikat is, már a legkevésbé sem rétorit, hanem igenis valóságosat és válaszra várót; nevezetesen ama kérdést, hogy vajon az ön fiaurának irodalmi célkitűzései és művészi szándékai, mondhatni, törekvései, melyeket a legszívesebben pimasz lázalmoknak és egetverő képzelgéseknek neveznék, vajon megérik-e ezek a minden irodalmi és művészeti fórumon visszautasított és papírkosárba dobott, dilettáns zagyvalékokként kezelt úgynevezett műalkotások, a papírhegyeket gátlástalanul emésztő sületlenségek, melyek bizonyos értelemben súlyosan magyarelles kijelentései miatt, mint arról nemrég kedves leányától értesülni volt szerencsém, már a közös képviselő úr rosszallását is felkeltették, megérik-e ezek a kamaszos csacsiságok mindazt a szellemi és érzelmi befektetést, önkéntes alárendelődést és feltétlen engedelmességet, testi és pszichikai rabszolgaságot, melyet ön és hön vágyott leánya tanúsítanak immár, ha nem tévedek, hét éven át, és akkor még továbbkérdezve, vajon arányban állnak-e ezek a lélekölő, testet és szellemet felszámoló anyai és testvéri hétéves szolgálatok mindazzal, melyet fiauruk ezek ellenértékeként fölkinálni képes?

Csend

Nos hát, e talán kissé hosszúra sikerült bevezető után végre a tárgyra térve, üzletet ajánlok önöknek, noha az üzlet szó ebben az összefüggésben kissé ridegnek és szívtelennek tűnhet, vagyis kifejezem most a vágyamat és kívánságomat, hogy immár sajna nem egészen fiatal és hamvas és ekként esélyeinek lassan a végpontjára érő leánya legyen a feleségem, vagy ha ezt korai és radikális döntésnek érzi, legalább költözzék hozzám, mégpedig mihamarabb, özvegyi, magányos és általam immár megakadályozhatatlan módon lepusztulásba induló lakásomba, melynek megregulázása, *vulgo* kitakarítása és egyéb irányú rendbetétele immár elodázhatatlannak tűnő feladat, ám ezzel egyidejűleg, a szó minden értelmében akceptált nagyságos asszonyom, ön sem rövidülhet meg, vagyis azt a kérdést vetem praktikus bölcselme mérlegébe, vajon hajlandó-e követni minket, és akar-e beköltözni velünk kedves ott-

honunkba, avagy némi ideig még itt marad, hogy gyámolítsa és az elkerülhetetlenül magányos életre felkészítse fiaurát, aki feltehetően a jövőben sem fogja és akarja majd feladni nagyzolós művészi elhatározásait, vagy netán – és bevallom, ez a harmadik, de általam a legjobbnak és mindenki, így elsősorban a fiaura érdekében a legkedvezőbbnek tartott alternatíva – nem költözik velünk, és végleg megmarad ebben a lakásban a fiaura mellett, mint az ő anyja és a szó legteljesebb értelmében vett testi-lelki gyámola, e lakásban marad tehát, melynek fenntartása a Tamás mérnök úr találmányának jogdíjait ismerve nem tűnik lehetetlennek, és akkor mi biztosítjuk fiaura úgynevezett irodalmi működésének feltételeit, noha eme tevékenység értelmében vagy akár csak a legpraktikusabb értelemben vett hasznában a legcsekélyebb mértékben sem hiszek, de ki vagyok én, hogy ráadásul orvosként, mi több, főorvosként, ki vagyok én, hogy megkérdőjelezzem egy ember mániáit, vagy, mondjuk így, fixa ideáit, vagy megakadályozzam azok végbevételét, legyenek azok bármily tébolyodottak, önpusztítóak és öngyilkosak, pláne, ha mindezekkel – és az ön leányának e lakásból való kimenekítése után ez *factum brutum*nak tekinthető – az illető, azaz az ön Tamás mérnök fia, senkinek sem árt, legfeljebb önmagának, ön maga és a tág értelemben vett sorsa ellen vétkezik...

A monológ alatt a háttérben megjelenik Thomas és Ágota. Thomas kalapban, télikabátban, rop-pant választékosan öltözve, odalopakodik a Főorvos háta mögé, és egy papírtrombitával rettentetést fúj a fülébe, ekkor szakad meg a monológ

Harmadik jelenet

Főorvos, Anya, Ágota, Thomas

A Főorvos fölugrik

ÁGOTA Mit keres itt? Maga mit keres itt? Nincs beteg a háznál! Hogy képzeli ezt? Hogy kerül ide? Hogy merészelt idejönni? Mindent tönkretesz, tönkre csinál, elront. Hülye.

FŐORVOS Kérem, kedves Ágota, nyugodjon meg, mélyen tisztelt édesanyja volt oly kedves és... bocsánat, Tamás mérnök úr, ha nem tévedek, én vagyok az idősebb. *(Kezet nyújt, de Thomas nem fogadja el)*

ÁGOTA Mondtam, hogy várjon, mondtam. Várjon a telefonomra, vár, ezt beszéltek meg, nem? *(Anyához)* Miért engedted be, miért ültetted le?! Ezt megelőzhetted volna. Hülye! Hülye! Hülyék!

THOMAS *(szaglászik)*

Szinte sejtettem

Mintha csak sejtettem volna

Már a liftben éreztem

már oda beáradt ez a rettentő szag

Ki ez a dohányzó magyar a lakásomban

az ebédlőasztalnál a mi lakásunkban

ahol nem dohányoztak legalább hét éve

amióta visszavonultam irodalmi munkáim közé

Ki ez az emberszabású szivar

ki ez a füstölő főemlős az asztalunknál

FŐORVOS Kérem, kérem, ha önnek úgy tetszik, már nyomom is el kedves szivaromat, kérem, kérem, semmi akadálya, noha édesanyja nem emelt kifogást. Engedje meg, hogy bemutatkozzam... (*Kezet nyújt ismét*)

THOMAS (*elfordul*)

Mi nem fogadunk vendéget
Sem én sem a családom nőtagjai
ide hét éve senki nem jött vendégségbe
Nem hívunk senkit
és ha hívnánk akkor se jönnének immár
Magunkban akarunk maradni
A vendégeskedés nem más mint a rosszul leplezett embergyűlölet
hazug álszent és domesztikált megvalósulása
Ezt nyugodtan felírhatja magának kevésbé tisztelt úr
Nem kívánunk magunk köré asztaltársaságot
Az asztaltársaság amolyan magyar dolog
az úgynevezett magyaros vendégszeretet
semmi más mint a szellemgyilkos magyaros alkoholizálás ürügye
Ebben a házban nem létezik sem magyaros sem semmilyen
sem semmilyen vendégszeretet és magyaros a legkevésbé
Vad és elszánt vendégellenesség uralkodik itt
totális vendégnegáció az úr a házban
teljes traccspartitagadás

ÁGOTA Igen, ahogy Széchenyi mondja a *Csöbörből vödörbe avagy Mödlingből Döblingbe* lapjain.

ANYA Ágotához jött, Ágotát keresi, Ágota ismerőse.

ÁGOTA (*Anyához*) Menj innen, menj a szobádba, vagy menj a levesedhez, menj innen, menj. Öltözködj, öltözz fel estére. (*Küszögélve Anyát*)

THOMAS Mintha csak sejtettem volna

Aki már két éve is tolakodott és eszerint most sem szűnik meg tolakodni
Egy állandósult kérő
úgyszólván megszállott vőlegény
Egy ember aki házassági kényszerképzetekben szenved
Családalapítási düh
különösen ellenszenves szellemi és lelki elfajulás
Tudja maga mit mond a házasságról
Meneláoszom a *Szép Új Heléna* második részében

ÁGOTA (*lapoz a füzetben*) Felolvassam?

THOMAS (*Ágotának*)

Hülye
Egy orvos
aki dohányzik ráadásul egy főorvos aki dohányzik
Tudja maga doktor úr
mi van a maga bőre alatt
tud a pokoli szagú tenyészetről ami a maga bőre alatt dolgozik
Rohad és bűzlik
Egy úgynevezett vőlegény papírcsákóban
nevetséges és lesújtó és banális
(*Ágotához*)

Hova tetted a szemedet
 Mi volt az ami ily csúfosan becsapott és rászédett
 Notórius vőlegény
 Egy megszállott jelölt
 az oltár fanatikusa
 Kardiovaszkuláris események naponta
 Elsajtosodott tüdőlebeny
 Egyre nehezebb légzés
 izzadás a legváratlanabb pillanatokban
 olykor kollapszus
 átmeneti eszméletvesztés
 Malignus kórképek
 Gyászos kilátások
 élődonoros tüdőlebeny-átültetés cisztás fibrózis esetén
 felső bilobectomy
 mellúri drenázs bordarezekcióval
 esetleg a légcső kiszájaztatása a szegycsont metszésén át
 folyamatos relapszus
 Ráadásul krónikus elhízás
 Újabb rendkívüli rizikófaktor
 Obesitas
 Problematikus glikémiás index
 A házasságra tökéletesen alkalmatlan
 és ennek ellenére állandó jelölt
 egy mániás önjelölt kandidátus
 minden anyakönyvvezető legmerészebb álma
 Rendkívüli szexuális zavarok
 súlyos és leküzdhetetlen maszturbálási hajlam
 Magas fokon szervezett onániás készítés a nap minden percében
 Szadomazochisztikus megszállottság
 Perverz obszessziók
 Mindennek a hátterében
 az anamnézis során előbukkant
 gyermekkori intrafamiliaris szexuális abúzus
 Ennek folyományaként
 korai magömlés
 ejaculatio praecox, merevedési zavarok temporális impotencia
 Mutassa a nyelvét
 Kérek egy spatulát
 Mutassa

ÁGOTA Tamás, ne, kérlek. Elég! Most már elég!

THOMAS Mutassa a nyelvét

FŐORVOS Kedves mérnök úr, mindezt a leghatározottabban visszautasítom, és kikérem magamnak, és csak az ön nyilvánvalóan súlyos mentális állapota mondatja ezt velem, hogy nem hívom ki azonnal a mentőket, hiszen az ön ideg- vagy, mondjam azt, elmeállapota nyilvánvalóan a legszomorúbb következtetésekre nyújt szomorú alkalmat, kedves mérnök úr, és hogy mindettől eltekintek, azt kizárólag a kedves testvérnénje iránt érzett olthatatlan...

ÁGOTA Tamás, ne! Ne vidd túlzásba, ne! Ez az ember feleségül akar venni, ennyi a bűne, nem más. Ha ez bűn, egyáltalán, ha ez bűn. De ez nem bűn, nem és nem. Félkezd magad! Az elme szabad állat, de nem szabad vadállat, ahogy Bornemisza Péter mondja a *Legújabb Ördögi Kísértetek* című drámádban. Szabad, de nem vadállat, nem bestia. És soha nem fordul a szerettei ellen. Önmaga ellen igen, önmaga ellen talán, de soha nem fordulhat a szerettei ellen, csak a legvégső esetben, a végső esetben.

THOMAS Pfúj
 Miféle szeretet
 Micsoda szeretet
 Micsoda giccsmondatok ezek
 miféle lapos kijelentések pfúj
 Be vagyok kerítve
 körülvéve végzetesen és látszólag áttörhetetlenül
 Apa kutyái visszatértek
 komondorok és kuvaszok szoknyába bújva
 Igen ez a helyes kifejezés
 Szoknyába bújít és bugyis komondorok és pulik

Ágota fölnevet

Ez valami összeesküvés
 Családi komplott familiáris kutyákkal nehezítve
 Familiáris lázadás és árulás
 Az egyik mentőt emleget és mentővel fenyeget
 A másik a műveimből idéz
 a határozott tilalmam ellenére Tamásnak szólít
 és ellenem fordítja a mondásaimat
 azaz nem is
 hanem még ravaszabban még körmönfontabban
 a hőseim mondásait fordítja ellenem
 noha jól tudja közben
 és éppen ez benne a sátáni és démoni
 hogy a hőseimmel és a narrátorommal
 soha nem azonosítom magam
 nem erre semmiképpen nem lennék képes
 csak a dilettánsok azonosítják magukat a hőseikkel
 és természetesen a könyvkiadói lektorok
 Kezdek tisztán látni
 Lehullanak az álarcok
 a maszkabáznak vége
 a papírtrombitákat és a konfettit összesöprik
 de a lárvák önálló életre kelnek
 az álarcok föllázadnak
 és megalkotójuk létét fenyegetik
 (*Dadog*)
 sebzik és fenyegetik
 fenyegetik fenyegetik

ÁGOTA Igen, ez a vőlegényem, a kérőm. Nekem ez maradt, ez, ennyi jutott nekem, ez az elhízott nikotinista főorvos, ez a szószátyár egoista. Nem macska, de nem is kutya. Nem. Nem kutya, nem puli. Ember, olyan emberszabású ember, olyan, mint Apa volt. Iszik, és összehamuzik mindent, igazi disznó. Haha. És követni fogom a disznóólba, követem, igen.

Anya ünnepre öltözve, fején színes papírcsákóval ismét megjelenik a háttérben, és talán bedob egy szerpentint is a színpadra

THOMAS Hablatyolás
 Kislányos operai öblögetés és táncika
 Nem ez jutott neked
 ez tévedés és vénlányos öncsalás
 Ez hazugság és dalszínházi önáltatás hogy ez jutott
 Te többet érdemelsz sokkal többet és mást
 De egyelőre még a leszámolásnál tartunk
 Mert legyen bármilyen szánalmas is és magyar hangulatú
 ez ugyanakkor egy nyilvánvaló összeesküvés
 nem vitás
 Támadás ellenem és a művem ellen
 Pimasz felkelés az életművem ellen
 Itt valaki zárt osztállyal fenyeget
 és ez a valaki nem más mint a családom
 ez a másként értelmezett önálló életre kelt
 a kinyílásra játszó
 a nyitást követelő zárt osztály
 A család ez a véletlen zárt osztály
 most a valóságos zárt osztállyal
 a szükségszerű zárt osztállyal fenyeget
 Orvost hívnak a nyakamra a vőlegény maszkjában
 Főorvosi és kérői álarcban egy beszállító jött a házamba
 Egy elmeosztályi beszállító és elszállító
 csakhogy én nem vagyok csomag
 még vannak eszközeim
 (Pisztolyt ránt, ráfogja a Főorvosra)
 Meneküljön
 Ki innen
 Meneküljön

FŐORVOS *(menekül kifelé)* Ez örült! Mondtam magának, Ágota! Állítsák meg! Ez örült!

Anya ráugrik a karjára, de Thomas elsüti a fegyvert, amely tompán csattan

THOMAS Puff és még egyszer puff
 Vaktöltény
 Látja
 Látod anya
 Csehov tévedett

ANYA Úristen
THOMAS Mondtam nektek
 Az elején a drámába bedobott fegyver mégsem sült el
 Az első rész fegyvere csődöt mondott
 Vaktöltény
 Csehov végzetesen tévedett
 Hülye Csehov hülye Anya
 Haha
 Hülye hülye
 még elhitte hogy agyonlövöm
 (*Kacag*)

A Főorvos kimenekül, Thomas a földre dobja a pisztolyt, Ágota fölveszi

ÁGOTA Mégsem sült el
 De azért megtisztítom
THOMAS Most rajtatok a sor
 Tisztítsatok meg mindent
 Készítsetek elő mindent
 Mindent
 Este születésnap
 Szilveszter
 Mindenki megkapja az ajándékát
 Mindenki megkapja a magáét
 És senki nem fog megzavarni a zárt ajtók mögött
 Senki
 (*Kirohan*)

Csend

ANYA Vaktöltény
 Szilveszter
 Tamás
 Beethoven
 Micsoda ünnep a mai
 Nem értem
 Semmit semmit nem értek
 operát vágyom operát akarok
ÁGOTA Különösen emlékezetes ünnep
 igazán emlékezetes
ANYA Tisztogatunk tisztogatunk
 és operát akarunk

Sötét

(Folytatása következik.)

Orosz István

EGY AUSZTRÁL KERTBEN

Egy kert lesz majd ott úgy fogják hívni hogy az a kert a kertek kertje
 Hosszú latin szavakból lesz az a kert majd megszerkesztve
 Virágágyásai közt átlátszó nagy halak úsznak
 Hanyatt dőlsz ujjad közt a hold kinéz majd szív alakúnak
 Egy kert lesz ott éjente bezárják s a kulcsát tengerbe vetik
 Abban a kertben váltják nyárrá denevér korod elmúlt teleit
 A repkénnyel befutott szélben lengnek a fellegszínű hinták
 Özvegy tanítók türelemmel magyarázzák el a perspektívát
 Mondják távlatlan síklefedés és axonometria néha
 Az a kert az a kert az a kert az mindenre kiváló példa
 A kert alatt fekszik egy másik kert mely pontos mása a kertnek
 Lehullt levelek közt térdig jár s megöregszik benne a gyermek
 Oly tisztán emlékszel a kertre de nem tudod erre vagy arra
 Egyikben a szél az avart éppen fordítva kavarnya
 Az a kert amelyikről szó van mindig lejt valamerre
 Te a másik kertet írod folyton a másik kertet a versbe
 A padokon feledett könyvekben a szél lapoz és ha elül
 Valahogy mindig a másik kert rajza marad kinyitva felül
 Egy arc van elrejtve a kertben és egy kert van az arcban
 Csak mássalhangzókat ejthetsz kőkor van pattintott kőkorszak van
 Sétálsz a négydimenziós kertben a fű haja torkodig ér fel
 Állanak édeni állatok mind párban akárhova nézel
 A kert bárka tutaj karavell úszó sziget az óceánon
 A Dél keresztjéhez csomózva a kert egy megfordított álom
 Visszafelé nőnek a bokrok s vesszőkosárban csecsemőket
 Sodor egy parttalan folyó ellenében a híg időnek
 Szélte-hosszát járod a kertnek de lefotózni nem vagy képes
 Kikapcsol a gépben a fókusz s folyton a másik kert lesz éles
 Tücsökciripes álomlátós füvei közt a Göncöl szunnyad
 Kávédba csillaghullás morzsál az egyenlítő átaltudad
 Tengermélyen jön egy madárraj lecsukott szemhéjadra száll mind
 S álmodra egy jet-leges angyal havat hullajt és virágport hint
 Titkos erővonalakra akár az útvesztők tengelyére
 Rendeződik holdvonzás mentén a füvek mágnesreszeléke
 Két árnyékod van átlépsz rajtuk és nagy levelű vetemények
 Alatt meglelsz egy régi labdát amit a gyermek elveszített
 az aki voltál vagy lehettél volna s ha hagyná még az álom
 elveszteniéd ezerszer újra hogy minden kertben rád találjon
 Sajog benned a kert nem tud meghalni és nem bír megszületni
 Bujdokol a bőröd alatt azt hiszed hogy nem látja senki
 Kábelek tekeregnek benne vérerek indák vezetékek
 Fényes bogarak másznak rajtuk ezüstösek rézrozsdakékek

Szárnycsattogása van a kertnek utánozza fölszálltát röptét
S kondenzcsíkkal ahogy lerajzol egy tollpíhét majd az öröklét
Tótágast lóg egy jelre várván az ezer elvándorolt lélek
Válaszd ki közülük a saját Euridikédet
A kertek kertje úgy nevezik hogy az a kert a kertek kertje
Ékezetek nélkül kezdted úgy lett az a kert is megszerkesztve
Úgy nő a kert akár a rák és nem képes soha véget érni
Benned nő az a kert és te vagy aki az esőn keresztül nézi
Megdermedt könnycseppjei közt egy rég elfeledett zivatarnak
Nézd útra váló magad amíg a lombok lassan kitakarnak
S szemedre egy hályogos évszak puzzle-teregtetve reáúsz
Lengsz lélek-szárnyba csavart *petropus poliocephalus*

(Az ausztráliai repülőkuttyák természetes élőhelyük megszűntével nagy számban költöztek be Sydney híres botanikus kertjébe. Ezek az óriásdenevérek napközben mozdulatlanul, fejjel lefelé függenek a fák ágairól, nagy sötét szárnyukat mint halotti leplet tekervén maguk köré.)

Fabó Kinga

GONOSZ VÉNASSZONYOK NYARA

(A kedvéért:) *furioso*

Bosszuja hosszúra nyúl. A
véres kardot körülhordja.
Falkát toboroz ellenem.
Tukmatúra: ezt nevezem!

Nyújtja a kéjt hogy lecsapjon.
Nyúl utánam át, a túlra.
Liheg a gonosz vénasszony.
Liheg nyomában a csorda.

Tüllihegi. Ahogy engem.
Pátoszi húrokat peng'.
Büszkén dagadó vitorla
lesben áll hogy megtorolja,

mit is? hogy fülsértőn riog?
hogyan nincs kin élvezkednie?
Túlteng benne a vitriol.
Nőt csak nő utál ennyire.

Órköd a vártán e büszke vitorla.
Vajha lehetne még bajnoki torna!
Híztéria szele süvít.
Száraz a torka.

Bosszura hosszu a les.
Megtöri a gól-eseményt; reccs.
Lefújva a meccs.

És most lecsap. Dühödt állat!
Híg az állag, csepp a korty.
Bosszura hosszu a szomj.

Bosszuja messzire megy.
Csordultig van vele. Nem
bíjja tovább: elered.

Áspiskígyót cizellál.
Fullánkjával vazel rám.
Bosszura gyűlik a nedv.

Mélyen behatol ahogy az őszbe a nyár.
Illetéktelen helyeken tanyáz. Lóg a

nyakamon, hol semmi keresnivalója.
Nyelve tukmálja halálra magát.

Körülhordja. Lasszóval fog –
falkát toboroz ellenem.

Ketyeg a gonosz vénasszony.
Utólér, bárhova megyek.

Ferdinandy György

ANYA ÉS A FORRADALOM

Valahányszor belevágok – várjunk csak! –, megállok, és kiszámolom, hogy hány éves is volt anya. Az eredmény mindig tartogat meglepetést. 1956 őszén úgy emlékszem: öregasszony. Aggályoskodó, bátortalan. Ül a rádió mellett, hallgatja az Amerika Hangját. Nem mozdul ki a házból az események alatt. Engem is próbál lebeszélni. Az ajtóban megfogja a karomat.

Ami még meglepőbb: nincs véleménye. Teljesen összezavarta ez a forradalom. Engem kérdezget, ő, aki mindig mindent tudott. Felsorolom, hogy mit láttam az utcán. És hogy mit beszélnek a budai garázsban a buszosok. Legyint, nem hiszi el. Maradjak itthon! – köszörög. És tegyem le a fegyvert. – Hová? – kérdeztem. Fegyvertelen vagyok.

Anya fél. Hihetetlen. Ő, aki végignézte a légitámadásokat. Aki napjában többször átgyalogolt az arcvonalon. És ennek még csak tíz éve. Ő pedig mindössze negyven. Annyi idő, mint a fiam.

Ez a harmadik nap. A város felett süt a nap. Leszakadt a cipóm, csurom vér a lábam. Langyos vízben áztatom. – Meg ne találják! – mondja, és a kályhába dobja a lucskos meleg zoknimat. – Rám estek! – magyarázom. A teherautó oldala beszakadt. Nem tudom, hogyan történt. Tény, hogy volt ott egy lány: behúztuk az árkádok alá. És egy lovas szobor. Meg a buszosok. Mindenkinek csak a szája mozgott. Nem hallottam a hangomat.

A jobb tenyeremből hiányzik egy darab. Nem vérzik, fehér. Émelyítő szaga van. Már visszanoított, nyoma se maradt. Az árkád, megnéztem, minisztérium. Nagy csend ül a téren. Édeskés puskaporillat. A szobor körül virágágyások.

Jódot keres, fászlizza a lábam. – Ki lőtt először? – kérdezi. Ezt még ma, ötven év után sem tudom. – Legalább nyugton maradsz! – állapítja meg tárgyilagosan.

*

Mindez lent, a garázsban, ahol már öt éve lakunk. Fent vagy lent! Másoknak elvették a házukat. Van egy bejárat meg egy ablak, a betonon apró lukacsok. A lavórban reggelre megfagy a víz, de a vaskályha izzik, ha lefekvés előtt megrakom. A hátsó ajtó a lépcsőházba vezet. Nem használja senki. Nem járunk az emeletre, a lakásnak odafent új tulajdonosa van. Ezek meg nem jönnek le.

Ma kopognak először, ezen a harmadik, csütörtöki napon. A garázsban már sötét van, ez itt ugye alagsor. De odakint, a város felett még süt a nap. Szóval, bekopognak. Állnak a hátsó ajtó keretében, nézik a jancsikályhát és az emeletes ágyakat. Anya lecsavarja az Amerika Hangját, nem tudja, hogy most már ezt is szabad.

– Mi van a városban? – kérdi az órnagy.

Eddig még nem hallottam a hangját. Köszönni sem szokott.

– Mi lenne! Forradalom.

– És igaz – folytatja –, hogy emberek lógnak a fákon? – Merthogy ő bemenne. – Nem küldték ki értem – mondja – a szolgálati kocsimat.

Cserepes a szám, ne nevetess! Mondom neki, hogy önöket felismerik, akárminek álcázzák magukat. Hogy miről? Bőrtalpu cipője például nincs a városban senkinek. Mutatom neki az enyémet.

– Nem kell bemennie – mondom. – Kijönnek magáért, ha rajta van a listájukon.

Te úristen! Az asszony sírva fakad. Már láttam őt meztelenül. Benéztem hozzájuk a konyhaablakon. Hozzájuk? Hozzánk. Még öt éve. Ez egy ilyen kamaszos dolog.

– Lejöhetnek? – a férfi praktikusabb. – Csak amíg rendeződnek az állapotok...

Meg se köszönik: lehurcolják a mosókonyhába a matracokat. Anya rám néz. – Nem tehetnek róla! – mondja. Felerősítjük a rádiót. – Rajtunk a világ szeme! – közli. A vaskályha hideg: megrakom.

Csak amíg rendeződnek az állapotok.

*

A bakancs sarkát visszakalapáltam. Próbálok, belefér a lábam. Alig sántítok. Megint sűrű a köd. Nagy csend van, szünetel a közlekedés.

– Mit mondanak? – kérdi az őrnagy. Tudhatná: semmit. Egész nap Beethovent játszanak.

Apa itt él a közelben. A Mozgásterápián kezelik. Negyedóra gyaloglás, visszaérek, mielőtt a lábam bedagad. Sült gesztenyét kért, de ilyenkor, itt, hogyan!? Ő pedig számon tartja az ilyen apróságokat.

– Veled megyek! – áll fel anya. Összeszorítja a száját, barna télikabátja van.

Most nem lónek. Sietünk. Este életbe lép a kijárási tilalom. Az utcán senki sem jár, a házak is sötétek. Errefelé nem romosak. Apát kiültették a folyosóra. Pokróc van a térdén, orrán a törött, sokdioptriás szemüveg.

Anya áll az ajtóban. – Te jó Isten! – mondja. – Milyen öreg!

Apának mindkét lába gipszben. Hogy erre mi szükség van, nem értem.

– Semmiség! – legyint. – Elejtettek! – és fejét csóválva nevet.

A lépcsőn, amikor – a lövöldözések kezdetén – óvóhelyre hordták a magatehetetleneket. Mind a két lába – mondja most – nyílt törést szenvedett. Az ápoló fiatal fiú. Sír. Apa vigasztalja:

– Rá se ránts, Laci! – mondja. – Vak embernek a szemét! – és megint göcögve nevet.

– Menjünk innen! – rángat anyám. Elviselhetetlen, hogy apa még most is minden nevet. Ez lett volna az az ember? Áll, szífog, némán, hidegen.

Gyerekkoromban gyakran álmodtam apával. Itt él ő is a garázsban, ül mellettem az ágyon, és úgy, mint régen, nagyokat nevet. Megtanuljuk emelgetni. Mosni, vasalni utána. Jó tudni, hogy itt van. Hányszor kitaláltam egy ilyen szép történetet!

Megyünk hazafelé, anya hallgat. Hogy mi volt az igazság? Nem mindegy? Részvét, irgalom nélkül éltük le az életet. Lehet-e szép öregsége annak, aki nem könyörült meg egy emberen?

Felértünk a hegyre, sötét este van. Már életbe lépett a kijárási tilalom.

*

Mindenkinek mást jelentett ez a két hét. A legtöbb embernek lélegzetvételnyi időt. Alkalmat arra, hogy végiggondolja az életét.

– Menjünk ki Farkasrétre! – mondja anyám. Lent, a város mélyén géppuska ugat, a köd felerősíti a zajokat. Gyalogolunk. Nem járnak a buszok.

Anya nem volt a temetőben a háború óta. Akkor, 1945 tavaszán, talicskán toltuk ki a sírkőfaragóhoz a mosdót: két nagy márványlapot. Vénusz Gyula, a mester belevéste nagyapa és nagyanya nevét: 1945. február 6., Sándor és Emília.

A szüleiről anya nem beszél. Emlékszem, valamin összeveszték, de mire emlékszik egy gyerek! '44 karácsonyán fel sem köszöntötte őket. Én is csak az exhumálás napján láttam viszont a két öregot. Ez a csend, anya hallgatása, végigkísérte az életemet.

A nagyszüleiről pedig alig őrzök egy-egy lakonikus mondatot. Vilma néni, az apai nagyanya, rosszkedvű nőszemély. Férje, a feltaláló, állandóan beteg.

A Szabó nagypapára nem emlékszik anya. Preiss Lisbeth, a nagymama az egyetlen, akiről van szava. – Törte a magyart – meséli. Meg a grízgaluska és a zsemlegombóc: az illatok. És kint a spájzban a dunsztosüvegek.

Szabóék sírját sokáig kerestük. Valahol hátul, ahol régen az árok és ma a Bürök utca van. Persze ez még a háború előtt. Caplattam mellette a sárban, és mintha lett volna egy kitépelt fakereszt, de már akkor sem találtuk meg a sírokat.

Most, '56 őszén pedig a mosdó márványlapjáról mind a két név: a Sándor és az Emília is nyomtalanul lekopott.

„Krisztusnak szeretete vezérelt engem” – áll a családi kriptán az intarziás felirat. Nagyapa, a professzor, igyekezett megvalósítani ezt a programot. Az unokák idejére azonban ebből a szeretetből nem sok maradt. A baglyot pedig, ami – nyitott könyvön ülve – nyilván a tudományt szimbolizálta, nemrég lelopták. A dédszülők célkitűzéseit alig fél évszázad alatt elnyelte az idő.

*

Közben a városból kivonultak a tankok. Három napig úgy tűnt, győzött a forradalom. A közlekedés megindult, krizantémillat kavargog, van idő eltemetni a holtakat.

– Győztünk! – jelentem anyának, és ő azt feleli: várd ki a végét! Marika, az őrnagy felesége a mosókonyhában zokog. A férje eltűnt. Nem fért a bőrébe: ezt is anya mondja. Már harmadik napja nem tud róla az asszony. Odabent fegyveres különítmények vadásszák a kék parolis ávéhásokat.

Az Autóbuszüzem kapujában krumplit osztanak. Egy zsákkal én is a vállamra dobok. Másnap, vasárnap, felveszem a szolgálatot.

Lágy, langyos az idő ez alatt a három nap alatt. Szombaton anya is kimerészkedik a szabadba. A kertbe nem járhattunk ki eddig az őrnagy kutyái miatt. De most nyomuk veszett a vérebeknek is. – Holnap – mondja anya – megássuk a gyümölcsfák körül a tányérokát.

Más ötletei nincsenek. Az ő számára későn jött ez a forradalom.

De ezekből a tervekből reggelre semmi sem marad. Hajnalban fellángol újra a harc. Tíz óra felé pedig kiskatonák bukdácsolnak le a hegyről. Egy sebesült a garázsba is berohan. Civil ruhát keresünk neki, anya befászlizza a karját. Hogy legyen valami papír is a zsebében, odaadom neki a szakszervezeti igazolványomat.

Talán húszéves, és megállás nélkül zokog. Az öccse elesett a laktanya felett, a hegyoldalon. Így fejeződik be számunkra, Marika és a zokogó katona között, a forradalom.

Este lemegyek a Hamzszabégi útra. A garázsban sűrű füstben tolongnak a buszosok. Ez ilyen világ volt. Jóban-rosszban minden munkásember a munkahelyéhez tartozott.

Megkerül az őrnagy is. A kapuba újra beáll a szolgálati kocsi. Nem járunk többé kórházba, temetőbe. A posta visszahozza a szakszervezeti igazolványomat.

Anya újra hallgat.

A SVÁJCI BANK

Azokban az időkben minden jobb családban volt valaki, aki tudni vélte, hogy az örökségét titkosított számlaszámon őrzi egy megbízható és szolgálatkész – ha lehet, svájci – bank.

Erről a családi csomagról szegény anyám is egyre gyakrabban beszélt, mióta romba dőlt körülöttünk a világ, és szétgurultak az ágy derekában őrzött Napóleon-aranyak. Nagydobra persze nem lehetett verni egy ilyen dugipénzt: azonnal rátette volna a kezét az állam.

De hát az sem volt kis dolog, ha tudott róla az ember. Ha élt a remény, hogy egyszer még megkerül, ami elveszett. A bankbetétek, az államosított cégek és a kisajátított földbirtokok.

Persze akkor mindez csak álom volt. Álmodozás. A vasfüggönyön túli, szabad világgal – hogy a telefonról ne is beszéljünk! – még levelezni sem volt ajánlatos. Azt fölösleges is mondani, hogy a határ átlépésére senki, de senki sem kapott engedélyt – útlevelet vagy vízumot.

Pedig hát a mi esetünkben nem is volt olyan légből kapott ez a svájci bank. Nagypánk, a professzor ugyanis külföldön tartotta a pénzét, és ez a családban nem volt titok. Anyánk végezte a könyvelését, ha valaki, akkor ő aztán mindenről tudott.

A lányát még a kiszállásaira is magával vitte az öregúr, aki két világhírű sebésszel: Portmannal és Ledoux-val karöltve véste a koponyacsontokat. Akkoriban jobb híján így gyógyították a középfülgyulladás, az illusztris trió állítólag még a svéd királyt is meglékelte egy ilyen külföldi úton. Érthető, hogy nagypapa egy berni bankban helyezte letétbe a pénzét.

A baj csak az volt, hogy jött a háború, és a professzor az angolszászoknak, anyánk pedig a tengelyhatalmaknak – a németeknek – szorított. Ráadásul nagyszüleink elpusztultak az ostrom alatt. Még mielőtt elárulhatták volna a berni titkos számukat. Anya csak annyit tudott, hogy egy téren, a Városháza közelében áll az ominózus svájci bank.

Ennél többet nem tudtam én sem, amikor átmerészkedtem az addigra gazdátlan fatoryokból álló vasfüggöny alatt. Annyi baj legyen! Úgy gondoltam, lesz majd bankbetétem nekem is. Ha már itt vagyok, két vállra fektetem a vadnyugatot.

Az öregúr öccsének már a menekülttáborból küldtem egy karácsonyi üdvözlőlapot. Gyula bácsi a Hangya – a régi Közért – vezére volt, mielőtt a kölni Ford gyár utazó viége – aligazgatója – lett. Kívülről nem volt a szabad világban rokonom.

Hamarosan meg is érkezett a válasz: bátyám boldog új évet kívánt, ugyancsak képeslapon. A német szöveget aláírta a lánya is, Ninette, aki a háború előtt az Apponyi téren, a Szénássy-féle papírkereskedésben dolgozott.

*

Akkor, az ötvenes évek derekán, még élt Ledoux professzor és Portmann szenátor, a két kalapácsos cimbora. Őket meglátogattam. Mind a két helyen, Brüsszelben és Bordeaux-ban is kaptam egy-egy mázsás használtruha-csomagot. A berni bankról azonban ők sem tudtak többet, mint anya. Elszomorította őket nagypapa halála, de hát mit lehet tenni! Időközben megjelent a penicillin, nem kellett tovább kalapálni a koponyacsontokat.

Anyára jól emlékeztek mind a ketten: – Szép, szóke lány volt! – bólogattak bánatosan.

Nagypapa öccse, Gyula azonban külföldön, Kölnben élt. Hozzá nem is jutottam el az első vadnyugati évem alatt. Szörnyű gyanú élt bennem, ez volt az igazság. Mert ha valaki, akkor ő ismerhette a berni számot. Kinek, ha nem az édesöccsének árulhatta el nagypapa! És hát ezek a kölniek lapítottak. Mások még csak küldtek nekünk néhány pár nejlonharisnyát vagy babkávés IKKA-csomagot. De ők nem.

Másrészt egy háborús menekültből nem lesz csak úgy aligazgató néhány hónap alatt. Még akkor sem, ha a lányát elveszi egy gyártulajdonos. Valahol – így gondoltam – össze is kellett ismerkedniük! És a mágások nyilván nem a menekülttáborokban keresték az eladó lányokat.

Az ember tudomásul veszi, hogy megrabolták. De azt már nehezebb lenyelni, hogy a jobbából alamizsnaként kapjon vissza egy-egy falatot.

Azután, 1958 tavaszán, minden megváltozott. Feleségül vettem egy francia lányt, és nem tudtam mihez kezdeni. Nagypapa öccse, akit most már felkerestem, kedvesen fogadott. Felajánlotta, hogy dolgozzam a gyárban. Az első időkben – mondta – náluk lakhatok. Pazar villa, volt sofőr, szakácsnő, szobalány és tucatnyi cselédszoba a tető alatt. A bácsi döntésébe Ninette férje, Eddy is szemmel láthatóan belenyugodott.

Elszállásoltak egy cselédszobájában, segédmunkás lettem, futószalagon. Hol volt már nagypapa, a világháború és a svájci bank!

– Beszélj velük! – írta nem is egyszer anyám.

Beszélni, azám! De kivel és hogyan? Eddyvel talán? A vezérigazgató kezét csókolt a francia lánynak, akivel néha – a reggelinél – összetalálkozott. Én akkor már az akkumulátorokba töltöttem a savat.

Németül a szobalányok tanítottak. Tőlük tudtuk meg, hogy ha itt fog születni, német állampolgár lesz a fiam. Ez volt az utolsó csepp a pohárban. – Menjünk haza! – könnyögött a feleségem. Alig tíz év múlt el a háború óta, el sem tudta képzelni, hogy egy kis *boche* mocorogjon a szíve alatt.

Nem tartóztattak, mondanom sem kell. A sofőr nyilván tudott valamit, az ilyen családokban mindig mindent megtud a személyzet, mert a pályaudvaron a szemembe nézett, és azt mondta, hogy ezek itt csúnyán bántak velem.

Visszavonatoztunk Galliába, azt hittem, hogy ezzel a kölni kalanddal az örökségkutatásnak egyszer s mindenkorra vége szakadt.

A vasfüggöny túloldalán azonban csöknyösebbek az emberek. Anyám nem adta fel, mi több, évről évre újabb ötletekkel jelentkezett.

Egyik-másik nem is volt megvalósíthatatlan. Például, hogy helyezkedjem el egy olyan francia banknál, amelynek svájci fiókjintézete van. Állást azokban az időkben gyakran kerestem, és hát miért ne! Egy borászati és egy biztosító között elfér egy francia bank.

Ráment egy évem erre is. Nagypapa örökségének hosszú az utóélete.

*

A bank, amit kinéztem magamnak, az *Alsace-Lorraine* névre hallgatott. Gyakornok lettem, napi kilencórás munkaidőben pipáltam a véget nem érő számoszlopokat. Cigarettaízni a vécére jártam, egyedül, mert ezek, az elzásziak, nem dohányoztak munkaidő alatt.

Már-már sikerült elterelnem magamról a figyelmet, amikor bejelentettem, hogy szeretném átkérni magam a berni fiókhhoz. Svájc nem volt vonzó hely francia földön, ilyesmi először fordult elő az „Elzász-Lotaringiai”-ban. Az irodán – mert még a főnök is magához hívatott – mindent be kellett vallanom. Szerencsém volt: előléptettek, és a kutatást is magára vállalta a bank. Csupán néhány papírt kellett volna beszereznem: nagypapa anyakönyvi kivonatát, anyáról, hogy a professzor egyetlen gyermeke, ergo én is az öregúr egyetlen örököse vagyok. Mindezt franciául, állami pecséttel, hivatalos papíron.

Mindeddig, hogy úgy mondjam, virágnyelven leveleztem anyámmal. Örökség helyett például „ökörseget” írtunk. Bízunk benne, hogy nem lepleznek le a cenzorok. Hivatalos papírokat azonban nem lehetett csak úgy Nyugatra küldeni. Francia fordításban pedig mégannyira sem. – Várjuk meg – javasolta anyám –, amíg a környezetünkől útlevelet kap valaki.

A mi ismerőseink azonban azokban az időkben többnyire a Hanságot csapolták, vagy Recsken törték a követ. És különben is, ki vállalta volna, hogy kicsempésszen egy ilyen kompromittáló adatoktól hemzsező iratot!

– Márpedig e nélkül...! – sóhajtotta a főnök. Pipálhattam tovább a számoszlopokat. Év végén pedig kitétte a szűrőmet a bank.

Anyám viszont váratlanul beállított. Amnesztia volt, és a nyugdíjasoktól meg akart szabadulni – mint mondtuk – a „Rendszer”. Reménykedtek, hogy – miért is ne! – talán ő is kint marad.

Elhozni azonban ő sem merte az anyakönyvi kivonatokat. Visszatoloncolják – állította –, ha megtalálják. Ír nekem egy meghatalmazást! – javasolta. Nem értette szegényke, hogy ez itt egy ügynevezett jogállam. Hivatalos papírok nélkül még csak prüsszen-teni sem lehet. Különben is, hol volt már akkor támogatóm, az elzász-lotaringiai bank!

Hét hosszú év után láttam viszont anyámat. Ő nem, de én nagyon megváltozhattam hét év alatt. Beletanultam a messziről jött idegen szerepébe, foggal-körömmel harcoltam minden talpalatnyi helyért. Kegyetlen lettem volna vele? Könnyen lehet. Anya úgy képzelte, hogy hazajövök, és felépítem a házamat. Még egy tervrajzot is hozott. Nem merte megmutatni – mesélte később. Nem az a szelíd fiú voltam már, aki hét éve Nyugatra távozott.

Tettem egy utolsó erőfeszítést. Svájcban a háború után zugügyvédek próbálták felkutatni a lopott pénzeket. Ahogy múltak az évek, a kimentett vagyonáért egyre több háborús bűnös jelentkezett. Ezek pedig felesbe vállalták az ilyen rovott múltú ügyfeleket.

Az emberek állítólag még a *Société des Banques Suisses* pincéibe is bejutottak, hogy az archívumokból kikeressék a titkos számokat. Nagy gazemberek lehettek. Mire nyomukra akadtam, az újságok közölték, hogy a nem reklamált háborús bankbetéteket Izrael államnak utalták át a svájciak.

Így vált kibuccá a svéd király egykori busás honoráriuma. Svájc nagyvonalú gesztusát természetesen kétségbe vontam. Ez azonban nem változtat a lényegen: az örökségem ezúttal végérvényesen elveszett.

*

Gyula bácsiékat anyám sem akarta felkeresni. Pedig volt rá alkalom. Még el is vittem volna őt a szolgálati kocsin, amivel a párizsi Fernand Nathan Könyvkiadó megbízásából terjesztettem a tankönyveket.

A bácsi meghatotta volna őt is: Gyula a nagyapámra, a professzorra hasonlított. Persze az, hogy idegen – belga – volt a felesége, nyomot hagyott rajta. Elhidegült a testvéreitől, fura, nevetséges figuráknak látta az otthoniakat. Az én francia asszonyomat azonban megszerette. Még valami véd- és dacszövetség is kialakult közöttük. Mindegy, no, mi is megszerettük az öreget. El sem búcsúztunk tőle, ez is az igazsághoz tartozik. Soha többé nem láttam Gyula bácsit. Úgy mentünk el Kölnből, mint a tolvajok. Igaz, írtam neki többször, de Ninette nyilván nem továbbította a leveleimet. Hogy mikor halt meg, és hol van eltemetve? Az ilyen részletekről semmit sem tudok.

Ninette egyébként a továbbiakban – ha lehet így mondani – rendesen viselkedett. Igaz, hogy húsz év hallgatás után, de még a nyaralójába is meghívott.

Eddy, a nagyfőnök akkor már nyugállományba vonult, és illedelmesen elhalálozott. Ninette egyedül élt az Alpokban, valahol Asconában, Kerényi Károly és Turay Ida közelében, a svájci oldalon. Gyerekei nem voltak, egy olasz sofőr lett az egyetlen társasága a kastélyban, ahol berendezkedett.

Reggeli után levitette magát a városba, és végigjárta az üzleteket. Amikor meglátogattam, vett nekem is alsónadrágokat és strimpfliket.

Hát csak így. Anyámnak minden karácsonyra küldött száz svájci frankot, ami azokban az időkben nagy pénznek számított. Anyának még a temetésére is hazalátogatott. Ott ugrált a ravatal körül, kilencvenhárom évesen is fiatalosan. Estére összehívta a rokonokat, de ez az összejövetel valahogyan elmaradt.

Végül pedig ő is elment, mi mást tehetett. A sofőr szétküldte a gyászjelentéseket, amin nem szerepeltek sem barátok, sem rokonok. Csak találgatni lehetett, hogy a kastéllyal meg a Ford-gyárral mi lett.

Azazhogy nem egészen. Mert egyszer csak Ninette halála után jelentkezett egy német ügyvédi iroda. Tudatták velem, hogy a néni örököse vagyok. Nem volt már vasfüggöny, elküldhettem nekik, amit szegény anyám nem mert: az ezúttal németre fordított anyakönyvi kivonatokat.

– Miénk a Ford-gyár! – közöltem a feleségemmel.

– Én egy Musztáanggal is beérem! – felelte a francia asszony lakonikusan.

A dolgok nem egészen így alakultak. A súlyos dossziéból, amit ezután kézbesített a posta, az derült ki, hogy az autógyárak csődbe jutottak, és hogy én csak az adósságok örököse vagyok.

A tartozásomat egy berni pénzüintézet hajtotta be. A székhelye a főtéren állt, a Városháza mellett. A svájci bank.

Fűri Mária

A HÁRSFASOR IDŐVEL ÖSSZEÉR

Nem magyaráztam meg a dolgokat
Hogy így, ezért, nem azért, csak úgy
Ha igen, igen, de az se baj, ha nem
Ha kinn, ha benn – ahogy alakul

Antennám minden rezdülést fogott
Nem válaszolt, csak vette a jelet
Ha a nap sütött, vagy a szél ha fúj
Vagy épp ha gyűltek fenn a fellegek

A dolgok végül is függetlenek
A ráhatásunk kisebb, mint csekély
Nem rajtunk múlik, hogy süt-e a nap
Folyik a folyó, honnan fúj a szél

A hársfasor idővel összeér
S jó végigmenni a lombok alatt
Ott szembe felnőt, észrevétlenül
35 év – az idő elszaladt

Mint Kutuzov, kedvenc tábornokom
Aki tudja, hogy nem ő nyer csatát
Képzelt karosszékembe vetem
Magam, és bámulom a láthatárt

Benő Attila

(MINTHA LABIRINTUS)

A lehetséges irányok:
lenne és a *volna*.
Továtűnő másvilágok.

Választható úttalanság.
Villanó, eltűnő
zsákutcák és szűk halandzsák.

Talán-ösvény sokasága
és a rád illő út:
kaptató szemmagasságba.

A tekintet átáradna
falakon rálátni
keskenyedő égtájakra.

Fogy a sok, egy marad veled.
Volt-nincs az útvesztő:
más út szétárad, ellebeg.

(HOGYHA)

Ha talált lendület elévül:
szólj törékeny gesztusok nélkül.

Ahogy lengnek villanykábelek
az éjben, ha a szél elered.

Mint forgácsok a földre szórtan,
limlomjaidtól elhajoltan.

Észrevétlen. Fém-pózkod nélkül.
Ahogy a száj a vízben elkékül.

Beke József

RADNÓTI MIKLÓS: ARANY

1

Tévedés ne essék: ilyen című művet nem írt a tragikus sorsú költő, de ezt a szót fő műveiben összesen ötvenhatszor s jó néhány jelentésárnyalatban alkalmazta. (Fő műveken az általa kiadott kötetekben, valamint a halála után, 1946-ban megjelentetett TAJTÉKOS ÉG c. kötetben szereplő verseket értem.) Vizsgálódásom tárgyául választhattam volna az említett művekben előforduló 5153 szó közül sok más is, persze csak olyanokat, amelyek sokszor fordulnak elő, illetve jelentéskörük elég bő ahhoz, hogy költői használatuk érdekes tanulságokat tartalmazzon. A kiválasztás szempontja tehát az, hogy e szó igen változatos értelmű használatát jellemzőnek érzem a költő egyéni ízekkel teli kifejezésmódjára.

Ha az írók-költők szavairól esik szó, az olvasókat leginkább az foglalkoztatja, mekkora lehet szókinsük nagysága. Megszokott kérdés, vajon a magyar irodalom melyik kiválósága használja a legtöbb szót. Talán a sok-sok regényt író Jókai? Talán a költő, de a tudományos prózában is tevékenykedő és értékes leveleket író Arany? Talán más, akire nem is gondolunk? Mindenesetre valaki olyan, aki hosszabb életében sok művet írt – gondoljuk, és bizonyára így is van. De pontos adatokat éppúgy nem tudhatunk, mint ahogy anyanyelvünk szavainak számát sem tudhatjuk pontosan. Van ugyan három olyan nagy írói szótárunk, amely az alkotó valamennyi föllelhető művének minden szavát számba veszi, a Balassi-, a Zrínyi- és a Petőfi-szótár, az abszolút pontosság azonban ezekben is kétséges, ugyanis azt sohasem mondhatjuk, hogy figyelembe vettük az illető irodalmi alak összes szavát, csupán ezt: az elérhető művek szavait. Egyrészt tehát bizonytalansági tényező maga az, hogy a számba vett művek köre teljes-e, nem ke-

rülhet-e elő még az illető alkotónak valamilyen írásműve, levele, ami módosíthatja az eredményt; másrészt bármely szótár esetében a számadatok attól függnek, hogy a szerkesztőjük mit tekint külön szónak – de ez már messzire vezető, korántsem egységesen szabályozott szakkérdés.

Az iparban viszonylag pontos mércék vannak, a művészetben nincsenek. Nincs is szükség a mérhetetlen méricskélésére. Az írói szókincsnél maradvá: ha jól belegondolunk, valójában egy-egy alkotó szókincsének nem is a számszerű nagysága igazán fontos, hanem azon belül két tényező adhatja az igazi értéket. Az egyik az, hogy az egyes szavaknak milyen sok jelentésárnyalata jelenik meg, s ezek közt van-e olyan új, meglepő, egyéni alkalmazás, amely bővíti a szó jelentéskörét (lásd majd az „*arany pont*” kifejezést). A másik tényező ugyancsak a nyelv gazdagodását veszi figyelembe: alkot-e a költő új szavakat, amelyek műveiben is csak egyszer, másoknál egyáltalán nem fordulnak elő (tudományos néven hapax legomenon, lásd majd: „*aranykaszal*”). Belátható, hogy ez a két újító jellegű, a nyelvhasználatot gazdagító, valóban művészi tevékenység fontosabb annál, hogy számszerűen mennyi is az illető szavainak száma. A Radnóti-szótár szerkesztőjeként (Argumentum Kiadó, 2009) adatokkal igazolhatom, hogy a költő (a fentebb említett két tényezőt tekintve) jelentősen gazdagította a magyar költői nyelvkincset. A MAGYAR NYELV ÉRTELMEZŐ SZÓTÁRA nem sokkal, egy emberöltővel a halála után jelent meg. Radnóti 5153 szavának közel tizenöt százaléka nem szerepel benne címszóként, tehát a költő jó néhány kifejezéssel gazdagította nyelvünket. Még jelentősebb a pozitív eltérés, ha a jelentésváltozatokat vetjük össze: a versekben szereplő 8425 jelentésváltozathoz a nagyszótár közel huszonkét százalékot nem tartalmaz!

De elég a számokból, nézzük egyetlen szó, az aurum „auráját”!

2

Kezdjük az *arany* szó körüli vizsgálódásunkat azzal, hogy a múlt század második felében készült, említett ÉRTELMEZŐ SZÓTÁR-ban e szónak kilenc értelmezését találjuk. Ha ezekkel összevetjük a költő verseiben előforduló jelentésváltozatokat, meglepő eredményt kapunk: Radnótinál ezek közül alig szerepel valamelyik is. Az *arany* őnála nem jelenti sem az e szóval jelölt ásványt, sem a nemesfémeket, sem az aranypénzt, sem az arany hímzőfonalat, de még az „*arany középszer*”-ben szereplő értelmet sem, még csak a szokásos kedveskedő megszólításra (*Aranyom!*) sem használja.

Őnála a szó egyik fontos jelentése: 'aranyszínű fény', ezt láthatjuk például az OKTÓBERVÉGI HEXAMETEREK e részletében: „*Még sütt a nap, de oly érett már, csak a lassu okosság / tartja az égen, hogy le ne hulljon: félti aranyját*”, ahol a megszemélyesített, már éppen le-hullófélben álló, még utolsó sugarait őrző nap képét láthatjuk. (Az „*aranyját*” nem íráshiba, hanem az időmértékes vers ritmusának kiemelését szolgálja. Ugyanígy lentebb majd a NEGYEDIK ELOGIA idézetében a „*honnomat*” is.)

Amint látni fogjuk, Radnóti verseiben nemcsak a napsugár, hanem sok egyéb dolog is éppen ilyen aranyszínű, és persze mindenekelőtt szöke szerelmének, Fanninak a haja. Mondhatni: ahányszor csak szerepel verseiben, színére mindig ez a szó utal már kora reggel, a lakásban is:

„*Majd fölbredek én is! kedvesem arany
varkocsán sikongat a napfény*”

(1931. ÁPR. 19.)

nappal a szabadban is:

*„Nevetni kész a rét,
mosolygós és kövér,
gyöngén ring ahonnan
asszonyom jődögél.*

*Meglát, szalad felém
a fű közt és a nap
szétfutó hajába
arany csíkot harap.”*

(VÁLTOZÓ TÁJ)

este, a napi munka befejeztével is:

*„Könnyen lépek hát s arra gondolok,
hogy asszonyomnak nyakán a konty tán
olyan, mint szusszanó arany pont egy
boldog vers után*

[...]

*S verssel térek a házba, ahonnan
az asszony fut elém és hordja hó
nyakán a kontyot, mely ha kibomlik,
arany lobogó.”*

(ESTE A KERTBEN)

Az utóbbi idézet első felében külön szót érdemel az „*arany pont*” kifejezés: a jelző jelentéskörében benne van a jól végzett, sikeres alkotómunkával, egyáltalán a befejezettséggel együtt járó „*szusszanó*”, boldog megnyugvás, a BÁNK BÁN-ban is előforduló „*arany nyugalom*”.

Fanni szókesége persze megjelenik a ritkább téli napsütésben is:

*„Nézd! asszonyod arany kontya s két síje
külön megcsillan a lejtőn s eltűnik lobogón”*

(TÉLI VASÁRNAP)

Kiderül egyik verséből, hogy az eddigi példákban olvasható színhatásokért éppen az aranyló színű nap a felelős:

*„Tüzes koszorú te!
szőke hajak gyujtogatója,
fényes esőket ivó
égi virág!
...Égnek arany szőge te!”*

(NYÁRI VASÁRNAP)

3

De a nap nemcsak Fanni hajának adja át a maga csodás színét, hanem sok mindent bearanyoz, a bőrön csillogó csöppeket, sőt néha magát a levegőt is (természetesen az utóbbi esetben a jelző már nem a színhatást, hanem a szó átvitt: 'kellemes, békés' jelentését hordozza):

*„Ó, fiúk és lányok vad serege
járkálgat itt és boldogan izzad
s hűsölni időnként a vízre lejár!”*

*Ragyogó vállakon apró napokat
hoznak ki magukkal
és guruló, arany gyöngyszemeket,*

*Ó, csipkés inggél lett a távoli telken
a deszkapalánk és benne aludni
készül az este futó fiatal szél
s csak a hőség duruzsol
itt az arany levegőben.”*

(NYÁRI VASÁRNAP)

*„kövér halakból dől az ikra,
karcsu lányok nézik mozdulatlan,
arany csöppek hullnak lábaikra.”*

(CARTES POSTALES)

A csillámló víz is az arany színét kapja, szinte azonosul vele:

*„Övig mezíten férfiak
állnak a fényben arany patakok
partján s aranyban mosdanak.”*

(HAJNALTÓL ÉJFÉLIG)

*„...utak mentén virágzik mind az ákác,
a csermelynek arany taréja nő”*

(JÚNIUS)

A napsugár éles eszközként működik, és aranyszínű nyomokat hagy maga után:

*„Arany késként villan a napnak fénye a fák közt
és füstölve siklik az úton a friss nyomokon
s távol nagyokat hasogat a kemény levegőből”*

(TÉLI VASÁRNAP)

*„Most szárító szél sűrög
a zápornak ragyogó maradékán
és az ég arany hasadékán a nap
kibúvik s végigfut a lombon”*

(ZÁPOR UTÁN)

„A lomb között arany kard,
napfény zuhant át,
megsebzett egy fatörzset
s az halkán sírni kezdett
aranylófényű gyantát.”

(PAPÍRSZELETEK)

Ezzel a színnel köszönti a költő az annyira várt első tavaszi napsugarakat mindkét ÁPRILIS című versében:

„Ragyogó rügjön álldogál a nap,
indulni kész, arany fején kalap.

Április aranyként
hull a fán át...”

De az ősz sárguló színei is e szóval jelennek meg verseiben:

„Minden göndör lesz és arany,
lomb s a lomb közt a zöld dió,
szundi madárka tolla”

(VÉNASSZONYOK NYARA)

„A bokron nedves zűrzsavar
a tegnap még arany avar
barna sár lett a fák alatt.”

(OKTÓBERI ERDŐ)

Sőt mindent, amin a sárga szín valamely árnyalata látszik – legyen az pihés állat, félbevágott gyümölcs belseje, a vérehulló fecskéfű élénksárga virága az alkonyatban –, mindent e szó színkörébe emel:

„totyog vidámka sorban ott
tizenhárom kicsi kacsa,
s arany farán viszi haza
billegve a mai napot”

(VÉNASSZONYOK NYARA)

„A dinnye húsát már belehelte az ősz,
nem harsan késem jó éle nyomán, csak bölcs
szavakat ejteget s szelíden reped el,
de a szilvák arany ölén még feszesen
ül a mag! ó, ének dicsérjen két gyümölcs”

(ALVÁS ELŐTT)

„Apró, arany láng ugrik,
nézd csak, fecskéfű! – kiáltok”

(ALKONYAT)

4

Ez a szó olyan összefüggésben is szerepelhet, amikor a hozzá kapcsolódó szép és értékes hangulati elem szemben áll valamilyen diszharmonikus helyzettel. Mint a VERESMART című versben, amely a költő munkaszolgálatos katonasága színhelyét ábrázolja – itt a háborús, fenyegető környezetben a vágott békés állapot jeleként tűnik föl a sárgán virító tökvirág:

*„S a bölcsrekókadt napraforgók
mögött és ott az ifju fák tövén
acélkék köd lebeg vízszintesen:
a vérré váró sűrű drótsövény.*

*De hajnalban, ha harmat üli meg
(szelíd gyújtózsínór a szára)
nagy óvatosan közte kúszik el
s kinyit a tök arany virága.”*

(Talán megbocsátható kitérés itt a napraforgók „bölcsrekókadt” jelzőjének eredetére vonatkozó valószínű magyarázat. Föltehetőleg Versegly Ferenc AZ IGAZ BÖLCS című alábbi epigrammája adhatta a jelző ötletét: „Nézd a búzakalászt, büszkén emelődik az égnek, / Míg üres; és ha megért, földre konyítja fejét. / Kérkedik éretlen kincsével az iskolagyermek, / Míg a teljes eszű bölcs megalázza magát.”)

Az OKTÓBER c. versében – amelyben még két, ugyanebbe a szócsaládba tartozó kifejezés is helyet kapott – a színhatás mellett ugyancsak érezhető némi kontraszt a szó megszokott hangulati köre és a vele jelzett szó között, de ez még lehet csupán az elmúlás évszakának szomorkás velejárója. Ám az utána következő költemény NYUGTALAN ŐSZÜL címe is, a halál megjelenése is arra mutat, hogy itt már a közelgő veszéllyel felel az arany kifejezés:

*„Hűvös arany szél lobog,
leülnek a vándorok.
Kamra mélyén egér rág,
aranylik fenn a faág.
Minden aranysárga itt,
csapzott sárga zászlait
eldobni még nem meri,
hát lengeti a tengeri.”*

(OKTÓBER)

*„Aludni tér a vidék,
száll a halál fehér,
szép suhanással, az ég
dajkálja a kertet.
Hajadban nézd! arany őszi levél,
ág sírt feletted.”*

(NYUGTALAN ŐSZÜL)

5

Az *arany* szónak főntebb már említett áttételes értelme is több versében megjelenik (ilyen hangulatot hordozott a színhatás mellett a VERESMART-beli említés és némileg az „*arany pont*” kifejezés is), mert Radnótinál ez a szó gyakran magába fogadja a hiányzó, csak remélt béke és nyugalom fogalmát is. Erre mutat a következő két versrészlet:

*„Nyarakra gondolunk s hogy erdeink
majd lombosodnak s bennük járni jó,
és kertjeinknek sűrű illatában
fáján akad a hullni kész dió!*

*s arany napoknak alján pattanó
labdák körül gomolygó gombolyag,
gyereksereg visong; a réteken
zászlós sörényü, csillogó lovak*

száguldanak a hulló nap felé!”

(HIMNUSZ A BÉKÉRŐL)

*„Hegy lettem volna, vagy növény, madár...
vigasztaló, pillangó gondolat,
tünő istenkedés. Segíts szabadság,
ó hadd leljem meg végre honnomat!*

*A csúcsot újra, erdőt, asszonyt és bokrokat,
a lélek szélben égő szárnyait!
És megszületni újra új világra,
mikor arany gőzök közül vakít
s új hajnalokra kél a nap világa.”*

(NEGYEDIK ECLOGA)

6

Tanulságos megvizsgálni a szó egész családját is, tehát azokat az összetételeket, amelyekben előfordul, továbbá a képzett szóalakokat. Bőven vannak – a már említettekén kívül is. Az első legyen az *aranyló* kifejezés, amelynek első két idézetében – mint korai szerelmes vershez illik – a szín dominál, de a harmadikban a párizsi park őszi színein átűt a legutóbbi jelentésváltozatnál említett nyugalom iránti vágy is:

*„Karcsú ujjaid között aranyló
narancs az életünk régi kedve”*

(AZ ÁHITAT ZSOLTÁRAI)

*„Paskold hajnali víz
és szárogasd gyermeki nap!
Úgy illesd ajakát kóbor*

*szellő, mint az aranylő bor
rég szomjúhozókét!”*
(BIZALMAS ÉNEK ÉS VARÁZS)

*„S balról, a park nagy fáí közt
az egyik úgy sárgált az égre, mintha
előre látná már az ősz.
Szabadság, hosszucombu drága nimfa,
aranylő alkonyatba öltözött,
bujkál-sz-e még a fátylas fák között?”*
(PÁRIS)

A Radnóti-versekben előforduló igen gazdag színvilág egyik különleges árnyalata jelenik meg a BÉTEG A KEDVES c. versben: a holdfényes mező ezüstös színében a barátok az arany színét idézik:

*„...a kedvesem... birkái
ezüst mezőkön aranyos szőrrel, éjjel
legelésznek, amikor csak a hold süt”*

A fentebb már látott csillogás fogalma jelenik meg az *aranylik* ige és az *aranyburok* szó jelentésében is, amikor az elvonult zápor után maradt színeket festi:

*„Héthatáron túl csillámlik háta fénye már;
elfagyott kőszál aranylik tőle ott”*
(HŐSÉG)

„A háztetőn a fény aranyburok”
(RÍMPÁROK)

Igen gazdag az idetartozó összetett szavak köre is, persze a legtöbb összetétel a sárgásan fénylő szín képzetére épül:

*„Csámpás zápor jött és elverte
virágaim rendjét; aranybúzá
nevelt sánta galambom zengőn
csapta a falhoz...”*
(ZÁPOR)

*„de futnak már a kicsibék,
sárgás aranygolyók.”*
(MÁRCIUS)

*„s a kedves haja is (csak csókolom)
dalos karom között aranykaszal!”*
(JÁTÉKOS VERS...)

A napfölkelte csodálatos színei közül idéz a HÁROM HUNYORÍTÁS c. vers kezdőképe:

*„Odakinn már setteng a reggel
és a parton túli hegyekkel
arany szárnyu szellők játszanak.”*

A HÖSÉG c. vers napfény-medvéje nemcsak a naptól, hanem a pocsolya csillogásától is kaphatja – egyébként meglepő – színét:

*„Tapsolva szétfutott a zápor s itt köröskörül
üresen világít a környék és szuszog,
de dong és csomókban hull már a napfény
s aranymedveként nyalja a tüzes pocsolyákat.”*

A nyárvégi időszak szép színű, ritka almája jelenik meg az AUGUSZTUS c. versben:

*„A harsány napsütésben
oly csapzott már a rét
és sárgáll már a lomb közt
a szép aranyranét.”*

Érdekes, mert igazán szokatlan asszociációt kíván a JÚLIUSI VERS, DÉLUTÁN egyik kifejezése, az *aranydió*. Ebben a párizsi látogatására emlékező versben a sétálgató, élemedett korú párok szerelmi emlékei a vágott – vagy már-már elfeledett? – arannyal befestett dióként jelennek meg. (Vajon a franciáknál is szokás ilyen aranszínű diókat akasztani a karácsonyfára? Vagy ez inkább Radnóti gyermekkori emléke?)

*„Itt Párizsban is jön nyáron így, parkok
zöldje között az elandalodott
emberek árja, könnyökük ormán
kivirágzott asszonyaikkal s kövér
szívekkel a bőrük alatt és elpetyegtetett
régii csókjaik ezre előttük
aranydióként kopogva csüng a fákon.”*

A költő egyik fiatalkori – érezhetően agitációs szándékú – versében az izzó parázs és a lobogó láng színeit idézi. Kitűnik a feltáruuló képből a nyomorúságos munkakörülmények sötét színei és a gazdagságot szülő fényesség között feszülő ellentét:

*„Testvér; én éjjelenként füstfűrtös, fekete
tűzfalak tövében aludtam a szegénység és
gyűlölet álmaival s kiforgatott zsebekkel
ordítottam a szegénység dalát az aranyméhű
kazánok felé!”*

A szó előfordulásának példáit hat olyan idézettel kezdtük, amelyekben Fanni hajának színét jelölte a költő. Befejezésül is, keretként is, lássunk még két szintén őt idéző versrészletet. Az első a HASONLATOR című versből való, amely minden részletében a kedves alakjának egy-egy vonását ábrázolja, illetve kettejük bensőséges kapcsolatába enged betekintést:

„és néha félek tőled én,
ha villámszínű vagy,

s mint napsütötte égiháború:
sötétarany,”

A másik Radnóti legszebb és legismertebb költeményei egyikének részlete, amely a cím műfaji meghatározásának megfelelően valóban ódai magaslatra emeli a kedves iránti rajongást, s afféle petrarcai módon, közvetetten fejezi ki a csodálatot: itt már a költő személyes dicsérete elnémul, helyette az élettelen tárgyak szólalnak meg:

„a tárgyak összenéznek
s téged dicsérnek, zeng egy fél cukor darab
az asztalon és csöppje hull a méznek
s mint színarany golyó ragyog a terítón”
(TÉTOVA ÓDA)

*

Mennyire jellemző, hogy Radnóti költészetében az *arany* egyáltalán nem fordul elő a konkrét érték (az ásvány, a pénz vagy kincs) értelmében, csakis az átvitt értékeket jelöli vele, a természet nagyszerű fény- és színhatásait, a kedves százszor megcsodált-megénekelte haját meg az oly nagyon nélkülözött, de áhított békés, nyugalmas „*arany napokat*”.

Kun Árpád

MESE BÁBURÓL ÉS MEDVÉKRŐL

Párizsban rájöttem, hogy bábu vagyok,
törtem a fejem, ugyan kié, mié.
Később, mikor a szerelmem elhagyott,
megvilágosult, hogy a fájdalomé.

Az rángatott, de botladoztam én is,
végül két Nagy Olló szembejött velem.
Bár zsinórom magam téptem el, mégis
köszönöm, hogy csattogtatok, Proust, Brassens!

Párizsom a múlt gleccserébe fagyott.
Hózápor hullt rám olyan szeretettel,
hogy szívemből mély brummogás szakadt fel.

Jégtáblán nevelek ma három bocsol.
Jegesmedvecsalád, játszunk a hóban,
ritka példányok vagyunk, kihalóban.

MESE A GLECCSERRŐL

Szöges bakancsunk alatt sosemvolt
birodalom. A Nagy Fagy derengő
lovai, katonái, kincsei,
áttetsző hatalma a gleccserben.

Míg kívülről karcoljuk a jeget,
mintha ki se lennének faragva.
De ha mélyhűtőnk titkos ajtaján
visszatérünk, recsegve-ropogva

szétválnak tárgyak-tagok. Te is,
szép Mínuusz hercegnő, én is, aki
hőzáport terelek udvarodra,

elnyerem abszolút nulla fokos
kezed. Kristálytrónunknál megreped
a jég, meleg vizű forrás fakad.

MESE AZ ÁTVÁLTOZÁSRÓL

A kisfiú meglátta a szörnyet.
Egy megnyomorított, szegény sárkány
taraja, lángja és füstje nélkül
tekerdőzött a szülei ágyán.

Emberien csillogott a bőre,
s látta már zuhany alatt a testét
kezenként, lábanként, akkor mégis
maga volt a síró idegenség.

Érezte, hogy tiltott helyre tévedt.
Ahol néha meglapulva aludt,
ott most a sárkány dúlt párnát, paplant.
Csak nyelte, nyelte aput és anyut.

Akik elvarázsolva sistergő
nyálától, sóhajtoztak, hörögtek,
de a torkán keresztbe akadtak,
és végül ők nyelték le a szörnyet.

Az cuppanva a hasukba csúszott,
hogy később majd kinyomják a végén.
De ezt sose látta, félt, hogy egy nap
anyjából előbújik testvéreként.

Darányi Sándor

MAGYARÁZAT A GYÁVASÁGRÓL

A házasságot a hit működteti,
az illúzió, hogy a másik jobb nálam,
akihez felnőhetek. Ezt a reményt
rettegtem elveszíteni, annyi jó
háramlott rám belőle, és ezért
félek még mindig attól, hogy az ember
véges lényé zsugorodjon
a színpad terében, mikor a varázs
fényoszlopai kialusznak s felbukkan a törpe.
Mert az élet nem az igazság keresése, hanem a minket folyton
megtaláló tények túlélésének mikéntje; nem támadás,
inkább védekezés, diadalút helyett utóvédharc, visszavonulás
az orosz télben, a ködből felbukkanó,
hurrázó partizánok, varjak és farkasok
rohamai közepette.

REPKÉNY

Ahogy a hangok ütnek át
a sűrűsödő fátyolon,
a vérből szerzett lüktetés
úgy rombolja minden dalom.

Hiába minden tettetés,
a szép brutális álca csak –
a legpőrébb, mutatva is,
nem is, miből van, hallgatag,

s míg harcol szó meg némaság,
a mondhatatlan tornyait
benőni kész repkény idő
leránt, csitít és megvakít.

SZÜLETÉS NAP

Egy régi, rossz, leválasztott lakás –
az ablak előtt kátéesz-tető,
lapos, kátrányozott; majd idegen
alakú néma villamos tűnik

el jobbra a málló vakolatú
tűzfalak, betonudvarok mögött.
Már az ecetfa zöld csak. Távolabb
szecessziós homlokzat, életek,

ez a levitézlett ötvenhat év,
s egy idegen lakásban ébredés
a végül is leüthetetlen, buta vekker
feleslegesen hajszó szavára.

Hét óra harmincnyolc. Mi dolgom itt?
Későre jár. Hogy kerültem ide?
Ha tudnád, ki vagyok. Én sem tudom,
s ez a nap is kihull a semmibe.

Lángh Júlia

FIGURÁK

Martin, mindig vidámnak látszó lakótársunk a kommunából, néhány év múlva visszament vidékre. Azt mondta, Párizst ki kell próbálni, ezt nem hagyhatja ki az ember az életéből, ő is kipróbálta, de kiderült, hogy nem egymásnak valók. Mielőtt elment, még becipelt az udvaromba egy nagy rakás, furcsa formájúra vágott farostlemezt, ezek a formák megihlették, csak rájuk nézett egy építkezés hulladécai között, és rögtön meglátta bennük jövődó bárszékek alkotóelemeit. Tény, hogy Ben jól megépített, hosszú, magas bárpultja mellé ülőhelyekből csak két eléggé rozogát örököltem meg, nagyon jól jött hát Martin ihletettsége. Hat egyforma, masszív bárszéket kalapált össze, és pontosan olyan drapp olajfestékkel mázolta be, amilyen színűekre emlékeimben az általános iskolai padok voltak festve.

Aztán Martin lement a Cévennes-hegység egyik lankás, kakukkfűszagú lejtőjére élni, ahol lassan, lépésről lépésre, évek hosszú során át fantasztikus mesevárat épített magának. Csak talált anyagokból. Nem tudom, miből élt ezalatt, talán alkalmi munkákból keresett valamit; mindig megelégedett nagyon kevéssel is. Egy tragacson járta a vidéket, minden fölhasználhatónak látszó építkezési hulladékot begyűjtött, és aszerint ragasztgatott a házához itt-ott újabb helyiséget, csigalépcsőt, csúcsíves ablakot vagy szárnyas ajtót, hogy mit sikerült beszereznie. Végül egy elképesztően zezugos, ki- és beugrókkal, teraszokkal, tornyokkal teli, itt hullámos, ott hegyes, amott lapos tetű, kicsit arabos, mediterrán hangulatú mesebeli kastély született. Már építkezés közben – amiről Martin azt mondta, hogy úgyis élete végéig fog tartani – csodájára jártak a vidéken. Mindent saját kezűleg végzett, időnként fölfogadott egy-egy segédet, ha szükség volt rá. Feleségül vette a szomszéd tanyán élő régi barátja nővérét, egy nála tíz-egynéhány évvel idősebb özvegyasszonyt, és békében éltek az állandóan bővülő mesekastélyban, amelynek Martin a megszállottjává vált.

Egy vasárnap reggel megint nagyon korán ébredt, hajtotta a nyughatatlanság, hihetetlen energia és akaraterő szorult kicsi, inas testébe. Feleségét hagyta aludni, óvatosan fölkelt mellőle, és kiment, hogy nekilásson a kőművesmunkának. Bérelt daru állt a ház előtt, rá volt csavarozva fémlapon a figyelmeztetés, hogy ne lépjen a gép alá, amíg nincs leblokkolva az emelő. Martin sosem vette komolyan a szabályokat, most sem, és lépett. A vas emelőszerkezet a magasból teljes súlyával rázuhant. Még fél napot élt, de már nem tért magához. Az orvos azt mondta a feleségnek: jobb így. Ha életben marad, testi és szellemi fogyatékosként mindörökké ápolásra szorul.

Akkor lépett ki az életéből, a szó szoros értelmében egyetlen lépéssel, amikor a tetőpontra volt. Párizsban néha, ha nem látott elég megrendelőt a horizonton, bevalotta, hogy nagyon fél a hajléktalanságtól. Könnyen el tudja képzelni, szinte látja magát, mondta, a metrószelektőr fölött egy kartondoboz széthajtogatott lapjain kucorogva. Amióta a fővárosban élt, mindig ismerősöknél, barátoknál lakott, vagy a felújítandó lakás egyik malteroszagú sarkában aludt összehajtható vaságyon. Nem volt tehát megalapozatlan a félelme. Ebből egyetlen kiútnak a visszaút látszott, vissza az otthonos déli tájakra; ez a hazatérés azután láthatóan fényesen sikerült neki.

Egyszer meglátogattam. Álltunk az egyik felső teraszon, lábunk előtt a világ, széles völgy, lágy hegyvonulat, fölöttünk tágas ég, mögöttünk ez a mesház, ahol az ember lelke gyerekké válik a kanyargós folyosók, lépcsők útvesztőiben. El voltam ragadtatva, hogy milyen szépen megcsinálta az életét. Hümmögött, háttal állt nekem, nézte a tájat, aztán azt mondta anélkül, hogy megfordult volna: tudod, valami mégis hiányzik. Fogalmam sincs, mi. Csak azt tudom, hogy a hiány, mint egy sötét űr, mindig itt van bennem.

Utólag már nincs sok értelme föltenni a kérdést, de mégiscsak előtolakszik: tudta-e Martin, hogy orosz rulettet játszik azzal a daruval, vagy nem tudta, mit cselekszik?

Még velünk élt a kommunában, amikor egy vasárnap a reggelizőasztal mellett habkönnyű, csipkés selyempongyolában megjelent egy sugárzó mosolyú, ismeretlen nő. Géraldine a nevem, mondta, Paul még alszik; ebből kitalálhattuk, hogy a házban néhány hétre ideiglenes menedéket kapott Paul ágyában töltötte az éjszakát. Nyilván előre megfontolt szándékkal, mert a szemmel láthatóan luxusárú pongyolát csak ő hozhatta magával, a mi polcainkon ilyesmi nem akadt. És csakugyan: rangos márkanévvel ellátott, nagyméretű kigyóbőr táskája fogkefét, fogpasztát, arckrémeket és szépítőszerek garmadáját rejtette. Tegnap úgy indultam el otthonról, hogy mindenképpen egy férfi ágyában fogom tölteni az éjszakát, és tessék, így is lett, mondta kacéran. Charlotte enyhe borzadályal nézett rá, láttam a szemén, hogy nehezebbre esik befogadni a látványt: Géraldine, kétségtelenül magas színvonalon, de maga volt a megtestesült konzumtermék, és Charlotte nevezetes amszterdami kalandja óta (sok éve már annak) nehezen viselt mindent, ami a gazdag fogyasztói társadalom frivol arcát mutatta. De volt benne annyi tapintat, hogy nem szólt egy szót sem: ez a nap érezhetően Géraldine napja volt, aki csillogva-villogva mutatta meg magát új ismerőseinek, és kíváncsian kérdezősködött.

Jól tudott kérdezni, nemsokára az is kiderült, hogy szociálpszichológus. Nyilván gyermektelen lehetett, mert az asztal mellett csipegető, körülöttünk lődörgő három gyerekre ügyet sem vetett, mintha ott se lennének. Kis szemlélődés után úgy döntött, hogy rám lesz kíváncsi a jelen lévő felnőttek közül. Félrevont egy matracszöglet kipárnázott sarkába, és részletesen kifaggatott az életemről, érzéseimről, nézeteimről, közben egyáltalán nem hagyta magára terelni a szót. Egy idő múlva derűs magabiztossággal közölte, hogy ki akar engem húzni ebből a – mint mondta: bájos, de értelmetlen – körből, amelyben élek. Amire a legjobb módszer, tanította, immár közeli barátnői minőségben, hogy megnézzük az apróhirdetéseket, és kiválasztunk nekem egy jó pasit.

Amulva és némi riadalommal figyeltem, ahogy azonnal intézkedik. Kihúzta a táskájából a *Nouvel Obs* legújabb számát, és a tollat lazán a kezében tartva olyan gyakorlott szemmel futott végig a társkereső hirdetéseken, hogy látható volt, nem először csinálja. Hirtelen megállt a tolla, és lecsapott. Ez az! Ide nézz, ennek jó szövege van, és nem spórol a szavakkal, még rövidítéseket sem használ, ez nagyvonalú ember, szóba lehet vele állni.

Érősködött, hogy válaszoljak a hirdetésre. Húzódoztam nagyon, sosem csináltam ilyet, még csak nem is nézegettem partnerkereső apróhirdetéseket. Az olyan snassz. Géraldine tiszta szívből kinevetett. De hiszen vicc az egész, mondta, ne légy már olyan nyuszi, ki kell próbálni, semmit sem kockáztatsz. Ismerkedni kell az emberekkel. Küldj neki levelet. Küldjél te, ha olyan nagyon érdekel, mormoltam. Én?, kacagott a gyöngyfogorát villogtatva. Én már sokszor csináltam ilyet, most te jössz, kis kelet-európai húgocskám.

Idegésített, de rábeszélte. Végül is csakugyan, miért is ne. Leültem az öreg Olympia elé, piros szalag volt benne, egy oldalban összefoglaltam helyzetemet, miszerint a kom-

munában, ahol élek, vannak férfiak, több mindenben tudnak partnerek lenni, de nem járnak színházba, és nem szoktak utazni. Ezért fogadnék szívesen még egy férfiismeretséget, hogy teljes legyen a kép, hiszen ön a hirdetésben színházba járást és utazást is javasolt. Ez érdekelne. Megadtam a házunk telefonszámát.

Két nap múlva fölhívott, újabb két nap múlva találkoztunk.

Olyan előkelő vendéglőbe vitt, amelyben még sosem jártam. Szerencse, hogy Géraldine örködött az akció fölött, indulás előtt ellenőrizte, hogy nézek ki, eleganciám növelésére kölcsönadott egy széles, finom selyemsálat, hogy azt vessem könnyedén a vállamra, és sok sikert kívánt. Nem láttam át, hogy miért csinálja ezt az egészet. Egy-két hétig nálunk maradt, mint aki valamivel – esetleg velem – kísérletezik, időnként fél napokra eltűnt, vagy egy éjszakára, de aztán visszajött, mindig jól ápoltan, illatosan, rúzsosva, sminkelve; átölelte a vállamat, és titkokat sugdosott. Elmesélte kalandját a *nouveau roman* egyik leghíresebb írójával; láthatóan büszke volt erre az ismeretségre. A férfi, akivel néhányszor irodalmi összejöveteleken találkoztak, egyszer meglepő javaslattal állt elő. Öltözzön vakítóan fehér fehérműbe, feküdjön le egy megadott szobában az ágyra, a szemközti falból kamerák fogják figyelni. Ha az ágy mellett megszólal a telefon, vegye föl, a többit meglátja. Géraldine belement a játékba, elbeszéléséből úgy éreztem, elsősorban azért, mert egy ekkora hírességnek nem akart ellenállni. És kíváncsi is volt, mi fog történni.

Miután a kérésnek megfelelően elhelyezkedett a vörös lepedős ágyon a bekamerázott szobában, megszólalt a telefon: az író búgó hangja irányította, mit csináljon, hogyan vetközzön, hogyan simogassa magát és mutassa teste minden kis részletét. Itt Géraldine hangja kezdett átforrósodni, hidd el, már egyre izgalmasabb lett a dolog, de akkor hirtelen más hangok is megszólaltak, a háttérben nevetés, több ismeretlen férfi, akik nyilvánvalóan szintén nézték a jelenetet. Mi ez? Géraldine föl pattant, üvöltött, maga átvert, másoknak mutogat! A híres író nagyon hidegen rászólt, hogy ha belement a játékba, ezt a kockázatot is vállalnia kellett. Közölte vele, hogy négyen nézik a képernyőkön, négy író, maga pedig ott, kedvesem, egy metafora, és úgy fog formálódni, ahogyan mi akarjuk. De ne féljen, tette hozzá, ők négyen a távolban maradnak, nem kell nekik más, csak a kép és az engedelmesség.

Elhűlve hallgattam, ezt a nőt porig alázták, és úgy meséli el, mint aki kérkedik vele. Talán azt hitte, története elkápráztatja a kelet-európai naivát. Közben nem volt hülye, látta ő is, amit én, és ki is mondta: arról szólt az egész, hogy meddig lehet elmenni egy nő megalázásában. A végére akartam járni, mondta. Amíg csak ketten voltunk a térben, az én testem és az ő hangja és szeme, addig inkább olyan volt, mint egy pantomim a férfi-nő viszonyról; minden utasítás és minden mozdulat tele szimbólumokkal. Nemcsak ő irányított, én is jeleztem a mozgásommal, merre haladnék, és ő vette a lapot. Már szépen összehangolódtunk, amikor beleröhögtek a háttérből a férfiak. Rettenetes volt, amikor rádöbentem, hogy többen néznek, és még csak nem is tudom, kik. Addig egy partnerviszony lehetséges koreográfiáit játszottam le, azt hittem, kettesben, de aztán jött a folytatás, és az már olyan volt, mint egy kollektív megerőszakolás. Tanultam belőle, mondta, és úgy igazgatta dúsan göndörödő, vállára omló fekete haját, mint aki máris egy újabb kihívásra készül.

Tövíró! hegyire el kellett neki mesélnem első randevúmat az apróhirdetés elegáns feladóijával. Még csak gurultunk a vendéglő felé, amikor a férfi már ott az autóban megkérdezte, nem találom-e kicsit ismerősnek az arcát. Vezetés közben kihúzta magát, ahogy arcélét megvizsgálásra följánlotta: szemmel láthatóan régi családból való, némi göggel is eltelt úriemberprofilat láttam, de nem jöttem rá, kire hasonlít. Ha ki

akarom találni a családnevét, mondta kissé magakelletően, akkor kezdjem sorolni a francia közélet legismertebb neveit, és az első három között ott lesz az övé. Így is volt, másodikra rátrafáltam. Az úr az egyik legmagasabb rangú állami vezető édes unokatestvére volt atyai ágon. Most már láttam, hogy tényleg hasonlít rá.

A férfiú nyilván azt hitte, hogy a nők buknak a vezetéknevére. Különben sem lehetett nagyon okos ember; a jelek szerint úgy gondolta, hogy a női nemhez tartozókkal néhány fokkal alacsonyabb szinten kell beszélni, ha pedig nem született franciák, akkor még lejjebb kell eresztetni a lécet. Egyszerűsítve fogalmazott, és minden harmadik mondat után megkérdezte, értem-e. Egy idő múlva, valószínűleg nem minden él nélkül, megjegyeztem, hogy idegen vagyok ugyan, de nem debil. Atyáim mosolygott, attól kezdve csak minden ötödik vagy hatodik mondat után kérdezte, vajon világosan és érthetően fogalmazott-e. A vendéglőben idegenvezetői buzgalommal kommentálta, mit eszünk mivel, és milyen bort iszunk hozzá. Ebből már valóban nem sokat értettem, de igyekeztem érdeklődő képet vágni. Már tapasztaltam néhányszor, ahogy francia férfiak lenyűgöző komolysággal, szakértelmüket összevetve, hosszan és felelősségteljesen beszélgetnek borfajtákról, évjáratokról, pincészetekről, és elfogadtam, hogy ez a világ előttem zárva marad, ezt soha nem fogom megtanulni. Nem lehet mindent tudni.

Meghívhatom egy pohár pezsgőre? A közelben van egy kis lakásom, nem ott lakom, de néha odamegyek, nagyon szép műtárgyaim vannak, magát biztosan érdekelné... Úriember nem bélyegalbumot mond, hanem műtárgygyűjteményt. Úrilány pedig illedelmesen érdeklődik a művészeti gyűjtemény iránt.

Káprázatos lakás volt. Nagyon hosszú, köríves ablaksorra emlékszem, kőkorlátos erkélyekkel a Luxemburg-kert felé. Az enyhe ívben kanyarodó, hosszúkás szalonban különféle sorszámú Lajos királyokról elnevezett fotelek és asztalkák álltak kecsesen. Az asztalokon és a fal mentén távol-keleti utazások emlékei, szobrocskák, vázák, selyemfestmények, Buddhák és hindu istenek lazán itt-ott elhelyezve, nem tolakodó bőségben. Ezt Kambodzsból hoztam, azt Indokínából, emezt meg Japánból – mondta, ha kicsit hosszabban néztem meg valamit. Így lépegettünk lassan, mint egy múzeumban, a távoli hálószoba felé, ahová csak úgy lehetett bejutni, ha végigmentünk a műtárgykiállításon.

Az óriási méretű, négyszögletes ágygal szemközti falnál kis márványasztalon jó egy méteres, színarany Buddha-szobor meditatált. Meglepett, kis híján zavarba hozott, hogy egyenesen Buddha félig lehunyt szeme előtt fogom ezt az idegent ölelgetni. A szobor nagyon erőteljesen jelen volt, talán a nagy mennyiségű, súlyos arany miatt, mindenestre enyhén olyan benyomást keltett, mintha élne. Az ágyon ülve éppen szembenézett vele az ember. Eredeti darab, hangsúlyozta Henri, első látásra rabul ejtett, nem tudtam szabadulni tőle, meg kellett vennem és idehoznom, hogy az enyém legyen.

Az a gonosz gondolatom támadt, hogy talán az arany értékes csillogása vonzotta inkább, mint a megvilágosodás útja iránti érdeklődés, de lehet, hogy igazságtalan voltam vele. Meglepődve tapasztaltam, hogy amint egymás után veszi le ruhadarabjait, úgy veszíti el a családnevére büszke, számár arisztokrata tempóját; a végén majdhogynem gyengéd férfi lett belőle. Egészen megenyhültem. Aztán még beszélgettünk is, pezsgőt hozott az ágyba, ültünk a Buddhával szemben, milyen jó lehet buddhistának lenni, mondta, tényleg jó lehet, bólogattam, akkor néhány pillanatig csöndben voltunk, és közel egymáshoz, de mintha ez illetlenség lenne, ő hamar csevegni kezdett valami könnyed semmiségről, és ebben a stílusban végig meg is maradt.

Kérdeztem, miért adta föl a hirdetés. Családos embernek néha kell a változatosság, ő szeret így ismerkedni, csak az a baj, hogy kevés rokonszenves nőt szokott találni, ki-

véve persze önt, hölgyem; az ágyban is inkább magázódtunk. Azt állította, hogy csak velem akart személyesen találkozni a válaszolók közül – ezt azonnal a kényszeres és teljesen fölösleges férfi hazugságok kategóriájába soroltam magamban –, mert a többi válaszlevélben a nők mind így vagy úgy, de szidták a férfiakat, panaszkodtak, és a szerelmük vagy férjük különféle árulásaival magyarázták, hogy miért jelentkeznek egy apróhirdetésre. Az én levelem legalább vidám volt, mondta, és azt is megnyugtatónak találta, hogy vannak férfiak az életben. Miért, félni szokott attól, hogy magányos nők a nyakán maradnak? Igen, válaszolta kifejezetten kislányos panaszhangon.

Tőlem biztos nem kell félnie, ezt ő is látta, úgyhogy másodszor is találkoztunk. De már lemerültek az elemek, kicsit akadozott a beszélgetés a kevés közös téma körül, udvariasan untuk egymást. Ezzel véget is ért a kaland. Addigra a kifinomult franciaság másik, nőnemű példánya, Géraldine is eltűnt az életemből, telefonszámát meghagyta, de én sem hívtam, ő sem hívott.

Egy-másfél évvel később, akkor már Ben házában laktam a gyerekekkel, egy kétségbeesett munkakereső lendület hevében sorra hívtam a noteszemből mindenkit: munkát keresek, nem tud-e valamit. Senki nem tudott semmit, és mire Géraldine-ra kerül a sor, már eléggé el voltam kenődve. Ezt bizonyára nem is titkoltam, ma már csak arra emlékszem, hogy a nő röviden lerázott, habozás nélkül közölve: őt a vidám személyem érdekelte, a panaszos nem, talán próbálkozzam másoknál.

Jó nagy pofon volt, de tanultam belőle.

Fatimával a Stalingrad-Crimée környékén ismerkedtem meg. Ő ott lakott, én meg ott dolgoztam a többé vagy kevésbé elvetemült utcagyerekekkel, amíg ki nem rúgtak csoportosan – amely esemény drámai történetét Fatima nagy együttérzéssel kísérte figyelemmel.

Eleven, határozott lány volt, csinos és talpraesett, mindig tele praktikus tanácsokkal a környezete számára. Engem jól leteremtett, mert nem ismertem eléggé a szociális segélyek és támogatások elnyerésének minden csínját-bínját. Egyedülálló anya munkanélküli-segélyen, annak még jár ez meg amaz, a fenébe, soha nem szabad az állam zsebében benne hagyni, ami onnan nekünk jogosan kijár, ezt tanuld meg, mondta. Ezt a mondatot, a későbbiekben tapasztaltam, gyakran ismételte, és általában is szívesen hangoztatta a civil ember jogait az állammal szemben. Eljött velem a kerületi önkormányzathoz, a hivatal útvesztőiben egy szempillantás alatt kiismerte magát, a legmorcosabb ügyintézőt is elbűvölte, mindent könnyedén elintézett nekem, csak bámultam. Rám szólt, hogy nincs mit megköszönni, a barátok erre vannak, ha nem számíthatsz valakire, amikor bajban vagy, akkor az nem is barát. Őrá csakugyan mindig lehetett számítani.

Már második találkozásunknál elmesélte a titkát, ami nem volt titok széles környezet előtt: a testvérbátyjával élt élettársi viszonyban, volt egy másfél éves kisfiuk. Anyám csodálatos asszony, mondta, majd megismered, be akarom neked mutatni. Tudod, mit felelt, amikor megmondtam neki, hogy gyerekem lesz Vincent-tól? Azt, hogy édes kislányom, ha szeretitek egymást, én örülök, hogy lesz unokám. Érted, ezzel föloldozott, nem érzem bűnösnek magam. Anyám hatalmas szívű, igazi nagyasszony, házmester és takarítónő, kilenc gyereket szült két férjtől, de egy idő után mindkettőt elzavarta a részegessége miatt. Inkább egyedül kilenc kölyökkel, mint eltűrni egy italszagú, verekedő disznót! Az asszony francia volt, mindkét férj algériai. Fatima volt az egyetlen a gyerekek között, aki arab nevet kapott, jól kitolt velem az anyám, kezdettől úgy éreztem, ez arra kötelez, hogy anyja legyek a kisebb testvéreimnek. Nem értettem az oksági összefüggést, Fatima sem tudta megmagyarázni, csak azt mondta, hogy ez így van.

Az elsőszülött fiú korán elment az anyai háztól, tengeri kalandokra vágyott, elszegődött inasnak egy hajóra. Utána Vincent volt a legidősebb testvér, Fatima nála egy évvel fiatalabb. Az anya, az egyetlen kereső a családban, egész nap takarított, a hat kisebb gyerekekkel a két nagy, Fatima és Vincent törődött, nevelték őket, mint egy szülői pár. Nagyon jól megvoltunk egymással, mindenben egyetértettünk, mindig segítettük egymást, mesélte a lány. És amikor egy éjjel váratlanul szorosan mellém simult, és úgy kezdett simogatni, ahogy nem szabad, előbb azt mondtam halkán, hogy ne, ezt ne, ez tilos, de abban a pillanatban azt is tudtam, hogy én ezt a fiút szeretem, szerelemmel szeretem. És aztán már nem is akartam ellenállni, most sem akarok, mert szeretem. Jó pár vagyunk, testben-lélekben közel. Tökéletesen kiegészítve egymást. A kisfiunk egészséges, kivizsgáltattuk, semmi baja. Én soha nem tudnék más férfit szeretni, sóhajtott Fatima, aztán erőlesen rácsapott az asztalra.

Hármasban laktak egy kis szociális bérlakásban, hivatalosan mint testvérpár, a nő leányanya, a gyerek ismeretlen apától. Algériai szőnyegekkel teli, barátságos lakásuk volt, békés légkörrel, be-beállító barátokkal, valaki mindig zenélt valamilyen hangszeren. Megismertem az anyát, csakugyan jelentőségteljes asszony volt, nagy életerővel és nyugalommal. El akart utazni Madagaszkárra, hogy kimentse Philippe-et, legidősebb fiát, a börtönből. Fatima erőlesen közölte, hogy nem engedi egyedül, vele megy. Párizsban nem sikerült semmilyen hatékony intézkedést kicsikarniuk, hogy megpróbálják kiszabadítani a fiút, aki már harmadik éve Antananarivo valamelyik börtönében penészedett. Politikai fogolynak és francia kémnek tekintették, az anya egyáltalán nem értette, milyen alapon, azt mondta, ő jól ismeri a fiát: az egy Szindbád, és mellelleg egyszerű kis hajótolvaj. Majd ezt ott, a szigeten, ő meg a lánya, meg fogják értetni azokkal a fafejű malgasokkal, mondta majdnem fenyegetően, de amikor érdeklődtem, hogyan látnak neki, nem árulta el, csak jelentőségteljesen fölemelte az ujját: megbabonázzuk őket!

Nemsokára kölcsönösen úgy alakultak az életkörülményeink, hogy elveszítettük egymást szem elől. Négy-öt év eltelt, mire újra találkoztunk. A szép Fatima elgyötörtnek látszott; izgatottan beszélt. A kisfiú elkezdett iskolába járni, de nagyon súlyos tanulási és beilleszkedési zavarai vannak, nagyon súlyosak, és Fatima elsírta magát. Persze, viszik pszichológushoz, de ki tudja, az mit ér, ér-e valamit, őrajta, Fatimán pedig már senki sem segíthet; nagyon nagy bűnt követtem el, azt hittem, megúszhatom, boldogságban éltem, de most itt a büntetés, nagyon kegyetlen. És Vincent? Ő azt mondja, nincs nagy baj, de én tudom, hogy van. A szép Fatima leplezetlenül sírt a kávéházi teraszon, háttal az utcának. Ilyenkor csak hűmmögni lehet, átölelni a vállát, nyugtató közhelyeket motyogni. Fatimának volt egy jó híre is: Philippe-et sikerült kiszabadítaniuk madagaszkári rabságából. De megint tengeren van, ki tudja, hol. Búcsúzáskor hosszan álltunk a szélben egymást átölelve, emlékszem, aznap váratlan hideg lett, kicsit fáztunk kiskabátban, dörzsölgettük egymás karját, hátát, és sok erőt kívántunk egymásnak nehézségeink legyűrésére. Többé nem láttam, elköltöztem Párizsból, később már nem is hallottam felőle, lassan elfogytak a közös ismerősök.

Hadzsara néhány házzal arrébb lakott a szomszéd utcában. Néha bejött, úgy is mondhatom, benyomult hozzám Ben házának nem túl széles kapuján: impozáns, mellbenfenékben különlegesen bőséges testén mindig gyönyörű, színpompás afrikai ruhát, királynői fején különleges formákban megkötött tarka kendőt viselt. Lába télen is meztelen volt, fekete ujjai sötétlilák a hidegtől vietnami gumipapucsában. Mindig valamilyen szörnyűséges hírral érkezett. Fényes bőre megfeszült kiálló arccsontján, nagy szeme villogott a haragtól, amikor elmesélte, hogy egy mali családot, itt a kerületben,

nagy szerencsétlenség ért. Nem elég, hogy meghalt az újszülött kislányuk, de a szülőkét beperelték, ebből biztos börtön lesz vagy kitoloncolás vagy legalábbis nagy-nagy pénzbüntetés, senki sem tudja, még az isten sem az égben, mi lesz most a családdal. Ott van az öt nagyobb gyerek, azokat el kell tartani!

De hát mi történt?

Kimetszették a kislányukat, ahogy azt kell, mondta Hadzsara ellentmondást nem tűrően, okkal feltételezve, hogy nekem gyökeresen más a véleményem erről; de nem hagyott szóhoz jutni. A hagyományokat nem lehet nem követni, ha az ember nem akar nagy szerencsétlenséget hozni a gyermekére, magyarázta. Sajnos hozzá nem értő asszonyra bízhatták a feladatot, mert odahaza Maliban nem fordulhat elő, hogy egy csecsemő elvérezzen az excíziótól, itt megint közbe akartam szólni, ellenkező tartalmú újságcikkekre hivatkozva, de Hadzsara nem engedte, szóáradatát nem lehetett megállítani. Otthon a javasasszonyok pontosan tudják, mit hogyan kell végezni, ismerik a fémek és a növények hatalmát. Megvolt már az első gyerekem, amikor idejöttem az uram után. Én akkor, felnőtt fejjel hallottam életemben először – mert ezek a ti nagy tudósaitok mindent jobban tudnak, így mondják –, hogy az excízió csonkítás, és nem lenne szabad csinálni. Nálunk annál nagyobb sértés nem érhet egy lányt, mint ha azt mondják róla, hogy nincs kimetszve. Az olyan, mintha férfi lenne, értsd meg, igazi nő csak az, akinek nincs ciklója. És, még ha el is hinném, hogy ez csonkítás, értsd meg, mi nem engedhetjük meg magunknak, hogy ne kövessük a hagyományokat, akkor ki lennénk rekesztve a családból, a közösségünkben, és mi úgy nem élhetünk, egyedül nem tudunk fennmaradni. A kéznek is öt uja van, mit kezdene egy ujj egymagában? És különben sem igaz, hogy ettől a nők frigidek lesznek, csattant föl hirtelen élesen a hangja, én szívesen veszem, ha a férjem éjszaka megmunkál, és azt is tudom, hogy nem kellenék neki, ha a szüleim, Allah hozzon rájuk áldást, nem vágatták volna le a kis micsodámat.

Amikor végre mélyebb lélegzetet vett, megpróbáltam belekérdezni, hogy ha bebizonyosodik egy hagyományról, hogy ártalmas, hogy akár bele is lehet halni, akkor nem lenne-e okosabb inkább lemondani róla, mintsem továbbra is hűségesen követni? Áldozatok árán? Leintett, most nem erről van szó, ez nem az értelmiségi fecsegés ideje, értsem meg, most a bajba jutott családon kell segíteni. Egy kis pénzt szeretnének összegyűjteni, mondta, ügyvédet fogadunk Amadounak, te is idegen vagy itt, gondoltam, tőled lehet kérni, jó szomszéd vagy, becsületes munkanélküli, megérted a mások gondját. Kevés pénz is segítség, majdcsak összejön, ami kell, nem hagyhatjuk, hogy börtönbe zárják Amadout, nem igaz?

Néhány évvel később, már nem a Fontarabie utcában laktam, hallottam, hogy újabban Hadzsara családjának gyűjtenek a környék asszonyai ügyvédre. Némi komplikáció keletkezett ugyanis a poligám családban a születési anyakönyvi kivonatok körül. Míg Hadzsara otthon szült Maliban, feleségtársa, a második asszony, Párizsban adott életet egy babának. A férj ezt az újszülöttet is első felesége, Hadzsara nevére íratta, mivel a többnejűséget igazán nem volt tanácsos bevallania. A Párizsban élő afrikai családokban minden férfi így járt el, hogy megkapja a családi pótlékot az összes, valóban létező gyereke után. Egy szemfüles bürokratának viszont feltűnt, hogy még egy különlegesen termékeny afrikai asszony sem tudhat három hét különbséggel két kisbabát a világra hozni. Hasonló történeteket időnként újra és újra hallani, miközben az értetlenség, sőt felháborodás továbbra is kölcsönös. A hivatal nehezményezi, hogy be akarták csapni, és a törvény szigorával kíván föllépni; köztudott, hogy a nyílt poligám életmódot a fehér világban tilalom sújtja, ott csak dugiban szabad ezt művelni. Az afrikai családfele pedig nem érti, miért tilos neki ősei hagyományai szerint élni, és miért tekin-

tik őt a hivatalban csalónak, amikor az összes gyereke tényleg „az ő cseppjéből lett”, ahogy az afrikai férfiak mondani szokták.

Szövődtek a szomszédsági barátságok. Egy szép nyári este elkeveredtem egy házibuliba, ott tartották tőlem nem messze, egy padláslakásban. Jó hangulat volt, barátságos emberek, itt-ott valaki hangszert pengetett, nagy, színes párnákon ültünk. Egy ismeretlen fiú leguggolt mellém, mondta, hogy ő a házigazda. Nagyon hosszú, erőteljes arca volt, nem lóarc, szarvasarc. Kicsit dadogott, amikor belefogott a mondandójába. Szinte szertartásos udvariassággal beszélt, ez mégis természetesen hatott, azonnal látszott rajta, hogy ő mindig ilyen. Kérdezte, nem vagyok-e véletlenül magyar, fölfigyelt a kiejtésre, mert az pontosan olyan, mint az ő mamájának.

Válaszomra földerült az arca, rögtön megpróbált magyarul beszélni, de néhány szó után zavarba jött, visszatért a franciára. Kérte, hadd jöjjön el néha hozzánk, úgyis közel lakunk egymáshoz, örülne, ha használhatná a magyar nyelvet. Eddig még soha senki mással nem beszélt magyarul, csak otthon a szüleivel, akik '56-ban jöttek ki. Ő, Pierre, már Párizsban született. Azt hiszi, most jött el az ideje, hogy foglalkozzon a származásával; ahogy meghallotta a beszédemet, arra gondolt, milyen érdekes lehet a mamáján és a papáján kívül, akikkel amúgy is kevés dologról diskurál, mással is magyarul beszélgetni. Felnőtt-témákról, így mondta.

Attól kezdve esténként gyakran benézett hozzánk, hazafelé ballagva átláthatatlan feladataiból, amelyek mind a zene körül forogtak. Több hangszeren játszott, gitár, billentyűk, volt valami szerepe egy nagyon alternatív produkcióban, és ha jól értettem, hangszerek, erősítők eladásával is foglalkozott; hol ezt csinált, hol azt. Lassú volt, csendes és mosolygós, pontosabban: gyakran kuncogott, szemérmesen szája elé kapva a kezét. Sokat beszélgettünk, mindenféléről, de leginkább planetáris kérdésekről. Gyorsan javult a magyarja, szorgalmas volt, csak néha kevert francia félmondatokat a beszédébe, és mindig megkérdezte, hogy kell mondani magyarul. Sok új szót megismert, amit a vasárnapi asztal mellett otthon sosem hallott. Amikor elment, mindig letett az asztal sarkára valami apró ajándékot. Mintha a magyar nyelvleckét akarná megköszönni. Nagy, vastag cipőkben járt, mégis halkán lépkedett.

Egy vasárnap beállított egy igazi nagy ajándékkal: egy elektromos pianínóval. Szabadkozva mondta, hogy neki már nem kell, nem használja, öreg darab, tizenöt éves. A fiúk fölállították a pincében, két hokedlira, a dobfelszerelés mellé. A lépcsőfordulóban akadt egy rozzantnak látszó, de mint kiderült, jól működő erősítő, a New York-i dobos és bandája hagyták ott, amikor néhányszor a pincénkben gyakoroltak. Az afro-amerikai jazzdobos magyar felesége barátnőm volt, így kerültek hozzánk, amikor párizsi turnéjuk közben egy időre nem akadt helyiségük a próbákra.

A felszerelés tehát remek, a pince akusztikája is, fiamban vibrál az elektromos töltés, mint a hangszerekben. Pierre ismét mintha mentegetőzne, leül a zongora elé, improvizálni kezd. Fiam a dobnál alájátszik, kíséri, Pierre váltogatja a ritmust és a stílusokat, a dob azonnal követi, mindketten elégedetten bólogatnak, boldogok.

Pierre egyszer éppen azon az estén jött, amikor az első nagy európai rockfesztivált közvetítette a tévé tizenkét országból. Nagy volt az izgalom, óriási pillanat, micsoda hatalom: ennyi emberhez szólni egyszerre, ennyi tévén, rádión át! Pierre és a fiatalok a sarokdíványon ülve figyelték. Én a bárpult mögött sűrögtem, barnalisztból gyúrt, füstölt csirkehússal töltött buktákat sütve; ez mindig biztos siker volt. Arra figyeltem föl, hogy Pierre dühös, már amennyire ő egyáltalán tudott dühös lenni, ez esetben a funky-diszkó-varieté műsor miatt, amit rockkoncert gyanánt akarnak eladni, és még erre mondják, hogy rock, ismételte csöndesen háborogva.

Aztán belefogott egy történetbe a számítógépek Achilles-sarkáról, ami információi szerint a mágnesség, mert az megszedíti a mikroprocesszorok működését, érted, kicsit olyan, mintha beszívnanak, magyarázta, de nem értettem. Olyan érzékenyek a gépek a mágnességre, állította teljes meggyőző erővel, hogy ha egy magnetizőr gyógyítóember elsétál egy nagy tudású számítógép mellett azzal a mágnességgel teli kezével, előfordulhat, hogy letöröl valamit a gép memóriájából! Még magamhoz sem tértem az ámulatból, Pierre már azzal folytatta, hogy különben is, a Föld mágnességével is nemsokára történni fog valami, ezt nemcsak próféciák mondják, bizonygatta szkeptikus pillantásomat elkapva, hanem a legújabb tudományos kutatások is, időnként megfordul a mágneses mező, de ettől legyengül, és beengedi a napszelet, ami bombázni fogja a légkört...

Máskor azon nevetgéltem – kezét kicsit ferdén a szája elé emelve, mint aki azt hiszi, illetlenséget mond –, hogy Breznyevnek mesterséges szíve van, és az agyának egy része is mesterséges, van benne egy kis dobozka, és onnan vezetékek mennek le a tarkóján... szóval, képzelj, a Breznyev egy automata!

Egy nap azzal a hírrel jött, hogy épített piramisok vannak a Marson. A földönkívüliek nagyon foglalkoztatták. Mélyen hitt benne, hogy már most, egészen a közeljövőben végre manifesztálódni fognak itt közöttünk, és létrejön a harmadik típusú találkozás. Arról is biztos tudomása volt, hogy a földönkívüliek létezésének, sőt: ittlétének megdönthetetlen bizonyítékait szupertitkosan őrzik a legmagasabb földi hatalmak. A múltkor is egy délfrancia földműves talált valamilyen furcsa fémdarabot a földjében, hívta a katonákat, mert a közelben volt egy katonai tábor, azt hitte, a tárgy onnan való. De bizony nem – és itt Pierre diadalmasan fölemelte az ujját –, mert ismeretlen eredetű volt, ismeretlen sugárzást bocsátott ki, ezt bizonyítja, hogy a közelében, ahol a földben rejtőzött, minden új hajtás feltűnően gyorsan kezdett nőni, fejlődni és aztán öregedni is. Csakhogy ezt elhallgatják, titkolják az emberek elől.

Minden alkalommal új, meglepő hírrel érkezett, és én nem nagyon akartam elkedvetleníteni azzal, hogy hangosan kétségbe vonom a történeteit. Különben is, mindent olyan ártatlanul mesélt, tágra nyílt szemmel, nézd, milyen mulatságos, hallgasd, milyen érdekes, nahát, miket tud produkálni a világ! Ő maga volt olyan, mint egy földönkívüli, a szelíd és jóindulatú fajtából, aki csak néz, néz és csodálkozik, hogy milyen furcsa ez a földi élet.

Néhány év múlva társra lelt egy szép argentin lányban, egy ideje már együtt éltek, amikor én átmentem Münchenbe. Mire legközelebb fölkerestem őket a kertés külvárosban, ahol utoljára laktak – mert sűrűn visszajártam a bajor fővárosból Párizsba –, behúzott zsalugátereket találtam, üres volt a ház. Kérdeztem a szomszédokat, de senki sem tudta Pierre új lakcímét.

Hermész, a Hírnök, régi jó barátom, gyakran megjelent a Fontarabie utcában. Mindig váratlanul és mindig a legjobb pillanatban állított be, ehhez hihetetlen érzéke volt. Többször is olyankor jött, amikor éppen róla érdeklődött valaki. Este volt, ültünk a garázsban a matracokon, megkondult a kapura fölszerelt kolomp, és belépett, sarkán verdesett a szárnya, és persze magától értetődőnek tartotta, hogy akkor érkezett meg több száz vagy több ezer kilométeres út után, ki tudja, éppen honnan, amikor valaki megkérdezte, mit tudok róla, hogy van. Másszor éppen róla írtam valamit levélben egy közös barátnak, amikor telefonált, ami egyébként nem volt gyakori, akkoriban még drága volt a vezetékes telefonokon interurbánnak nevezett hívás. Szóval Hermész isten, akinek hívó szavára Szűz Mária megjelent egy fán, a genfi Nemzetek terén, szemben az ENSZ-palotával, nagyon értett a kommunikációhoz. Nála egy hivatkozás valamely

mitológiai vagy transzcendens erőre teljesen hiteles volt, látszott, hogy jó viszonyban van a láthatatlan dolgokkal. Tőle vettem át, de csak egy-két évtizeddel később, az őrangyal szó használatát, amikor utólag döböntem rá, hogy sorozatban mennyi mindent megúsztam, pedig hányszor mentem vakon, hányszor nem tudtam, mit csinálok, mit követek, mit miért követek el, mégis szerencsém volt, ezt már nem lehet jobban kifejezni, mint az őrangyalok képével. Az, hogy mázlista, túl frivol szó ehhez. Én tehát csak utólag láttam bele az eseményekbe az őrangyalok működését, ő viszont folyamatos, élő kapcsolatban állt velük.

Ayoubról Fatimától hallottam, többször is; azt hiszem, azért beszélt róla, mert nem tudta hová tenni a figurát. Fatima nem volt vallásos, de foglalkoztatta a téma, ellentmondásos viszonyát az iszlámhoz részben magyarázhatja, hogy algériai apja, akit tíz éve nem látott, muzulmán volt és iszákos.

Ez az Ayoub nem sokkal korábban könyvesboltot nyitott El Najah néven, ami arabul sikert jelent. Sikeres is lett. Boltját utazásairól hozott, az iszlámról szóló művekkel töltötte meg. Kis imaszőnyegén naponta ötször imádkozott, nem fogyasztott disznóhúst, sem alkoholt, sokat olvasott, életét az iszlám szellem terjesztésének szentelte. A környéken mindenki ismerte, Ayoub valódi mudzsahid, mondták elismerő bólogatással az öreg arabok, és szívesen idézték példáját mindenki előtt.

Ayoubot néhány évvel korábban még Georges-nak hívták, és homályos szorongásokon kívül – kinek nincsenek? – nem volt semmi baja. Egy éjjel álmot látott. Az álom azt mondta neki: Hitetlen vagy, és ha nem tisztítod meg magad tetőtől talpig a bűneidtől, a végső napon örök pokol és szenvedés vár rád. Szegény Georges erre nagyon megijedt, és megkérdezte az álmot, hogyan tisztítsa meg magát tetőtől talpig. Az álom azt válaszolta: az iszlám az egyetlen út.

A fiatalember másnap elment a nagy mecsetbe, és beszámolt álmáról Muhammad Hamidullah imámnak. Hamidullah nemzetközi hírű tudós volt, több nyugati egyetem doktora, az iszlám vallás, tudomány és történelem mély ismerője, húsz nyelven tudó öreg bölcs. Alaposan elbeszélgettek. Így lett Georges-ból Ayoub.

Nincs hívó muzulmán a környéken, aki ne ismerné Ayoub álmát, és ne mesélné el újra és újra szívesen, mint világos útjelzőt a tévelygők és hitetlenek számára.

Fatimát egyszerre vonzotta és taszította a történet. Bonyolult viszonya volt apja válásához. Egyfelől indulatosan védte a nők jogait, fortyogni szokott a dühtől, ha az arab lányok szobafogságáról hallott újabb eseteket, olyankor szidta az öreg muzulmánokat, mint a bokrot, dühében olyan szlengben beszélt, hogy csak a felét értettem, másfelől viszont rajongott a szúfikért, és Ayoubnál az iszlám misztikáról vásárolt könyveket. Tőle hallottam először ezt a szúfi történetet:

„Egy ember elment szerelme házához, és bekopogtatott.

– Ki az?

– Én.

– Itt nincs hely énnekem és teneked.

Az ajtó zárva maradt.

Egy év magány és önsanyargatás után az ember újra odament a házhoz, és bekopogott.

– Ki az?

– Te.

És az ajtó kinyílt.”

Fatimát nagyon foglalkoztatta ez a történet. Hogy itt most az Istenről beszélnek-e, valószínűleg, hiszen szúfik mondják; de ő úgy érzi, hogy a példázat a földi szerelemre

is érvényes. Ami azért eléggé félelmetes lenne. Ha őtöle Vincent ezt követelné. Hajlik rá? – érdeklődtem. Néha. Mint minden férfi.

Aztán egyszer Fatima diadalmasan elővett egy kis könyvet – óriási vászontáskákkal járt, tele hihetetlen mennyiségű, nagy változatosságú tárgyakkal –, al-Halládsz, 10. századi szúfi misztikus verseit. A kötetben vastagon aláhúzta ezt a sort:

Megláttam Uramat a szívem szemével, és szóltam: Ki vagy Te? S Ő mondta: Te!

Megnyugodtunk. Ez a teljes egybeolvadás, önfeladás és azonosulás, ez mégiscsak jobb, ha a spirituális magasságokban zajlik, mint ha esendő női létünkben, mert akkor eléggé ijesztő. Váratlan erősítést kaptunk Florence-tól, aki éppen a keresztény női szentek életét olvasta sorra, és orrunk alá dugott egy mondatot. Avilai Teréz vallomása szerint Jézus egyszer azt mondta neki: Ne azzal próbálkozz, hogy engem magadba zárj, próbáld magadat énbélem zárni.

Ezen is el lehetett rágódni egy darab ideig.

Azt mondták az újságok, hogy az előző évtized, a hetvenes alatt harminc-negyven-ezer francia tért át az iszlámra. Csak becslések vannak, írásos nyomok nincsenek: a mecsetekben nem vezetnek könyvet a hívőkről, így a megtértekről sem. Meg sem kérdezik lakcímét, foglalkozását, nincs szertartás, csak esküre emelt ujjal ki kell jelentenie hithű muzulmánok előtt: Tanúsítom, hogy nincs más isten, csak Allah, és tanúsítom, hogy Mohamed az ő prófétája. Ezt háromszor el kell mondania, és ezután már muzulmán. Innen kezdve természetesen be kell tartania a vallás előírásait, a napi öt imát, a ramadánt, az adakozást és, ha csak lehet, a mekkai zarándoklatot is. A hitet elhagyni nem szokás, nem is tanácsos, a saría elvben halálbüntetéssel sújtja.

Egyszer pesti látogatók mesélték, hogy amikor följöttek a metróból, és hozzám igyekezve elindultak a Bagnolet utca felé, magyarul fecsegve egymás között, az újságosbódéból egy koromfekete afrikai srác utánuk kiáltott: mágyárok vágytok ti?

Ismertem a fiút, fél négyzetméteres bódében árusította a sarkon a délutáni lapok, a *France Soir* és a *Le Monde* példányait, de korábban sosem beszélgettünk. Másnap próbára tettem, magyarul kértem tőle a *Le Monde*-ot, szélesen elvigyorodott, összecsapta a kezét, úgy örült nekem, mint egy rég nem látott földinek. Azonnal elővette a pult alól és megmutatta, mit olvas: *A szarvasmarha-betegségek ábécéje*, ez volt a címe! Így, magyarul. A Boulevard Charonne és a rue de Bagnolet sarkán ő, az afrikai fiú ezt szokta olvasgatni, hogy ne felejtse el a szakmáját: állatorvos volt ugyanis, legalábbis ezt tanulta Budapesten.

Guineában született, ott is érettségizett, három ország közül választhatott, hová menjen ösztöndíjjal egyetemre: Szovjetunió, NDK, Magyarország. Gondoltam, annál rosszabb sehol lehet, mint Sékou Touré alatt, az egy gyilkos diktátor, mondta, én onnan el akartam jönni. Találomra választottam Magyarországot, de nem bántam meg! Kinyújtotta a karját a bódéból, elkapta a kezem, hosszan rázogatta, hogy még jobban mutassa örömét. Ragaszkodott hozzám, hogy magyarul beszéljünk, és valóban elég jól tudott. Két évig csak a nyelvet tanulta a külföldiek kollégiumában és a sarki kocsmában, ahol igen otthonosan érezte magát. Aztán kijárta az állatorvosi egyetemet, volt egy kedves magyar menyasszonya, állást is kaphatott volna, szeretett a magyarok közt lenni, őt sosem bántották. Most mégis itt ül egy újságosbódében, ahelyett, hogy állatokat gyógyítana. Nem maradtam ott, mert az mégsem egy szabad ország, mondta sóhajtva.

(Részlet az ősszel megjelenő, PÁRIZS FŰ ALATT című könyvből.)

Benedek István Gábor

KINDERHEIM*

Akár csodálkozhatnánk is azon, hogy a szegedi zsidók hogyan mutatkozhattak olyan gondtalannak a negyvenes évek elején. Nevetgéltek, súgtak-búgtak, zsúrokat tartottak, s ha elolvasták is a megszorító rendelkezéseket, némi szorongás után már kutatták a kiskaput, húzódtak a napfényre – vagy mint a sivatagban a növények: erőre kaptak egyetlen harmatcseppből.

Fränkel rabbi a szokásos péntek esti és szombat délelőtti imáin higgadtan és megnyugtatóan beszélt – az élet nehéz, de az Örökkévaló figyel ránk, nem hagyja el kiválasztottjait. S ahogy az egyiptomi kivonulás idején, úgy adatik meg minekünk is majd a megmenekülés nagy élménye. Szegény Fränkel azt hitte talán, ha így példálózik, megijednek a németek, magukba szállnak a csendőrök és a nyilasok.

Dr. Vajda Frigyes ügyvédet egy rosszkedvű, folyton sercintgető keretlegény lőtte föbe Abaújvár határában. Az éppen jelen lévő bajtársak – köztük többen szegediek, azon belül is páran régi asztaltársasági barátok – hogy ne járjanak úgy, mint szegény Frici, ijedten elkotródtak a tett színhelyéről, a komor tizedes mellől, s csak magukban mormolták el a Sömát és a Káddist.

Az ügyvéd lánya, Vajda Ilonka fegyelmезetten fogadta, hogy gettóba kell vonulniuk. Hisztérikus anyjától átvette a csomagolás feladatát, és csakis praktikus dolgokat készített össze – de számtalan holmin összekaptak, hiszen Vajdáné Sárika kilónyi kozmetikumot és hat pár cipőt akart magával vinni, meg ruhákat, ruhákat. Friciről már vagy két hónapja semmi biztosat nem tudtak – egyszer egy árkász őrmester hozott valami homályos hírt a századról, az ügyvéd akkor még élt.

A tizenhét éves Ilonka éppen befejezte a hetedik gimnáziumot, amikor kimaradt, és még csak reménye sem volt az érettségire. Azazhog y egy kapu mégiscsak kinyílt előtte, ám azon ő nem lépett át – az apácák egyike, latintanárnak a testvére ajánlotta föl a segítségét. Akkoriban sok száz zsidó fiatal került ki az iskolákból – a fiúk helyzete volt könnyebb, kétkezi munkára adták őket, ipart tanultak. Professzorok csemetéi álltak be asztalostanoncnak, bádogosnak, gazdag kereskedők adták piktornak vagy péknek a fiukat. A fiatalok ösztönösen fordultak el a szorongató gondoktól, a Gutenberg utcai hitközségi kultúrteremben hétről hétre összejöttek, műsoros délutánokat tartottak – szavaltak, színdarabokat adtak elő, felolvasóprogramokra hívták az érdeklődőket, a kicsiknek pedig mesét játszottak.

Visszatetszőnek is tűnhetett, hogy míg az apák a halál felé menetelnek, addig egyetemista gyerekeik, lelkes gimnazistáik áriákat énekelnek, verset mondanak – az „Arany János legszebb költeményei” című műsört négyszer ismétlik –, Kohn Simi kántor átíratában pedig aktualizált meséket adnak elő kabaréstílusban. Az ötlet frenetikusnak bizonyult – legalább addig elfelejtjük a cóeszt, mentegőztek nevetve a felnőttek is.

* Nemrég Ausztriában, a magyar határ közelében 1944–45-ből származó zsidó munkaszolgálatos sírokat találtak – több száz kivégzett ember holttestének maradványait. Az extrém arisztokrata családra esik a történelmi bűn reflektorsugara. Előkerült a Thyssen család egyik tagjának neve is. Azok a magyar zsidó deportáltak, akik Bergen-Belsenbe kerültek, a lágerben hallottak a fegyvergyáros familiáról és az egyik gyermekről...

A *Piroska és a farkast* például a pesti Goldmark Terembe is föl vitték, Salamon Béla játszotta a Hitlert csak óvatosan utánzó farkast, Herr Wolfot, akiről kiderül, imádja a macsot, míg le nem lepleződik, hogy voltaképpen zsidó (csak épp az akkortájt divatos öngyűlölő típusból való), és bujkálását csakis falkavezéreként gondolja sikeresen véghezvihetőnek – a csúcspontban azonban Piroska döbbenet fedezi föl, hogy Herr Wolf lompos farkából hiányzik egy darab. Vajda Iluska zongorázott ezeken az összejöveteleken – inkább könnyebb darabokat játszott, sőt olykor tinglitanglit, a közönség erre vágyott –, ő pedig élvezte a sikert, maga is jól elszórakozott.

Miután az ügyvéd bevonult, a felesége, Sárika pedig megértette, hogy ez a helyzet tartósnak tekinthető, egyáltalán nem ambicionálta csonka családjuk vezetését. Sőt, ezt a tisztséget rögtön átadta Ilonkának – úgy tekintett rá, mint korábban Fricire. „Mindennek megtanítottalak, mindent tudsz, légy szíves, most te segíts anyádon!” Ilona túl fiatal és tapasztalatlan volt ahhoz, hogy megértse anyját, viszont eléggé racionális és erős, hogy cselekedjék. Büszke volt a hirtelen a nyakába szakadt felnőtt szerepre, lelkét kitöltötte a fontosság tudata. Reggelenként még a házastársi veszekedéseket is eljátszották, a végén már igazi méreggel, s amikor Iluska elrohant özvegy Kónya Szerén Párizsi körúti üzletébe, ahol fűző- és melltartókészítőként volt alkalmazva, ugyanúgy csapta be maga mögött az ajtót, mint az édesapja. Sárika ilyenkor nyugodtan visszafeküdt még egy-két órácskára, hogy aztán ugyanennyi időt foglalkozzon magával a tüdő előtt.

A téglagyárban legalább ezer helyi és csaknem ugyanennyi környékbeli falusi zsidót zsúfoltak össze – a testileg és lelkileg összetört embereket ez a pokol készítette föl a még rosszabbra. Az ausztriai kitérő után 1944 novemberében ugyanis Bergen-Belzenbe érkeztek.

*

Hogy a tábor mekkora, csak sejtették, és nem tudták azt sem, hány ezer vagy hány tízezer ember győtrődik itt. A húsz-huszonöt vagonban idehurcolt magyar deportáltakat a zellei állomásról gyalog hajtották a kerítések mögé. Két hosszú barakkban kellett elhelyezkedniük, emeletes priccseken. A hatalmas északi erdőség területén fekvő láger kora estétől délelőtt tízig-tizenegyig nedves ködben állt. A hideg itt egyáltalán nem olyan volt, mint odahaza. Otthon a hideg körbefogja az embert, a levegő lehül ennyi meg ennyi fokra, és kész – ha jeges szél fúj, ki milyen gyorsan tud, védelmet keres. Ám Bergenben a hideg alattomosan támadott, bebújt a bőr alá, nyúlósan, agresszívan kapta el a csontokat, behatolt a vérbe, az agysejtekbe. A legkevésbé mégis a krematórium bűzét lehetett elviselni. Azt az édeskés, émelyítő szagot lehetetlen volt megszokni.

És az appeleket. Mondhatnánk, az SS-katonáknak sem volt könnyű a szolgálat, olykor éjfélkor, máskor kettőkor, háromkor érkeztek a kutyáikkal, s mit kellett elviselniük, míg föl zavarták az ájultan fekvő embereket; micsoda munka volt kikergetni a félig még alvó, otthonukról álmodó asszonyokat, gyerekeket, öreg férfiakat a barakkok előtti térre, ahol tízszer tízes csoportokban megkezdődött az órákon át tartó létszámel-lenőrzés. Az egyik mintegy ötven méter hosszú faépítmény felében hollandok laktak – többnyire elegáns tartású amszterdami, rotterdami, einhoveni, grönningeni, azaz városi zsidók, akiket egyenesen a lakásukból tereltek össze és hoztak ide. A falusi magyaroknak az volt az érzésük, hogy ezek az elegáns szefárdiak folyamatosan csodálkoznak: Hogy kerülhettek ők ide? Mit keresnek ők itt? És egyáltalán – mi közük ehhez az egészhez?

A „különleges lágerben” nem volt munka, és nem volt gázkamra – de hogy mi állott ennek hátterében, senki sem tudta. Hogy Himmler és Eichmann a svédekkel és a Svájcban székelő nemzetközi (lényegében amerikai zsidó) szervezetekkel egyeztettem meg, hogy teherautót, pénzt, aranyat kaptak, vagy valamiféle háború utáni szabad elvonulást ígértek nekik – titok volt, és valamelyest titok maradt később is. Miután 1944 karácsonyán a svéd vöröskereszt élelmiszert osztott – tejet, céklát, cukrot, dupla adag kenyeret –, futótűzként terjedt el, hogy a németek a svéd királynak tesznek talán gesztust, amikor életben hagyják azokat, akik az ő születésnapján érkeztek, vagyis a hozzávetőleg kétezer magyar és ezer holland zsidót.

Reggelenként elvben meleg cikóriakávét osztottak, a kondérok azonban vagy nem érkeztek meg, vagy már csak a jéghideggé hűlt lötytyel. A déli és az esti dörgeműzével, vagyis a kockára vágott marharépból főzött kotyvalékkal ugyanez volt a helyzet. Személyenként naponta háromszor három deka fekete kenyér járt. Nem tíz deka – kilenc. Miután a csendőrök még Magyarországon elszedték a zsidók meleg ruházatát, itt, és szakon nem lehetett eldönteni, mi a szörnyűbb, az éhség-e vagy a hideg.

Az emberek – ha napközben olykor marakodtak is egymással – estére lecsendesedtek, és kétféle módon próbálták méltóságukat fenntartani. Az egyik az imádkozás volt – tucatszám vagy még ennél is több minján szerveződött, hiszen legalább tíz férfinak kell együtt lennie, hogy a zsidók áldást kérő könyörgése eljusson az Örökkévalóhoz. Tehát a rabbik és a kántorok – akik a hangjukra még ilyen körülmények között is roppant büszkék voltak – megszervezték a maguk minjányát. Ezek az imádkozó csoportok a zsidó vallásos folklór valóságos kincsébányái voltak, hiszen másként – más kiejtéssel, más dallammal és más szövegrészletek kiemelésével, illetve elhagyásával – imádkoznak a német, a lengyel, az orosz, az ukrán, a magyar vagy éppen a holland hagyományokon nevelkedett zsidók. De még ezen belül is elkülönül a vilnai, a munkácsi, a sátoraljaújhelyi vagy a nagykállói tradíció. Jószerével minden templomnak, imaháznak megvan a maga héber kiejtése és énekvezetése.

Az előimádkozók, ha kényszerűségből is, ősi szokást szegtek meg. Nem illik ugyanis „fejből”, emlékezetből dávenolni – tórát felmondani pedig egyenesen tilos. Akár a legkisebb hiba, tévedés is sértheti az Örökkévalót, a tiszteletlenség pedig megzavarja a bensőséges kapcsolatot a Teremtő és az általa alkotott ember, szélesebben értelmezve az egész világ között. Imakönyvük pedig nem volt.

De nem azért zsidók a zsidók, hogy ebből a szellemi csapdából ne törjenek ki. Az öregek, akik még „rendes” jesivákban tanultak, elmélyedtek a Misna, a Talmud, az ágádák, a törvényt magyarázatok, a jiddis és héber nyelv rejtelmeiben, megtalálták a szent szövegek végtelenjében azt a mondatot, amellyel előre bocsánatot kértek Istentől a hiányosságért. Kényszer alatt tesszük – mondták, vagy inkább sírták. Így a halál előszobájában már „fejből” is elmondhatták a fohászt.

*

Az emberi tartás megőrzésének másik módja az esti – tréfásan úgy mondták: a lámpaoltás utáni – kultúrműsor volt. A szegedi deportáltaknak nem kellett megmagyarázni ennek jelentőségét, de a Békés és Csongrád megyei falvakból, a szórványközösségek-ből ide keveredett zsidóknak úgyszólván itt adódott először lehetőségük kipróbálni ezt a fajta szellemi élvezetet.

A barakk közepét nevezték ki színpadnak, a műsor pedig kifejezetten változatos volt. Hivatásos színészek is akadtak köztük, akik többször is bemutatták a repertoárjukat –

ha viszont elunták, mulatságos anekdotákat meséltek régi művészekről, letűnt előadásokról, örökké frissen maradó szerelmekről. Egyetemi és gimnáziumi tanárok „órákat” adtak. Az afrikai ásatások érdekességei után összefoglaló hangzott el a gyomoroperáció veszélyeiről, vagy épp olyasfajta lélektani előadás, amely az együttélés toleranciáját próbálta elmélyíteni „Az önérvényesítés és az önfeladás belső és külső konfliktusai” címmel. Máskor pedig – csak úgy – Liszt Ferenc életét ismertette valaki. Az anekdoták a pikantériát sem mellőzték. Lukács Gyula újságíró elmesélte például, hogyan írta meg „névtelenül” – Germanus Gyula felesége, Hajnóczy Rózsa nevéen – hajdani közös keleti és indiai utazásaik történetét; a „kódexes” Csemegi Károly egyik ugyancsak neves tanítványa pedig arról beszélt, hogyan dolgozott a nagy büntetőjogász, és hogyan hadakozott pitiáner miniszterekkel, korrupciós hivatalnokokkal, és miféle pereket folytatott le az elmeél nagyobb diadalára.

Aztán jöttek az amatőrök, a műkedvelők. Énekeltek operát, operettet és amerikai dzsessz-zenét; felléptek parodisták és hangszer nélküli hangszerutánzók. Alakult egy kórus is a diákokból. Nagy visszhangot – és indulatokat – váltott ki március 15-i előadásuk: Kossuth-nótákat énekeltek. Arra hivatkoztak, hogy 1848–49-ben igen sok zsidó vett részt a forradalomban és szabadságharcban Kossuth hívó szavára, tudva azt is, hogy a sátoraljaújhelyi rabbi meggyógyította s emellett megjósolta a hozzá betegként elvitt Kossuth gyerekek, nagy vezér lesz, ha felnő. Ezt követően a barakklakók kívánságára több estén át filozófiai, szociológiai és történelmi előadásokat tartottak a magyarság és a zsidóság együttéléséről, az antiszemitizmusról, a szétszórás perspektívájáról, a cionizmusról, az asszimiláció útjairól. Ezekben az esteken előadó és hallgató valahogy kívül került téren és időn. A deportáltak elfelejtették, hogy a bergen-belseni halálágyak között, drótkerítéssel körülvéve raboskodnak.

A magyar barakkban nem volt elkülönülés – nők, gyerekek, férfiak összezárva az emeletes priccseken, egymáshoz préselve léteztek. A családokra azért mindenki igyekezett tekintettel lenni, bár itt is akadt olykor megalázóan gyilkos vita, hogy ki fekszik alul és ki felül. A testi szükséggel járó kényelmetlenség és bűz, a sok betegség és egymás örökös végzálása a legerősebb idegzeteket is szétrombolta.

*

Doktor Vajda Frigyesné és Ilona leánya a tizenegyes számot viselő faépület közepe táján helyezkedett el, a „B” soron – mindketten az első emeleten. Ha riadó volt, először Iluska mászott elő, aztán lesegítette az édesanyját. Igaza volt Sáríkáknak, amikor már Szegeden a gyerekére hagytakozott – a lágerban ugyanis egymás után tűntek elő Iluska jó tulajdonságai. Először is örökös derűje. Amikor már mindenki roncs és félhalott volt a depressziótól, a honvágytól, a hullámokban jelentkező halálfélelemtől – ő mint valami derűs varázsló, a legmélyebb gödörből is fölhozta azt, aki már járni is alig tudott. Mindenkit ismert és megszólított. A drótkerítésgyáros feleségével éppúgy megtalálta a közös hangot – noha ez az előkelősködő nő esetében nem volt könnyű –, mint ahogy órákon át tudott beszélgetni a parókás kohanita Katznéval, aki hét gyereket hozott magával Kaszaperről, és éjjel-nappal imádkozott, hogy épségben haza is vigye őket. Jöttment hát Iluska, cseverészett, viccelt és vigasztalt; jobb volt, mint az egyébként ugyancsak fáradhatatlanul, de csak szóval gyógyító klinikai tanárok és falusi orvosok. Mert gyógyszerük nem volt, s így a betegek, a megroppantakra hatni kizárólag lelki eszközökkel lehetett.

Csakis a tífusz és a vérhas, vagyis a járványbetegségek számíthattak a németek figyelmére. Amint a tudomásukra jutott, hogy valaki rosszul lett, azonnal küldték az egyéb-

ként zsidókból álló mentőalakulatot, akik kézzel húzott kiskocsijuk platóján már vitték is a lázas, legyengült sorstársat a kórházba. Hogy tényleg oda vitték-e, s az illető valóban kapott-e gyógyszert, bármilyen ellátást, kezelést, azt soha senki nem tudta meg. „A Krankenhausból nincs visszaút” – mondogatták egymásnak a zsidók, és már a gondolatától is rettegetek, hogy fölfedezik magukon a hagymáz jeleit.

Iluska sajátosan védekezett. Kileste, hogy Braunné a két fiával minden éjjel – még jóval az Appelzeit előtt – felkel, kimegy a barakk előtti egyetlen vízcsaphoz, ahol nappal csak tülekedés, éktelen veszekedés árán lehet csajkányi vízhez jutni, miközben az ember negyedórákon át topog a jeges sárban. Éjjel viszont az eltökélt Braunné a gyerekekkel – és most már Ilonka is – gond és zavar nélkül mosakodhatott, s a dermesztő éjszakában legföljebb az őrtoronyból olykor rájuk irányított reflektorfényben nézte őket az ügyeletes SS-katona. A rendszeres tisztálkodással nemcsak a tífuszveszélyt vélték maguktól távol tartani, hanem arra gondoltak, hogy edzettek lesznek, s még a meghűlést, a torokgyulladást is elkerülik.

„Nagyon csinos vagy” – dicsérte a tótkomlói Braunné a mosakodó szegedi lányt. Máskor meg azt mondta: „Gyönyörű vagy. Sáron rózsája.” A kiskamasz Braun Palika, miközben anyjával együtt csutakolták vörösre a lúdbőrös kisebbik Pinepke gyereket, nagy szemmel és visszafojtott lélegzettel bámulta Iluskát. Pedig mi mindent látott már az otthoni gettóknak, az ausztriai táborokban és itt, Bergenben is a priccseken! A fiúk bár micvóig – vagyis tizenhárom éves korukig – az anyjukkal mentek a fertőtlenítőbe is, ilyenkor hosszú-hosszú ideig álltak sorban anyaszült meztelenül a nők, s amikor szerencsésen túl voltak a tisztálkodáson (mert a csapból nem ciklon-B gáz jött, hanem meleg víz), a kölykök óráig, napokig tárgyalták izgatottan a látottakat.

Palika különösen azt a látványt szerette, amikor a szegedi lány, Vajda Ilona az éjszakai derengésben, a reflektor hol erős, hol gyengülő fényében a lábát mosta. A kamaszlélek megrendült ettől a gyönyörűségtől, a kecses forma, az éji sötétből felragyogó fehérség megdobogtatta a szívét. Fehér galamb, ez volt a jelenet jelszava. Nappal titkolta anyja előtt, mennyire várja az éjszakai tisztálkodások idejét, és a fiúknak sem mesélt róla – az a néhány pillanat csak az övé volt. Úgy érezte, talán bele is halna, ha kiszolgáltatná Iluskát az – ilyen értelemben is – örökké éhes, röhögő gyerekcsordának. Pedig mást is látott a lányból az éjszakai mosdások idején, de minden másodlagosnak tűnt föl a lábmosási jelenethez, a „fehér galambhoz” képest.

*

Wilhelmnek hívták azt a főhadnagyot, aki történetünk fontos szereplője lesz. Az örököt, a vezetőket kettős néven ismerték mindenki – a csúfnevüket a zsidóktól kapták, de szinte rejtély, hogyan jutott a deportáltak tudomására Josef Kramer parancsnok és a „korbácsos” Ilma Grese vagy a „csizmás” Elise kápók neve. Egyszer régen valaki talán meghallotta, miként szólítja egymást bizalmasan két lágerőr, esetleg egy német zsidó „még a békevékekből” ismerte föl új minőségében szomszédját vagy vevőjét, és ez a hír pillanatok alatt elterjedt, majd szállítmányról szállítmányra hagyományozódott. Popeye, a tengerész – így maradt fenn egy öreg továbbszolgáló önkéntesnek a neve. Olyannyira nem szégyellte öregségét, hogy fogatlanul járt-kelt a táborban, és bagót rágott. Lógott rajta a zubbony, de ebben a katonakabátban mindig akadt egy darab kenyér, amit észrevétlenül odacsúsztatott valamelyik őrjöngve éhező gyereknek. Popeye nem igazán barátkozott az őrség tagjaival. Talán egy kivételtől eltekintve – szolgálai alázattal követte Wilhelmet.

A főhadnagy huszonöt-huszonhat éves lehetett. Hibátlanul öltözött, ám rajta az egyenruha mégsem hatott félelmetesen – a szíjakat, a pisztolytáskát nem úgy viselte, mint más tiszték. Dr. Friedmann Rudolf szegedi pszichológus tanár egy esti barakkelőadásában, amikor a katonák és a civilek lelkiületének különbségeiről beszélt, megjegyezte – persze csak úgy általánosságban –, hogy az önkéntes hadfiak és az örömkatonák zöme szexuális pótszerként viseli az uniformist; ők ettől vélik növelhetőnek szerelmi teljesítményüket. Nos, Wilhelm még dr. Friedmann szerint sem tartozhatott volna ebbe a csapatba. Szó szerint polgári tartással járt-kelt, könnyed eleganciával viselte köpenyét, zubbonyát. A közvélekedés úgy tartotta róla, alighanem a náci politikai vagy gazdasági gépezet valamelyik roppant befolyásos családjának a sarja lehet, akit nem engedtek ki a frontra megdöglenni, hanem itt rejtették el. A főhadnagyt mindenesetre társainak érzékelhető tisztelete vette körül; még Josef Kramer halálparancsnok is adott a szavára, a kápónők pedig – ha a szolgálati beosztás összehozta őket – mérsékeltek szadista megnyilvánulásait.

Egy éjszakai razziaán – ami nem azonos az appelre való kikergetéssel – Wilhelm főhadnagy Vajda Ilona kezébe nyomott egy szalvétába tekert valamit. Igazi papírszalvétáról van szó, puha úri szalvétáról, amelyet a zsidók utoljára az elhurcoltatásuk előtt láttak. A kenyér is igazi kenyér volt, nyilván a tisztí étkezdéből való, nem az a fekete, fűrészpóros, dohos, savanyú ragacs, amiből ők napi néhány dekát kaptak fejenként. Nem azt mondjuk, hogy Wilhelm menázsikenyere megfelelt a magyar alföldi pékszabványnak, Sáríkat például a réges-régi idők ausztriai kirándulásain megismert szállodai kenyér ízeire emlékeztette, de itt maga volt a földöntúli élvezet és boldogság.

Wilhelm a sötétben átadta a csomagot, és kész – továbblépett némán, rezenéstelen arccal. Iluska a meglepetéstől még csak azt sem mondhatta, hogy „danke”. Az akciót mindössze ketten látták, pontosabban érzékelték: Sáríka és Dibúzné.

Amikor az ellenőrzés befejeződött, és visszakászálódtak a vackukra, Dibúzné oda-súgta:

– Láttam, amit láttam. Egyharmad kenyér az enyém.

– Nem – súgta vissza gyűlölettel Sáríka. – A kenyér a miénk. Mi kaptuk.

– Én kaptam – mondta egészen halkán Iluska. És közölte, hogy ad Dibúznénak egy darabot. Sáríka két napig duzzogott, hogy a tulajdon lánya így megszegyenítette. Az ötvenéves Dibúzné szőnyeges volt Szegeden, a Londoni körúton. Az ormótlanul csontos, nagydarab asszonynak darabos volt a modora is. Iluska feküdt mellette, de ő nem várta el sem az ügyvéd lányától, sem a másik oldalán préselődő dévaványai öreg állatorvostól, hogy bármiben is segítsék, viszont ő sem segített senkit. Vele nem lehetett csevegni, barátkozni, emlékezni a régi szép otthoni időkre. Soha nem „főzött”, pedig a receptmesélés a deportáltak egyik legfontosabb szórakozása és időöltése volt. Eppen ezért Iluskát kicsit meg is lepte a határozott, mondhatni durva követelés.

Az asszony megkapta a részét, morgott, mint aki így tudatja, rendben van, a számlát kiegyenlítették. Mindazonáltal Iluska észrevette, hogy szomszédja innen kezdve gyanakodva figyel, lapos pillantásokkal kémleli.

Hát két nap múlva újra akcióba léphetett.

*

A barakkot úgy építették, hogy mind a két végén, a bejárati ajtótól jobbra és balra kialakítottak két-két fülkét. Ezek a helyiségek nem voltak nagyok, sőt éppenséggel igen szűk kis lyukak lettek, viszont külön ablakkal – az őrtoronyra és a hármás drótkerítés-

re nyíló kilátással, középen a magasfeszültségű vezetékkel. A barakkból így leválasztott szobákban az ügyeletes barakkparancsnok és a kápók aludtak. Az egyik helyiséget irodaféleségnek rendezték be, asztallal, székekkel, dossziéknak szolgáló polccal. Ide olykor berendeltek egy-egy zsidót, akinek volt valami mestersége, és németül is értett – a legkapósabbak a cipészek, a varrónők és a szűcsök voltak. Szerszámról, anyagról mindig a németek gondoskodtak. Egyszer véletlenül kiderült, hogy itt van köztük Éden Éva budapesti játék- és bábkészítő művész, akitől aztán tucatjával rendeltek az örök különféle babákat. Karácsony táján kifejezetten nagy volt a mesterasszony forgalma. A zsidók döbbenet tapasztalták, hogy ezek a hétpróbás gyilkosok, kéjes szadisták milyen jó apukák és melegszívű nagypapák, akik képesek órákig ott állni és figyelni Éden Éva kezét, amint formázza, alakítja a hulladék textíliákból, fadarabokból, csavarokból, faágakból teremtett különös, tréfás hatású szobrocskákat.

Történt egy alkalommal – január vége lehetett –, hogy az egyik kápó megkereste Vajda Ilonát, és beparancsolta az irodába. Amíg a lány végigment a priccsek, az ijedten pislogó zsidók között, lelke jéggé dermedt. Remegett, hiszen őt egyszer sem vezényelték munkára ide, el sem árulta, hogy a fűző- és melltartószalonban valaha szert tett némi varrótudományra.

Az íróasztal mögött ott ült Wilhelm. A kápó át sem lépte a küszöböt, ő csukta be Iluska mögött az ajtót. A német tiszt felállt, és társasági modorban bemutatkozott – hozzátéve, hogy ő Sturmführer. Amikor a lány a kezét nyújtotta, kezét csókolta neki. Kora délutánra járt az idő, még világos volt, világos annyira, hogy a főhadnagy észrevette Ilona arcán a pirt. „Tud németül?” – kérdezte, és örült az igenlő válasznak. Hellyel kínálta vendégét.

– Ezt magának hoztam – közölte Wilhelm. A múltkorinál nagyobb csomagot tolt a lány elé az íróasztalon. – Nézze meg – biztatta.

Kenyér, kockacukor, két fonnyadt alma, celofánba csomagolt keksz – Vajda Ilona talán fél percig nézte a kincseket. Ült merev háttal, ölbe ejtett kézzel, és hiába küszködött, folytak a könnyei. A német fiatalember jóakaratóan mosolygott.

– Vegyen el egy cukrot – nógatta.

Ilona becsukta a szemét, és holdkórosként nyújtotta ki a kezét. A cukor mint a gyerekkori mese utáni álom olvadt a szájában. Hagyta, hogy ez az érzés hatalmába kerítse. „Szabad?” – kérdezte halkán, és bekapott még egy szemet. Remegett. Olyan éhség fogta el, hogy legszívesebben felfalt volna mindent.

Wilhelm megrendülten nézte. Itt, a táborban ezer és ezer halált, gyötrést, megaláztatást látott. Alighanem tudott mindent az emberállatról és azokról a pszichológiai praktikákról, amelyek végül is érzéketlenné teszik a szívet. És akkor rátette a tenyerét Ilona kézfejeére. Meleg volt az érintése. A lányon borzongás futott át.

Idétlen beszélgetés kezdődött – töredezett, kapkodó mondatok az anyáról, Sárikáról, a munkaszolgálatos ügyvéd papáról, a barakk legérdekesebb embereiről. A háborúról szó sem esett. Az okról sem, hogy ők miért vannak itt, és általában mi ez az egész. Wilhelm egyszer csak azt kérdezte: hogyan van berendezve az otthonuk? Nyilván úgy vélte: emlékezni a jóra – jó.

A lány zavarba jött, mert minden éjjel a lakásukra gondolt. Leginkább egyetlen képet szeretett, ehhez menekült vissza újra és újra. Az utcai nagyszoba ablakain beárad a fény. Csakhogy a világosság nem mindennapi. Szikrázik, és a parkettára aranyló szőnyeget terít. Zenél ez a sugárzás, a fotel pedig, ahonnan ő ezt a tüneményes csodát nézi, hirtelen fölemelkedik, minden egészen könnyűvé válik, és akkor ő ebben a lebegésben pontosan tudja: most az Isten köszöntött be hozzájuk.

– A zongora – mondta. Fogalma sem volt, miért éppen ezt nevezte meg. Mert mondhatta volna a könyvespolcát a sok aranybetűs könyvgerinccel vagy a gyertyatartókat, az ezüst menórát. Vagy az ágyán tornyosuló tucatnyi gyönyörű, apró, színes díszpárnát. De nem, ő a zongorát mondta.

– Chopint szereti? – kérdezte Wilhelm.

– Az édesanyám szereti. Én leginkább Mozartot játszom.

Kicsit tudálékosra sikerült a hangja. Zavarba is jött, elhallgatott, nem tudta, mi jöhet még ezután.

– Ugye tudja, hogy maga nagyon szép? – bókolt a főhadnagy. Ilona újra elvörösödött.

– Lehet – felelte.

Csönd következett. Wilhelm nézte a lányt. Ilona lesütötte a szemét. Hirtelen megszállta a nyugtalanság. Hogy nagyon nem természetes dolog az ő együttlétük.

– Mehetek? – kérdezte. Alig tudta kinyögni a kérdést.

A német felállt. Mosolygott. Nem afféle társasági mosollyal, hanem bensőségesen, meghittén.

– Szeretnék segíteni magán – mondta nagyon halkán. És gyorsan kijavította: „magukon”.

Vájdá Ilona kinézett az ablakon. Mocskosnak találta. De azért pontosan felfogta, hogy a barakk és a drótkerítés között lefektetett keskeny nyomtávú síneken a többnyire szovjet hadifoglyokból álló halálbrigád a két bányacsillén holttesteket, már meztelen halottakat tol a krematórium felé. Aki először találkozik ezzel a képpel, alighanem rosszul lesz, hányni kezd, elájul. A katonák azonban éppúgy megszokták, mint a lágerlakók. Sőt, a zsidókban kialakult e döbbenetes látványnak valamiféle realiztikus, szükségyszerű, következésképp helyeslő értelmezése. Wilhelm követte a lány pillantását, de mert alighanem úgy vélte, normális üzemmenetről van szó, minden rendben folyik, teljes figyelmével újra a lány felé fordult.

– Mit tehetek önért? – kérdezte hibátlanul úri modorban. Ilona úgy érezte, a fiatalember tele van jóakarattal, buzgalommal. De olyan képtelen volt ez az egész! Minden sejtjével érzekelte a roppant távolságot, amely elválasztja a német főhadnagytól. Hát mit mondhatott volna?

– Mindennap hozok valami kis ennivalót. Ha lehet – enyhítette a fogadalmát. – Nem szabad leromolnia. Maga túl szép.

Ilona elképedt. Úristen, mit akar ez tőle? Nem tudott szólni. Csak állt ott kínban és zavartan.

– Na jó – állt fel a Sturmführer, és enyhén meghajolt. – Szeretnék adni maguknak valamit. Gondolkozzon, én is azt teszem, hátha holnapra kitalálunk valamit.

Ilona úgy ment ki, hogy nem is érzekelte a búcsúját, a lépéseit. Például azt, milyen módon húzta be maga mögött az ajtót.

A zsidók egy része a priccsek előtt állt, többen feküdtek, és a fekhelyek résein dugták ki a fejüket. Mekkora szemekkel néztek rá! Kíváncsi, féltő, szinte durván érdeklődő, szeretetlenni pillantásokkal.

Némán, talán túlságosan is egyenes tartással lépdelt az ágyrészéhez. Sáríka rögtön átölelte és megcsókolta – ahogy átfogta lányát, máris megérezte a göncei közé dugott kincseket.

– Mássz fel! – szólt a lányára, az ennivalót akarta védeni.

A többiek odajöttek a priccséhez. Várták a beszámolót.

– Hagyjátok! – mondta Sáríka. – Nagyon kimerült.

Ilona tudta, ennyivel nem ússza meg. Összeszedte magát, és kiszólt, hogy holnap neki kell a kis szobák ablakait lemosni.

Ez egyértelmű beszéd volt. A cipész, a varrónők, Éden művész nő megerősítették, hogy a négy ablakot alighanem még soha nem mosták le, ahogy a barakk ablakainak tisztaságával sem törődött senki. Maga is meglepődött, milyen könnyedén hazudik. Amazok beérték ennyivel, és szétoszlottak. Nem így Dibúzné, aki a lány minden rezdülését figyelte, s azonnal fölmérte a rongyok mögötti jókora dudorodásokat. Bemászott a lány mellé a deszkaágyra, és fojtott hangon, fenyegetően mondta:

– A harmadot. Ha nem, elmondom mindenkinek. Érted, ugye?

– Majd éjszaka.

– Most.

– Meglátják.

– Most!

Vajda Ilonkának borzasztó éjszakája volt. Az édesanyja többször is belerúgott – Sárika így hozta tudomására, hogy gyűlöli a lányát.

Aki nem volt még éhes, nem érti ezt. Mert éhség meg éhség között óriási különbség van. Ha valaki valamiért nem ebédel, estére megéhezik. Ha másnapig koplal, nagyon éhes. Például a vallásos zsidók a Jom Kippur-i böjtkor. De ilyenkor két dolog fontos: hogy a koplalás önkéntes, világos célja van; és az éhidő elmúltával az asztalon ott a gőzölgő húsleves. A lágeréhség merőben különbözik a szegény emberek „nem evésétől” is. Ha szabad az ember, még a koldusnak is van esélye, hogy talál, kér, lop pár fillért, egy darabka kenyeret. A drótkerítésen belül azonban az éhség állandó és reménytelen. Óriási erőfeszítés kell ahhoz, hogy az ember akár csak percekre is megszabaduljon a korgó gyomor kínjától. És önfegyelem, hogy ne váljon tehetetlenné, cselekvésképtelenné. Ezért az esti kultúrelőadások filozófiai és orvosi szempontból is csodálatosak voltak. Az ember legyőzte önmagát, ráadásul kimozdult a megsemmisítő tehetetlenség fogságából, s képes volt elfeledni, amitől talán csak az alvás ideje alatt tudott szabadulni: hogy enni, falni, zabálni kéne, és nincs mit. Hiszen sokan ezért adták fel, ezért ugrottak rá a magasfeszültségű villanyvezetékre – egy mozdulat, és nincs tovább.

Dibúzné előtt most felcsillant az evés lehetősége. „A harmadot” – mondta. Akár egy priccsből kihúzott szöveget is odanyomhatott volna Ilonka nyakához, azon se kéne nagyon csodálkoznunk.

*

Negyednap, amikor kora délután a kápó érte jött – az udvaron talált rá, ahol a gyenge téli derengésben toporogtak a barakklakók, és egy fejmozdulattal beparancsolta az irodába –, a lány és tulajdonképpen mindenki izgatott hangulatban volt.

A háború hozzászoktatta őket a repülőgépzúgáshoz, a bombázók látványához. Ausztriában, a Bécs melletti lágerben még légi csatákat is megfigyelhettek; az éjszakai égiháború látványa – minden borzalma mellett – szép volt. Az angol és amerikai gépek Bergen-Belsen közelében is támadtak: vélhetően a Hannover előtti zellei vasúti csomópontot akarták megbénítani.

De most valami más történt. Az előző nap késő délutánján kezdődött. Először csak a szokásos motorzúgásra figyeltek; ez a zümmögés nem volt erősebb, mint máskor, legfőljebb egy-másfél órával korábban kezdődött, és a gépek nagyon magasan repültek. Aztán úgy tűnt föl, hogy az égi robaj nem akar véget érni. A hang állandósult, száz és száz bombázó tartott délkelet felé. Valahol megszólaltak ugyan a légvédelmi ágyúk, de sok kárt nem tettek az égi armadában.

A német őrök, a kápók nyugtalanul rohangáltak, aztán ahogy fölocsúdtak, a barakkokba terelték az embereket, ne bámészkodjanak, ne kárörvendjenek. Talán arra gondoltak, hogy a zsidók könyörögték ki ezt az inváziót Istenüktől, s most az imáikkal csak újabb veszedelmet hoznának a németekre.

Legalább két teljes órán át tartott a légiőrök felvonulása, majd kétórányi szünet után újra kezdődött. Csakhogy az angolszász gépek ekkor már hazafelé tartottak. Lentről újra lőttek rájuk, sőt, az éles reflektorok eszeveszetten pásztázták az eget, és alighanem Hannover mellől felszálltak a német vadászgépek is, de valamiért nem alakult ki csata odafönt. Igaz, innen letről a bombázók és a német vadászok közötti függőleges távolságokat a civilek még csak megbecsülni sem tudták. Abban viszont megegyeztek, hogy valami nagyon jelentős dolognak kellett történnie.

*

Amikor a kápó Ilonáért jött, a barakk előtt a tegnapi esti és éjszakai eseményeket vitatták. Mindenki színészkedett, igyekezett közömbösen viselkedni, nehogy magukra uszítsák az őröket.

Wilhelm most nem ült, hanem az íróasztal előtt állt. A kápó visszavonult, ekkor jött a kézcsók. És a néhány mondat, amibe Ilona beleremegett.

– Az angolszászok porig bombázták Drezdát. Százezer a halottunk. Nincs egyetlen ép ház. Ez a mi Sztálingrádunk...

Nem fejezte be a mondatot. Minden bizonnyal megijedt a szavaktól. Csak álltak, néztek egymást. A főhadnagy hirtelen felvidámodott.

– Hoztam magának sampont. Szerzünk meleg vizet. És akkor megmoshatja a haját.

Vajda Ilona elképedt, erre nem számított.

– Beszéljünk komolyan – mondta Wilhelm, miközben a kis flakon sampont átadta a döbbenettől idétlenül mosolygó lánynak. – Kitalált valamit?

– Igen – mondta Ilona. Várta a kérdést, és fölkészült a válasszal. – A gyerekek – mondta. – Éhesek. Betegek. Tanulniuk kellene.

A német felkapta a fejét. És elégedetten figyelte a lányt.

– És maga lenne a nevelőjük, igaz? – kérdezte kedvesen. Hunyorított, mintha kacsintani akarna.

– Hát lehet? – Ilona bátortalanul nézett a tisztre.

– A lágerszabályzat szerint ez az én hatásköröm. Éppen az enyém. Engedélyezni fogom. És megcsináljuk. Maga meg én. Mi ketten.

Úgy látszik, jólesett neki így is összekötnie magát a lánnyal.

Wilhelm a magyar–holland vegyes barakkban elkülönített egy részt. A gyerekek Ilona felügyelete alá kerültek, és a lány két segítőt is választhatott maga mellé. Az ötletben persze az volt a legfontosabb, hogy a kicsik, tizenkét éves korig, pótennivalót kaptak. A katonai konyháról valamivel több kenyér, marmaládé érkezett. És egyszer – igaz, csak egyetlenegyszer – tej. Csodatej, csiribí-csiribá tej, varázstej!

Drága, aranyos fiú, gondolta Iluska, és fülig vörösödött.

*

Az anyák bizalmatlanok és ellenségesek voltak. Ilona először csak néhány gyereket, de később is mindössze tizennyolcat vihetett magával. Két segítőjével, Koch Mancival és Ráka Évával újra és újra győzködtek az anyukákat. Vezesse akármi ezt a Wilhelmet, nekik csak jó, ha elfogadják a segítséget. A többi nem érdekes.

A gyanú, a rossz érzés azonban valahogy ott lebegett a Kinderheim fölött. Hogy egyszer csak jönnek, és elviszik a gyerekeket. Mindenesetre a szervezést a németek gyorsan megoldották – egy őrzető mindkét oldalon szabaddá tett tizenkét-tizenkét priccshelyet, a kiszoruló embereket pedig beosztotta a két barakk üres fekhelyeire. Kifésztett fehér lepedőkkel választották el a gyerektől a baraktól. Hoztak pár rövid lócát, és szék is került az óvó néniknek, akikre fehér köpenyt adtak és vöröskeresztes fityulát.

A kápók ugyancsak ellenségesen fogadták Wilhelm kezdeményezését. Ezt az egészet nemcsak puhány dolognak tarthatták, hanem kihívásnak, szembeszegülésnek az ő egész viselkedésükkel. A Sturmführer utasítása azonban megkérdőjelezhetetlen volt, és Kramer legfőbb lágerparancsnok is rábólintott a dologra – nyilván valami egyezség miatt, amelyet ők nem ismerhetnek –, tehát a Kinderheim ügyeit korrekten intézték. A maguk fennhatóságán belül viszont, ha ezt még lehetett fokozni, korlátlanul uralkodtak. Éjjel háromkor, négykor tartottak ébresztőt, az Appelplatzon három-négy órán át az ájulásig álltak a jeges hidegben a zsidók, s olykor dél volt már, amikor közvetlenül a dörgeműzeosztás előtt kiadták a kávéadagot.

Ilona emlékezett a szegedi vidám gyermekműsorokra. Mivel otthon szeretettel közelített az apróságokhoz, itt is hamar megtalálta velük a közös hangot.

*

Egy este, amikor hét óra felé „hazatért”, azaz a Kinderheimben rendet rakva, a maga barakkjában éppen bekúszott volna a helyére, Sárka – szemével intve – kihívta őt a faépület mögé. Ez egyáltalán nem volt feltűnő, hiszen az emberek leginkább ilyenkor keresték fel a latrinát. Csakhogy ők ketten a barakk túloldalához mentek, nem törődve most azzal, hogy közel van az őrtorony.

– Nézd – mondta Sárka azon az anyás hangján, amit már régen nem használt, ha Iluskával beszélt –, ez a német végül is rendes. Csaknem mindenki megnyugodott. Hallom, a gyerekek ma is kaptak egy-két főtt krumplit.

Iluska nem tudta, hová akar kilyukadni az anyja. De Sárka eltökéltnek látszott.

– Azt hiszem, tapasztaltad, én nemcsak az anyád, hanem a barátnőd is vagyok. Ezért azt mondom, ha már lefeküdtél vele, helyesen tetted.

Másodpercekig álltak szótlánul, leheletük megfagyó páróját nézték.

– Beszéltem Fleiszig rabbiával – folytatta az anya, igaz, kissé zavart hangon, de inkább azért, mert úgy érezte, Iluskának az előbbi megjegyzésére is válaszolnia kellett volna, a csönd pedig idegesítette. Tehát elmondta, hogy a rabbi úr az ő kifejezett anyai kérésére felmentette Iluskát minden helytelenítő megítélés alól. „Elvégre Eszter királyné is mentőangyal volt!” – idézte Fleiszig Miksát.

– Mama – mondta Iluska. – Ez a német dilis. Egy milliomos, valami acélgyáros fia. Túlfinomult és művelt. Ebben a pokolban Mozartól és a vitaminokról beszélget velem. De segít a gyerekeken, és ez a fontos.

– Hát igen – mondta komoran Sárka. És hozzátette, teljesen mindegy, ki hogyan gondolkozik itt, hiszen így is, úgy is meggyilkolják őket.

– Mama – kérdezte a lány hirtelen –, nagyon utálnak engem?

Sárka nem válaszolt rögtön. Kicsit meglepte lánya kérdésének nyersesége. Meg aztán nem tudta, helyesen teszi-e, ha őszintén beszél Iluskával.

– A gyerekek szeretnek. De mennyire szeretnek! Rajonganak érted.

– Mama – intette le az anyját Iluska –, nem ezt kérdeztem.

– Igen. Nem ezt kérdezted. Na és?! Válaszoljam, hogy utálnak, vagy mondjam azt, ami inkább az igazság, hogy kíváncsian lesnek? Gyanakodnak és figyelnek? De itt semmi nem érvényes. A Glázer az endrődi bőrüzemét két szelet kenyérért eladta a csabai Rónának. Azt hiszed, ez otthon rendben lesz? A Róna itt gyáros – gyár nélkül. A Glázer hasában meg van két szelet kenyér.

– De mama!

– Ne szakíts félbe! Mert éppen rólad van szó. Hogy ami itt jó, helyes és érvényes, az otthon már nem az. És fordítva. Tudod, hogy gyűlölöm ezt a Dibúznét. Tegnap azt mondta, ha hazamegyünk, csíkot vágat a hajadba. Miközben itt kizsarloja tőled az ennivalót. Hát ember az ilyen? És Langer?! Apád rohadt kollégája, aki úgy viselkedik, mintha büntetőbíránk volna, és nem a családi barátunk. Képzeld, mit mondott a Kertész Hédi-nek! Ha élve hazajutunk, téged kikerget Szegedről, mert nem hajlandó veled egy városban levegőt szívni. És most elmondom neked: ez a Langer két vagy három éve azt mondta, legyen a barátnője. Hogy az apád is szeretőt tart, egy ápolónót a klinikáról. Na, most már te is tudod. Elzavartam, és most tessék! Téged akar deportálni, ha hazaérünk a deportálásból.

Sárika kifáradt. De még nem fejezte be. Megfogta a lánya kezét, és úgy szorította, hogy Iluska majdnem felszisszent.

– És Fleiszig rabbi? Hálásnak kellene lennünk, hogy olyan szépen fejezte ki magát – Istenem, Eszter királynő?! –, de ha tudnád, mit mondott róla Igazné, amikor észrevette, hogy a szakállas ellopta a spórolt ennivalóját. Vagyis te csak ne kérdezz olyat, hogy utálnak-e a többiek.

Iluska megrendülten préselte hátát a barakk hideg deszkafalához. Nem nézett ki az anyjából ennyi okosságot és érzelmet. Az az igazság, kicsit lenézte Sárikát. És most szégyellte, de hirtelen nem tudta volna megmondani, hogy ki vagy kik előtt. Csak azt tudta, hogy a hónapok múltával egyre fölényesebb érzéseket táplált vele szemben. Mert azt látta, nem képes és nem is akar vállalni bizonyos fontos ügyeket. De most rádöbben, hogy az anyja nő is, az anyaságtól és a családi szereptől teljesen független ember, amire eddig soha nem gondolt.

Hallgatott. Semmi kedve sem volt ahhoz, hogy családi ügyekről beszéljen, azt meg végképp nem akarta, hogy a saját gondjairól elterelődjön a figyelme. Ezeket a fájdalmas kérdéseket neki kell tisztáznia. Hirtelen szomorúság szorította össze a szívét, megsajnálta az édesanyját. Sárika bizonyára egész nap, de inkább több napja ezen az ő lefekvésén vagy nem lefekvésén töprengett. És mennyit gyötörődhetett, amíg meg merete kérdezni.

– Mama – Iluska odaadással csókolta meg az anyja arcát, úgy, ahogy már régóta nem –, igazad van, itt mi bármikor meghalhatunk. És én nem várok hálát vagy valami hálát előtti föloldozást a gyerekek anyjától. Kaptam ettől a némettől egy kis varázspálcát – tart, ameddig tart. Aki túléli, majd kasszát csinál.

– Így van, látod – mondta Sárika –, te csak csináld, ami a dolgod.

– Ha a német is így gondolja – felelte Ilona, hogy lehűtse az anyját. Bementek a barakkba. Az asszonynak eszébe jutott, hogy péntek este lévén – erev sábesz – talán áldást kér az Örökkévalótól Ilonkának erre a németjére.

Ez az ő németje volt még anyja szemében is. Ilona nem ment imádkozni – ha az Isten tudja a dolgát, majd megsegíti. Vagy nem.

Brokés Ágnes

A NAP LEMENT

A nap lement. Vonaton utazunk.
Kopott mocsok, vastag nyomoruság.
Bicskát beléjük! A nap lement.

Hol van a testvér? Hol a barát?
A nap lement, vonaton utazunk.
Madarak szállnak esti égen át.

CSAPÓDNAK ORGONÁS VIZEK

Csapódnak orgonás vizek
Teát iszunk nem figyelünk

Ránk zárja ajtaját a szél
Becsukott szemekkel teázunk

Lefejezték a lenti cárt
Elfogyott rózsaszín teánk

Csapódnak orgonás rügyek
Vizek bomolnak hajnalig

ELFELEJTETTEM

Elfelejtettem, hogy sodort a tájfun.
Jó volt-e? Rossz-e? Nem emlékezem.
Ránk dült a ház? Talán mozgott a föld?
Igen, a csirkék repestek az ólban
S úgy rémlik, nyögtek a nagy tehének is.

Tallián Tibor

A MAGYAR OPERA MÁSIK MEGALAPÍTÓJA: SCHODEL ROZÁLIA

Fodor Géza emlékére

„A történet meg van történné, s nekünk azt csak elbeszélniünk kell hogy mindenki elhigye.”¹

Dolgozatom címe konformizmusomról árulkodik. Csak azért nevezem Schodel Rozáliát a magyar opera *másik* megalapítójának, nehogy kihívjam a kodifikált zenetörténeti hagyományt, mely Erkel Ferencet tekinti a magyar opera alapvetőjének. De hiába óvatoskodom, a történet, mely meg van történné, ahogy Vörösmarty az *Athenaeum*-nak az első Schodelné-korszakot diadallal lezáró krónikájában bizonyos germanizmusellenes babonákat meghazudtolva írja, egyértelműen vall róla: nevezett énekesnő a magyar operának nem a másik, hanem az egyik – első – megalapítója volt.

Azon nincs mit csodálkoznunk, hogy Schodelné magának vindikálta az alapítás érdemét az 1841 eleji válságos hetekben, midőn magyar színházbeli egyeduralmának hirtelen s dicstelen vége szakadt: „Fölléptem [...] s az előcsarnok homályos hideg oszlopai között vevék hont, hogy kulcsot segítjek keresni az avatottság templomához, hogy célt s irányt tűzzek ki, s megkísértsem egyengetni gyakorlati pályáját dalművészetünknek, mely ha a kezdet csarnokából ízlés s műértelem hajlékaiba lépendett, díszül legyen nemzetünknek, s élményt nyújtson a ház közönségének. [...] tanult, tanított – írja később –, s bár küzdve, folyton haladást tőn.” „Kertész-nőként” ápolta az opera palántáját, s reméli, az távozása után sem fog elsorvadni.² Az sem lep meg, hogy dicséretét egyöntetűen zengte Mátray Gábor, a *Honművész* „szerkezője” és más hívek kara. Schodelné fellépésének valódi jelentőségéről legékesebben az tesz tanúbizonyságot, hogy ezeket az érdemeket az énekesnő személye, általánosabban fogalmazva, az opera legkérlelhetetlenebb ellenfeleinek tábora, ha lehet, még a híveknél is következetesebben elismerte, noha persze nem helyeselte.

Az ellentétes érdekű táborok meglepő összhangját Schodelné alapító anyai érdemeit illetően a hírhejt „operaháború” két, szemben álló frontvonalon küzdő harcosának egyegy megnyilatkozásával illusztrálom. A Schodelné-pártiak szószólójaként a tenorista Bognár Ignácot idézem. Nem volt elfogulatlan tanú, hiszen Schodelné mellette történt kiállása idézte elő a Nemzeti Színház első korszakának ama legnagyobb botrányát, mely az énekesnőt három évre eltávolította a magyar színpadról. Akárcsak a primadonna, Bognár is egyike volt a kettős magyar hazából ifjan elszármazott s német színpadokon működött énekeseknek. A sokat emlegetett Reichellel, Wurdával, Dobrovskyval és a legnagyobbal, Unger Karolinával ellentétben ő is, akárcsak Schodelné, a magyar etnikumhoz tartozott, mit nemcsak neve, hanem leveleinek anyanyelvi magyarsága is bizonyít. Pályája elején, az 1830-as évek első felében Pozsonyban, Pesten és Budán tűnt fel, rövid ideig a bécsi operában állt színpadon (inkább kóruszólista, mint magánénekesként); ezután Innsbruckban, majd a coburg-gothai udvari opera első tenoristájaként szerepelt. A magyar színház vezetőit 1837-től ostromolta ajánlkozásával;³ 1839-es vendégszereplései nyomán szerződötték is. Előélete és helyzete nagyban hasonlított Scho-

delnééhez, de sem nem övezte hozzá fogható hódolat a közönség körében, sem nem élvezte a színházi notabilitások feltétlen pártfogását. Ez és gyaníthatóan köztudott természete eredményezte, hogy az operaellenes színészek az érinthetetlen Schodelnével s általában az operával szemben felhalmozódott ingerültségüket előszeretettel Bognáron töltötték ki. 1840 októberében Udvarhelyi Miklóssal tűzött össze, majd november közepén állítólag a nyílt színen esett áldozatul Szentpétery „*orvátamadásának*”.⁴ Bognárt a LUCREZIA BORGIA december 5-i előadásán kifütyülték, mire a primadonna átadta neki a közönségtől kapott koszorúját. Erre fel a közönség egy része még erősebb fütyükoncertbe kezdett. Bizonyos jelek egyértelműen utaltak a jelen voltak egy részének rosszhiszeműségére. Orosz József a *Századunkban* úgy nyilatkozott: „*nekem már néhány napokkal azelőtt több helyről értesemre esett, hogy Bognár ur Borgia Lucretiában ki fog fütyöltetni*”.⁵ Schodelné mindenesetre besétált a csapdába. Kígyók között nem lehet énekelni – kiáltotta le a közönségnek a színpadról; legalábbis ellenfeleinek füle ezt hallotta. A botránnyhősök a haza oltárát védelmező gáncstalan grállovagokként hördültek fel; Schodelnének nem volt maradása.⁶ Magával rántotta a bukásba a színházat irányító részvényestársaság urait is, a régi jó táblabírákat. A bujdosó Egressy Gábor, aki 1840 áprilisában felmondta szerződését a Magyar Színházzal,⁷ egy év múlva elégtétellel állapíthatta meg: „*A részvényes igazgatás megboldogult, a Schodelné-féle tragicomoedia lejátsszatott*.”⁸

A botránysorozat egyik kiváltója és áldozata, Bognár Ignác korábban, egy 1840. október 9-én, az Udvarhelyi Miklóssal történt összeütközés után kelt folyamodványában talán túlzó, de mindenesetre történeti távlatot felvillantó szavakkal a következőképpen értékelte a primadonna megjelenésének horderejét a magyar színházi művelődésben: „*Az Udvarhelivel való ügyemben csak azt felelem, hogy ott a hol a Schodelné asszonyságot a ki a színésztársaságot a piszokból kimosta, az utat előttek nagy nehezen megtörte, és a színész címet nékiek megérdemelte, és most őtet háládatosságból sárral dobálják, és minden méltatlanságot rajta elkövetnek, ott engem kénye szerint sértegethet akárki*.”⁹

Megdöbbenve kérdezhetjük: annak az együttesnek, mely Egressy Gábort, Lendvai Mártont, Lendvainé Hivatal Anikót, Laborfalvy Rózát, Szentpéteryt, Megyeryt és a magyar színháztörténet több más héroszát és heroináját számíthatta tagjai közé, szükség-e egy Schodelnére, hogy számukra „*a színész nevet megérdemlje*”? Bármilyen csábító lenne is a zenetörténész számára, hogy nietzscheánus módra a zene, az opera szelleméből, az operaprimadonna sokszorosan elismert drámai tehetségéből vezesse le a magyar drámai színészet születését, Bognár nyilván maga sem értette szó szerint sértett kifakadását. Isten övön attól is, hogy szó szerint vegyük az énekes invektíváját, mintha a régi, Budáról átköltözött magyar színésztársaság fizikai, szakmai vagy erkölcsi értelemben mosdatlan lett volna, arra várt volna, hogy az idegenből hazatértek „*kimossák a piszokbul*”! Annyi azonban kétségtelen, hogy a magyar színésztársaság tagjainak sarkára az első állandó pesti színházba való beköltözéskor az évtizedes vándorszínjátszás útjának sara tapadt, ha nem is konkrét, de átvitt értelemben. A Pesti Magyar Színház megnyitása előtt a magyar színjátszás nem ismerte azt a viszonylagos stabilitást, amit a német udvari színház intézménye – Bognár hivatkozási alapja – sok viszontagság közepette ugyan, de a harmincéves háború vége óta mégiscsak élvezett: a német udvari színház a magyar vándortársulatok életéhez és működéséhez képest intézményileg mégiscsak „*tiszta ügynek*” volt tekinthető. Kisebb vagy nagyobb mértékben tisztázatlan volt a magyar színészek hivatásának voltaképpeni tartalma is. Kiténik ez a Schodelné előtti magyar operai gyakorlatból, mely az „operai” gyakorlat nevet csak nagy meggyőződéssel érdemelte meg. Ha a magyar drámai színjátszást az 1830-as évek-

ben joggal nevezték hivatásosnak, a dalszínészetnek megmaradt amatőrrjellege. A daljátékokban a prózai színészek énekeltek, kik egyáltalán nem vagy csak hiányos énekesi képzésben részesültek. Énekhangjuk, ha volt egyáltalán, nem testesített meg jellegzetes hangfajeszemélyt, melyet a romantikus opera egyre határozottabban megkövetelt; énekszámukhoz a színpadi szerep s nem az énekszólamban megrajzolt stilizált zenei egyéniség felől közeledtek. Ahogy Szigligeti Ede megállapította: „*általában a mi legelső operistáink sokkal jobb színészek voltak, mint énekesek. [...] Egyik sem volt bravour-énekes, sőt az egyiknek orr, a másiknak inkább gége, mint mellhangja volt, de előadásuk oly kifejező és jellemző vala, mintha nem is énekeltek, hanem csak drámailag játszottak volna*”.¹⁰ Lendvay Mártonról, aki az első hetekben még a pesti színháznak is egyedüli tenoristája volt, azt írta: „*Ki tanította Lendvayt énekelni? bizonyosan nem tudom, meglehet Grosz Péter (kolozsvári énektanító) vagy aki fülemilét és pacsirtát tanítja. Ezzel azonban nem azt akarom mondani, hogy Lendvay a magyar opera fülemiléje vagy pacsirtája volt, mert e címekeket mások vitték magukkal: de hogy Zampát és Fra-Diavolót nála szebben senki nem játszta el, azt merem állítani. Úgy nevezett naturalista volt, a szó szoros értelmében, de ezen művészetét is egész tűzzel és dicsvággal gyakorolta [...]. Lendvay még Pesten is Zampázott egy kicsit, de nem sokára végképp hátat fordított az operának s egész lélekkel valódi hivatásának, a drámának élt.*”¹¹ Mintha a Schodelné operai reformjával éppen nem rokonszenvező Szigligeti az utolsó mondatban Bognár Ignác negatív kijelentését fordítaná pozitívrá: a magyar társulat tagjait Schodelné s vele az igazi operai eszmények megjelenése kényszerítette rá, hogy lemondjanak a vegyes műfajú fellépésekről, s rátaláljanak igazi hivatásukra, a „nemzeti színházi” drámai színjátszásra. Ebben az értelemben valóban Schodelné törte meg előttük az utat, s érdemelte meg számukra a színész nevet. Ez persze fájdalmas folyamat volt. Míg Lendvay a „profitisztitásból” művészi hasznot húzott, a vegyes műfajt játszó régi együttes több tagjának vissza kellett vonulnia az operajátszástól, sőt a színpadtól is. Közöttük a legnagyobb csapás Dérynére; csillaga, jóval túl fénykorán, végérvényesen elhalványult az új sztár mellett. (Naplójának tanúsága szerint Déryné, aki még gyermeklányként ismerte meg a kis Klein Rozáliát Kolozsvárott, nem az ő rovására írta kiszorulását a Nemzeti Színházból. Igaz, ennek kegyeleti oka is lehetett: a Napló megírásakor Schodelné már rég távozott az élők sorából.) Az 1830-as évek végén nemcsak a nemzedék, hanem – ahogy mondani szokás – operai paradigmaváltás, ideálváltás ideje jött el a magyar operaszínpadon. Az *Athenaeum* színházi referense – bizonyára Schedel-Toldy Ferenc – írta a Magyar Színház első NORMA-előadása után Dérynéről: „*Ezen énekesnének megvannak a maga tagadhatatlan érdemei a magyar opera körül, s ref. őt, virágzása korában, sok szerencsével látta munkálódni. De Normához más iskola kell, mint a daljátéki, mely az övé volt.*”¹² Az 1837. október 30-i sorsfordító második NORMA-előadás után, mely Schodelné bemutatkozásának szolgált keretétül, a *Rajzolatok* egyenesen malíciát feltételezett az igazgatóság részéről: „*Az igazgatóságtul némi faggatás lehetett e külhonban képezett, teljes virágzatú, ifjú csengő organumot Déryné mellett mindjárt másod napra hallatni s így a két énekesné közti nagy különbséget annál szembeszökőbbé tenni [...].*”¹³ Bajza pedig az igazgatói állásból történt leköszönése után kiadott SZÓZAT-ában kénytelen-kelletlen megállapította: Schodelné nélkül operát adni nem lehet, mivel „*Déryné a pesti közönségnek többé nem kedvence*”.¹⁴

Hogy Bajza József az igazgatásról történt leköszönése után a Pesti Magyar Színház ügyében egyáltalán pamfletet adott ki, azt jóformán egyedül az opera elburjánzása indokolta. Pontosabban szólva, az opera – azaz ami akkor azzal egyet jelentett: Schodelné – hatása a színház addigi, kétéves történetére, illetve jövőjére. A Pesti Magyar Színház első igazgatója a következőképpen ecsetelte az operának az ő, Bajza szemében arány-

talán, sőt káros fejlődését az 1837 őszével kezdődött másfél évben, kiemelve abban Schodelné szerepét: „azon idő óta legalább, hogy Schodelné magát a pesti magyar színház tagjává szerződéssel kötelezte, minden figyelem az operára van függesztve s a színdarabok ügye másod rendű, hogy ne mondjam mellék-tárggyá vált. [...] Schodelné tehetségei tagadhatatlanok; ő – ha bár nem oly csoda is, mint a criticának némelly gyarló fiai velünk elhítenni akarnák – kétségkívül jeles énekesnő s érdekes jelenet a magyar színpadon. Neki a magyar színházi opera sokat köszönhet, nélküle az oly rövid idő alatt alig birt volna annyira kifejlődni, alig magának oly sok kedvelőket szerezni. Annak ő lelke, ő elevenítő forrása. [...] Ha Schodelné Német-, Francia-, vagy Olaszországban tette volna azt az opera megalapításában, mit nálunk tevé, mindenki örömmel és közt emléthette volna nevét. [...] épen ez énekesnő és opera azok, mik a mostani igazgatás pártolását oly mértéken túl megnyerék, s a közönség kedvezéseit, tapsait egészen magukhoz ragadták, hogy jelenleg a színészet a szó legsajátabb értelmében háttérbe van tolva. [...] Az igazgatás pártolásának lehetetlen, hogy a közönségre befolyása ne legyen. Ha ő akarja, a most pártolt operákat szinte úgy megunathatja a közönséggel, mint megunattak a színdarabok. Ne legyen csak az operákra annyi ügyelet, ne oly tömérdek költség, mint most, legyenek az előadások hanyagok, meg fogjuk látni, hányan látogatandák az operai előadásokat. Most az általános pártolás alatt az opera szépen virágzik; az énekesek szembeötlő haladást tesznek a művészetben; előadásai szorgalomra, készültségre mutatnak, az opera-repertorium érdekes és változatos; sem előadásoknál, sem újdonságok szerzésében költség nem kiméltetik s a mi első előadásokban nem tón kitiűnő szerencsét, mint Vesta szűze, Csel, Mari stb. attól a közönség igen óvatosan kiméltetik”.¹⁵

Láthatjuk: Bajza József mint exigazgató és mint jelenbeli művelődéspolitikus, egyértelműen pozitíve láttelezte a magyar operatörténet kulcsfontosságú két esztendejét. Nem kevésbé izgalmas, ahogyan a látéletet értékeli: „Meg kell itt gyónnom, hogy valahányszor én egy olasz Bájítalt vagy Normát hallgatókkal tömött házban előadatni látok s utána más napon egy eredeti magyar színművet üres falak közt, mind annyiszor elszorodok lelkem s néha elkeseredésemben azt kérdelem magamtól: minek e népnek színház? Ez még itt is hazájától fut; nem azt pártolja, mi lételenek alapjait vetné meg, mi halottaiból támasztaná fel lassanként, hanem épen azt, mivel semmi hazafíú célok egybe nem kötvék, itt is külföldiskedik s mivel az opera a németnél, a franciánál inkább divat mint a színdarabok, ő is meg akarja mutatni, hogy divatszerű, nem gondolván meg helyzetünk különbségét a német s franciától, kiknek nyelve kiirt-hatatlanul van meggyökerezve, [...] s hogy ha operákban jobban gyönyörködnénk is, nem ezeket, hanem a színészetet kellene pártolnunk. És ha csak operáért járjuk a házat, minden józan azt fogja kiáltani: Egy fillért se színházra, mert az nem mozdít elő nemzeti célokat, hanem csak vét-kes külföldiskedés fészkévé vált; örültek házát inkább mint operaházat! arra bennünket erkölcsi kötelek is kényszerítnek, erre csak mulatozási vágy von; annak haszna lészen, ennek inkább káros következtéseit várhatni.”

Nem feladatunk annak megítélése, vajon ellenfelei joggal sejtettek-e önös érdeket meghúzódn Bajza és írótsai drámaféltsé mögött: azt állították, a bukott honi dramaturgok nevében hivatkozik itt a nemzetiességre, kiknek darabjai az operával ellentétben a közönségből nem váltottak ki rokonszenvet. A magyar operatörténet szempontjából Bajza utóbb idézett kijelentéseinek az a jelentősége, hogy kimondják: a Schodelné által kiváltott pesti operaláz maximálisan kor- és időszerű jelenségként kapcsolódott az európai művelődés egy jellegzetes tünetéhez, a nagy európai romantikus operai fellángoláshoz. Amit Bajza 1839-ben diagnosztizált, vagyis hogy az opera az 1830-as években Európa-szerte uralkodó színházi szórakozási formává vált, visszatekintve a *Zenészeti Lapok* is megerősítette éppen harminc évvel később, 1869-ben: „Ugyan

ekkor – ti. a Nemzeti Színház megnyitása idején – a világ-színpadokon óriás lendületet nyert az ének és zeneművészet, mely mindinkább háttérbe kezdé szorítani a szín és drámai művészetet [...]. A közvélemény, a korizlés, tüntetések rendezett azok érdekében a színművészet rovására. A Nemzeti Színház akkori igazgatóságai is hódoltak e korszellemnek s így történt, hogy mire észre vették magukat, az opera előnye bevégzett tényre vált az egyetlen nemzeti színházban.”¹⁶

Schodelné nyilvánvalóan nem kultúrheroinei elhivatottságtól fűtve érkezett 1837-ben Pestre, hogy megalapítsa az operajátszást a magyar színházban. Mi céllal érkezett hát, közepesen fénylő hatéves énekesi pályafutással a háta mögött, amit a bécsi Hofoperben kezdett meg, majd közepes német városi színházakban folytatott? Igaz, hogy a bécsi színházi lap pesti tudósítói némi ellenérzéssel figyelték a magyar színházi vállalkozás kibontakozását, mert tisztességtelennek tekintették a versenyt, amit az agresszív nemzeti politikát folytató intézet a piaci alapon működő német városi színházzal szemben támasztott. De a Schodelné szerződtetéséről megjelent csípős kommentár tartalmilag találoán elemezte a történeteket: „Mint értesülünk róla, Mad. Schodelt hosszas tárgyalások után enormis feltételekkel szerződtette az itteni magyar színház. [...] Az ügy mesésen hangzik, ámde könnyen megtalálhatjuk természetes magyarázatát. A magyar színpad kiváló színészekkel rendelkezik, de Mad. Schodel Európa egyetlen, tagadhatatlan énekesi tehetségekkel rendelkező énekesnője, ki beszél a magyar nyelvet. Hízélgés nélkül legyen mondva, a magyar nyelvű éneklés számára ő az, ami Malibran, Pasta, Grisi és Tachinardi voltak és vannak az olaszban; mint a magyar énekesnők királynéja, megengedheti magának, hogy diktálja a feltételeket. A belátó és körültekintő magyar színházi igazgatóság jól tette, midőn nem riadt vissza az áldozattól, hogy az egyetlen lehetséges énekesnőt megnyerje az intézmény számára; Mad. Schodel is jól tette, hogy a körülményeket a maga javára kihasználta. Efféle sültgalambok Németországban soha nem repültek volna szájába. Am én is jól teszem, midőn német énekeseknek és énekesnőknek barátilag azt tanácslom, sürgősen szerezzék be Marton, Mailáth gróf vagy Vörösmarty magyar nyelvtanát – félév igyekezet és szorgalom, megfelelő emlékezőképességgel párosulva, olyan szerződéshez juttathatja őket, melyről legmerészebb képzelgésükben sem álmodhattak. Az ének, ha magyar hangokkal párosul, oly ritka, értékes áru, mit nem lehet eléggé túlfizetni.”¹⁷

Valóban: Schodelné előtt a Pesti Magyar Színházban, annak mecénáspózbán tetszelgő táblabírái jóvoltából, váratlanul olyan aranybánya nyílt meg, amit addig hiába keresett. Szavajárásával ellentétben ugyanis, miszerint előtte nyitva áll a külföld, s kizárólag a honleányi hűség mozgatja, midőn a magyar színház primitív állapotaival megelégszik, tartósan addig és később sem állt nyitva a külföld olyan fizetési feltételekkel, aminőket Pesten kiharcolt magának – még 1841–42-es hannoveri vendégszereplése idején sem, pedig ott igen nagy népszerűséget élvezett Pestről történt száműzetése idején.¹⁸ Vajon pénzsóvárság vitte-e rá Schodelné a szívós harcra a minél magasabb gáziért? Ha igen, akkor sem egyedül az ő személyes kapzsisága húzódott meg a háttérben. Úgy sejtjük, hogy Schodel János, a zeneileg kevésbé tehetséges férj nemcsak menedzselte feleségét, hanem ki is zsákmányolta, méghozzá zavartalan lelkiismerettel. Nem pusztá jótékonyaságból fektetett be a tizennégy évesen nőül vett lány, majd aszszony képzésébe sok energiát és pénzt, hanem előrelátó üzletemberként, aki a pálya delelőjén egyetlen fillért sem akart elveszíteni az osztalékból – tudván tudva, mily rövid az az idő, melyet a kor énekesnői képességeik teljében a színpadon tölthetnek. Klein Róza sorsa tipikusnak mondható: a korban sűrűn előfordult, hogy az énekesnő nőül vette ígéretes fiatal tanítványát, és ily módon gondoskodott a maga időskori anyagi biztonságáról, nem beszélve egyéb örömeiről. De az énekesnőtől sem vehette rossz néven senki, hogy produkcióját a lehető legjobban igyekezett értékesíteni a pia-

con. Az 1844-ben Bartayval folytatott kínos szerződési tárgyalások kapcsán írta a színházi választmányának: „szeretem s tisztelem honomat még jobban, s annyira, hogy nékie, s egyedül nékie szolgálni legfőbb óhajtam. Hogy ezt minden fizetés nélkül nem tehetem, nekem fáj legjobban; mert minden anyagi érdek nélkül szentelhetni magamat a honi művészetnek lelkesnek legfőbb élvezete lenne: de szüleim után vagyont nem öröklöttem s azt magamnak kell megszerezni”.¹⁹ Miért „kellett” az énekesnek vagyont szereznie? A „vagyon” itt azt a tőkét jelenti, melynek birtokában a szabadfoglalkozású, évről évre szerződő énekes biztonsággal nézhetett amaz idő elé, mikor hivatását már nem gyakorolja. Schodelné (és bizonyára férje) pénzsóvárságát menti, hogy a színházi nyugdíj intézménye még nem létezett, s különösen az állandó szerződéssel nem rendelkező, városról városra járva vendégeskedő énekesek esetében a legdiadalmasabb színpadi pályára is elkövetkezhetett öregkorban a teljes nyomor. Ferdinand Ritter von Seyfried írja színházi emlékirataiban: „Siebert basszista ugyanúgy végezte, mint a maga idején ugyancsak hírneves énekesnő Marianne Ernst, az első bécsi Norma: utcai énekesként Svájcban, ki tányérozva gyűjti be a közönség adományait.”²⁰ Mad. Ernst a Kärntnertortheater első énekesnője volt Schodelné ottani működése idején; az 1836-os bérlőváltáskor az ő szerződését sem újították meg.

A másik motívum, mely a Schodelné első pesti éveinek káprázatos operai fellendülése mögött gyanítható, szintén önösnek mondható; egocentrizmusának ez az aspektusa azonban nem pekuniáris, hanem művészi természetű volt. Kezdeti ígéretes, de nem szenzációs másodprimadonnai szereplés után a bécsi Theater nächst dem Kärntnertorban (Hofoper) Sophie Löwe feltűnése 1833-ban háttérbe szorította, és kevés reménye volt rá, hogy felemelkedjék az első drámai primadonna státusába és szerepkörébe. Egy esztendőre Berlinbe szerződött, de *Honművész*-beli életrajzának állításával ellentétben nem a királyi operaházba, hanem a vállalkozói alapon működő Königsstädter Theaterba. Újabb, átmeneti bécsi évek után 1836 elején a Hofoper új bérlői felbontották szerződését. Türelmetlenül vágyott rá, hogy kitűnhessen olasz romantikus primadonnaszerepekben, ezért 1836 tavaszán a másodrangú Theater in der Josephstadtban elénekelte a Beatrice di Tenda címszerepét. Ha a külvárosi színpad nem is volt éppen méltó az addigi Hofopernsängerin rangjához, annál sikeresebbnek bizonyult a demonstráció: „Aki Mad. Schodelt korábban az udvari színházban hallotta, s most itt hallja, szerfelett meglepődik élénk játéknak és művészi képzettségének, úgy tűnik, mintha csak támadt volna benne bizalom saját művészi képességei iránt, s ezzel együtt az éneklés magabiztoságát is meghódította.”²¹ NB: a józsefvárosi opera-előadásokat Konradin Kreutzer, a neves zeneszerző és karnagy vezényelte, kihez régi kapcsolat fűzte Schodelné: 1831-ben Kreutzer szerzői hangversenyén mutatkozott be Bécsben még mint „Dilettantin”, a fellépés után hamarosan szerződtette Louis Duport, a Kärntnertortheater akkori bérlője. Azt is tudjuk, hogy Kreutzer 1833-ban Berlinben a Königsstädter Theaterben vendégeskedett; lehetségesnek tartom, hogy az ő ajánlására kapott ott egyéves szerződést Schodelné.

1836 tavaszán, feje körül a Hofopernsängerin ekkor már nem egészen joggal viselt nimbuszával, Rozália vendégkörútra indult az északibb Németország színházaiba. A józsefvárosi szereplés tanúsította alkalmasságát a nagyobb formátumú heroikus és drámai primadonnaszerepekre – Bellini- és Donizetti-hősnők meg a francia és a német repertoár egy-egy nagy drámai primadonnaszerepének megformálására, aminő Julie a *VESZTASZŰZ*-ben, Ankarström (ahogy akkoriban német színpadon hívták: Reiterholm) grófné Auber *BÁLÉJ*-ében, Valentine a *HUGENOTTÁK*-ban (amit *GUELFEK* és *Ghibellinek* címen játszottak), Rebecca Marschner a *TEMLÁRIUS*-ban. A vándorévek során bonta-

kozott ki színészi ambíciója; sejtésem szerint a németországi tapasztalatok, elsősorban Schröder-Devrient példája nyomán; bizonyára tüzetesen megfigyelte a szőke Wilhelminét a berlini évben, mikor ő a királyvárosi színházban, a nagy drámai énekesnő a királyi színházakban vendég szerepelt. A pesti *Spiegel* szerint Schodelné Romeóban hűségesen másolta Schröder-Devrient alakítását. Meglehetősen jó eredménnyel szerepelt Braunschweig, Mainz, Wiesbaden, Hannover, Hamburg színpadain; úgy tűnik, legégyértelműbb rokonszenvvel Frankfurtban fogadták, ahova többször visszatért. Sikere azonban részleges maradt. A bécsi színházi sajtóban biztonnyal az utazó énekesnő vagy férje kezdeményezésére havi gyakorisággal felröppentett hírek, miszerint küszöbön áll Schodelné állandó szerződésének Frankfurtba, Prágába, Berlinbe vagy éppen Pétervárra, láthatóan minden alapot nélkülöztek. Egyetlen tényleges tartós szerződést kötött 1836 őszén Boroszlóban, de ott csak három hónapig bírta ki: az eredetileg júniusig szóló kötött szerződést már márciusban elégedetlenül felbontotta, mert foglalkoztatottságát nem érezte hírnevéhez méltónak.²² Vagyis a pesti álláshely csodaszerű megnyílása előtt másfél év alatt nem sikerült elérnie a főcél, az állandó szerződést rangos német színházban. A pénzügyi bizonytalanságon kívül az örökös vendégeskedés negatív következménye volt a művészi munka egyoldalúsága és rögtönzöttsége. A vendégénekesnő egyfelől mindig ugyanazokat a szerepeket énekelte – a legnépszerűbbeket, melyeket más utazó énekesnők természetesen a helyi primadonnák is énekeltek. Másfelől viszont fel kellett készülnie arra, hogy szinte előkészület nélkül új, számára ismeretlen szerepet kell vállalnia, mint Schodelnének 1841-ben Bécsben Valentine-t a *HUGENOTTÁK*-ban, amit öt nap alatt tanult meg. Mindkét véglet kizárta a távlatos művészi munkát, a művészi személyiség tervszerű fejlesztését; erre csak rezidens énekesnőnek volt módja a német színházi szisztémában, ahol az új produkciókat állandó együttesek vitték színpadra, mégpedig a mai átlaghoz képest elképesztő sűrűséggel. Hogy Schodelnében a szó több értelmében is igen erős szereplési vágy élt, azt a pesti évek sokak számára túlságosan világossággal mutatták meg. Feltűnni akarásában azonban dominált a színpadi szereplés iránti szenvedélyes vágyakozás, legalábbis az énekesnő fénykorában, ami megállapításom szerint az 1836 és 1844 közötti évekre korlátozódott. Ezt a szereplési vágyat vagy, mondjuk úgy, főszereplési vágyat 1837 őszé előtt csak korlátozott mértékben tudta kielégíteni. A Pesti Magyar Színház 1837. október 30-i *NORMA*-előadásának közönsége nem gyaníthatta, azonban könnyen lehet, hogy Schodelné a pesti bemutatkozás alkalmával énekelte első ízben e nagy szerepet – a korábbi években általában a kétprimadonnás olasz operák második szerepét alakította, így a *MONTECCHI E CAPULETTI*-ben Giuliettát, a *NORMA*-ban Adalgisát, a *STRANIERÁ*-ban Isolettát, a *BOLEYN ANNÁ*-ban Seymourt. Első drámai primadonnaszerepeket rendszeresen, egy együttes állandó tagjaként először Breslauban adhatott. Pest az anyagi feltételek kedvező volta mellett a szereplés terén is addig nem ismert, szinte korlátlan lehetőségeket kínált neki; első ízben engedte meg, hogy kettős értelemben is megvalósítsa szerepálmait: a nagy primadonna szerepét és a nagy primadonnaszerepeket. Mindenki által elismerten óriási aktivitása az első pesti korszakban egy fiatal művész önmegvalósítási szenvedélyéből táplálkozott – ne feledjük, huszonhat évesen hódította meg Pestet –; az *Athenaeum*-ban megrovólag emlegetett megférhetetlenségét a zelosz hevítette, a semmire tekintettel nem lévő szent düh a cél elérésére. Igazi avantgardista volt az avantgarde minden jó és rossz tulajdonságával – a legújabb stílust akarta bevezetni, a legújabb műveket előadni, az általa ismert leghatékonyabb színházi szervezetet hetek-hónapok leforgása alatt felállítani a vándorszínészet évtizedes dermedt-

ségből alighogy ocsúdóban lévő Magyar Színházban; és ehhez nem restellt, hogy úgy mondjuk, antidemokratikus eszközökhöz folyamodni.

Befejezésül utaljunk arra a meghatározó szerepre, amit az operát a Pesti Magyar Színházba erőszakkal beplántáló Schodelné a magyar opera „első alapítójának” pályáján, tágabb értelemben a magyar nemzeti drámai művészet kibontakozásában magáénak mondhatott. Bajza József a Pesti Magyar Színház ügyében kiadott SZÓZAT-ában, miután a föld alá mocskolta a „nemzetietlen” zenés színházi műfajt, nagyvonalú engedményt tett irányában. Ezeket írta: „*Nem állítom, hogy zeneművészet általában s különösen az operai ne fejezhessen ki nemzeti érzelmeket, sőt ellenkezőleg, azt hiszem, hogy operák által fog idővel nemzeti zenénk kifejlődni, s nemzeti zenével érzékek, sympathiák nemzetiek. Ha nyelv ügyét nem is, vagy csak kis mértékben, de nemzeti érzelmeket bizonyosan terjeszthetnek, életben tarthatnak az operák, de ezen operáknak aztán magyar szelleműeknek kell lenni s magyar eredetieknek, nem pedig olyaknak, mint a mostaniak, melyekben nemzetiségünknek még csak szikrája sincs. De mikor fog ezen időszak bekövetkezni? mikor zeneművészeink támadozni, kik még talán nem is születtek, kik a felsőbb magyar zenét teremtenedik? Miként az opera ma áll s talán még ötven évig fog, nyelv és nemzetiség tekintetéből csak annyiban érdemel pártoltatást a magyar színházban, [...] mennyiben a színművek jobb előadását eszközölheti.*” Ijesztő elgondolni, mi történik, ha Schodelné nem jön Pestre, nem harcolja ki enormis honoráriumát, nem alapítja meg a magyar operaegyüttest, és primadonnai önmegvalósításához nem tartja elengedhetetlennek, amit Pasta, Grisi, Strepponi és annyian elengedhetetlennek tartottak az opera nagy évtizedeiben: hogy eredeti, nagy primadonnaszerepet kreáljon. Ez a vágya épp abban a kivételes időpontban éledt, amikor a romantikus opera kibontakozása nemcsak Franciaországban, Itáliában és Németországban, de a nemzeti ébredést átélő országokban is a legaktuálisabb volt, sőt: egyedül ekkor, a Vormärz nemzeti fellendülésének éveiben volt aktuális. Mi történt volna, ha a magyar opera kivárja a bajzai ötven évet, ha Schodelné 1839-ben nem ösztönzi Erkelt egy virtuóz primadonnaszerep megírására (mert Mátray Gábortól legalábbis annyit tudunk, hogy Bátor Mária szerepét magának szánta), s ha valamivel később a sajnálatos gyorsasággal nehezedő-élesedő hang s az azzal párhuzamosan frenetikus mélyülő tragikus színpadi ábrázolóerő nem sugallja a zeneszerzőnek a Hunyadi-téma feldolgozását, csúcspontján Erzsébet MISERERÉ-jével? Ötven évvel Bajza vágyálma után, az 1890-es években, a magyar opera a Hubay FALU ROSSZA-féle nem érdektelen, de reménytelen nemzetiopera-kísérletek korában találta magát; tudjuk, hogyan sikerült akkoriban heves nemzeti érzelmeket kiváltania az operának... Szerencsére nem ez történt; a Schodelné jegyében egyik napról a másikra kialakult korszerűnek mondható, noha sok tekintetben csökevényes színházi üzem, mely az opera, e csodaszerűen lehetetlen műfaj lehetőségességének, szenvedélykeltő fontosságának, sőt nélkülözhetetlenségének légkörét árasztotta, megtermékenyítette a magyar nemzeti zene összejtjét, és megfogant az az életmű, amely nemcsak megindította, de bizonyos értelemben be is teljesítette a magyar nemzeti opera fejlődését. Bajzának és Vörösmartynak nem nyújtana vigaszt, de elégtételt ad az általuk igaztalanul és értetlenül támadott operának: ez az idegen műfaji talajon kinőtt nemzeti palánta predesztináltatott arra, hogy a kor könyvtárakban senyvedő irodalmi drámáját túlélve, másfél száz év óta egyedül képviselje maradóan az élő nemzeti színpadon a magyar romantika drámai üzenetét. Mintha – Bogárnár szavával – nemcsak a magyar színészek számára a színész nevet, de a magyar dráma számára a dráma nevet is Schodelné érdemelte volna meg.

Jegyzetek

1. MAGYAR JÁTÉKSZINI KRÓNIKA. *Athenaeum*, 5 (1841, 1. félév). 29.
2. *Honművész*, 9 (1841). 106.
3. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár, Bognár Ignác levele Ráday Gedeonhoz, 1837. június 3.
4. Uo., Bognár Ignác feljegyzése Udvarhelyi [Miklóshoz]: „*Rendező Ur! Miólta a világ fenn áll, civilizált emberek között ill botránokozó megbántás, millet Szentpéteri úr rajtam elkövetett, soha egy színpadon még nem történt, – mellék következtében meg kérem a Rendező Urat alázatos kérésemet a Tekintetes Igazgatósággal eszközölni, hogy engem a fellépéstől mind addig felmenteni méltóztatna, míg a Törvény mint nekem, mint az én bennem egész a botránkozásig meg gyaláztatott és meg becstelennített Nemzeti Intézetnek elégtételt nem adand. Pesten 13ik Novemb 1840 Bognár Ignác m.k.*” [Külzet] *Udvarhelyi Urnak A Nemzeti Színház Rendezőjének in loco*.
5. A szerkesztő [Orosz József]: A MAGYAR SZÍNHÁZI UJDON KIS ÁRTAITLAN MULATSÁG. *Századunk*, 1840. december 17.
6. „*Im ung Theater Lucretia Borgia. Mme Schodel ausgepfiffen, und sie darob wüthend und grob. Grosse Bewegung. Ein Pfeiffer hinausgeworfen. Stuller! C est la faveur*” – jegyezte be naplójába december 5-én Széchényi István. Vö. Viszota Gyula (szerk.): GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓI 5. (1836–1843.) Magyar Történelmi Társulat, 1937. 427. (MAGYARORSZÁG ÚJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÖSSZES MUNKÁI 14.)
7. „*A részvényes választmány igazgatásától s az erkölcsi halálból (dögvéstől helyesebben) megszabadítám magam April 13-ikán 1840, hosszas nyomorgások után*” – jegyezte be naplójába Egressy. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Oct. Hung 611. 1. EGRESSY GÁBOR NAPLÓ-JEGYZETEI 1840–44. Fol Iv.
8. Uo. fol 6r.
9. Országos Széchényi Könyvtár, Színháztörténeti Tár, Fond 4: Nemzeti Színház eredeti iratai, 31. csomó: A színház működésére vonatkozó vegyes tartalmú iratok. Bognár Ignác folyamodványának egykorú másolata.
10. NEMZETI SZÍNHÁZI KÉPCSARNOK. Írta Szigligeti. Pest: Corvina Társulat, 1870. 155.
11. Uo. 88.
12. *Athenaeum*, 1 (1837, 2. félév). 605.
13. *Rajzolatok a társas élet és divatvilágból*, 3 (1837). 704.
14. SZÓZAT A PESTI MAGYAR SZÍNHÁZ ÜGYÉBEN BAJZÁTÓL. Buda: Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1839. Hozzáférhető számos új kiadásban.
15. Gasparo Spontini: A VESZTASZŰZ, Bartay Endre: A CSEL, Ferdinand Hérol: ZAMPA. A Pesti Magyar Színház első éveinek kevésbé sikeres operabemutatói.
16. *Zenészeti Lapok*, 10 (1869). 35.
17. Aus Pesth den 21 Jänner 1838, *Allgemeine Theaterzeitung*, 31 (1838). 90.
18. „*Nach 1 1/2 jähriger Tätigkeit trat auch die Schodel aus, da ihre hohe Forderung von 8200 Thlr. bei einem obendrein kleinen REPERTOIR ein dauern des Engagement verhinderte.*” Georg Fischer: *MUSIK IN HANNOVER. Hannover–Leipzig: Hahn’sche Buchhandlung*, 1903. 110.
19. Schodelné levele a Nemzeti Színház igazgatói választmányához, Budán, 1844. június 24-én. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár.
20. Ferdinand Ritter von Seyfried: RÜCKSCHAU IN DAS THEATERLEBEN WIENS SEIT DEN LETZTEN FÜNFZIG JAHREN. Wien: Selbstverlag, 1864. 239.
21. *Allgemeine Theaterzeitung*, 29 (1836). 231.
22. *Allgemeine Theater-Chronik*, 1837. május 1.

Somfai László

A HAYDN-ÉV ÉS A KVARTETTEZÉS ALKONYA

Féltem Haydnt, hogy halálának 200. évfordulóján a sok látványos esemény ellenére megint egyszer a rövidebbet húzza. Most nem fiatalon elhunyt pályatársának, Mozartnak hosszúra nyúló árnyéka vetül rá, mint annyiszor a XIX–XX. század során. Például azzal, hogy milyen vonzerejű város vállalja kultuszukat (Kismarton mégsem Salzburg); hogy készül-e műveikből kottaösszkiadás (Haydnnál az első nekifutás megkésett és elakadt); hogy mindkettejüknél befejezik-e a szimfóniák historikus megalapozottságú, felfedezésértékű tolmácsolásának hanglemezsorozatát (nem, mert a lemezcég számára a jóval több Haydn-szimfónia nem bizonyult nyereséges üzletnek). S bár nem a legfontosabb, hogy írnak-e Haydnról is regényeket, készítenek-e életéről Miloš Forman AMADEUS-ához mérhető művészfilmet.

Voltaképpen nem az ugyancsak 2009-ben ünneplendő nagy zeneszerzők rontják Haydn esélyeit. A halálának évében, 1809-ben született Felix Mendelssohn-Bartholdy reflektorfénybe állítása semmiképpen nem akadályozza az ő kultuszát. A 250 éves Händel-halálévforduló persze kiemelt zenei esemény világszerte, de javarészt más műfajokat érint. Habár az operaházak Händel iránti érdeklődése most világszerte felfelé ível, miközben a Haydn-operák játszottága változatlanul instabil (jobban hisznek benne az előadók, mint a publikum), Joseph Haydn gazdag terméséből mindig fel lehet fedezni érdekes műcsoportokat. Olyan spektakulum pedig talán egy zeneszerzőnek sem jutott még osztályrészül, mint Haydnnak a 2009-es *World Creation Day* kitalálásával: halála napján, május 31-én szerencsés aszinkronban, ahogyan a nap földünkön körbefut, számos ország zenei centrumaiban csendült fel a SCHÖPFUNG/CREATION/TEREMTÉS oratórium.

Amitől mégis féltem Haydnt, az hosszabb távon bontakozik ki, és alkalmasint megfordíthatatlan. Nevezetesen világszerte zsugorodik az a polgári közönség, amelyik Haydn életművének meghatározóan fontos műfajait változatlanul fontosnak, a maga élete részének tartja. Ezt észlelve a zenei előadó-művészet tisztelete és érdeklődése is lanyhul, például a vonósnégyes műfajában. Márpedig ennek messzire nyúló mellékhatásai lehetnek, ártalmasak a muzsikusképzés egésze szempontjából. Megkísérlem számlakra bontani a problémacsomót annak a zenetörténésznek bevallott elfogultságával, aki a Haydn-vonósnégyesek korpuszát pályája kezdete óta kutatja, s az európai művészi zene egyik etalonjaként tiszteli.

Műkedvelő vagy hivatásos kvartettezés?

Először egy kevés zenetörténet személyes értelmezésben. A vonósnégyes olyan természetes „találmány”, hogy nincs is feltalálója. Haydn sem volt az, bár ráragasztották a „vonósnégyes atyja” címet. Igaz, még mielőtt elszerződött volna a magyar Esterházy családnak, Bécsben, az 1750-es években öttételes divertimentóival egyike volt azoknak, akik feltűnést keltettek négy vonós hangszerre írt *quadróikkal*. De a műfaj megszilárdulásában döntő 1760-as években, ezt talán nem mindenki tudja, Haydn hallgatott, miközben a kottametszés és nyomtatás fővárosában, Párizsban a fiatal csellóvirtuóz

Luigi Boccherini elkezdte megjelentetni új szellemű vonósnyégyeseit. Ezek és az általa inspirált szerzők darabjai egyszerre szolgálták a muzsikálásban részt vevők és az őket hallgatók gyönyörködtetését.

Mindezt azért idézem fel, mert amikor hosszú szünet után 1770-ben Haydn elszánta magát igazi vonósnyégyesek írására, alapvetően másfélét akart komponálni, mint pályatársai. Műfaji elképzelésének fő mozgatója nem egy elképzelt közönség gyönyörködtetése vagy a kotta jó eladhatósága volt. Ő mindenekelőtt a négy muzsikusnak komponált olyan kvartetteket, amelyek előadása nemcsak a hangszerjáték, hanem sokkal inkább az értelmezés, a tolmácsolás retorikai felépítése, az intellektuális alkotómunka tekintetében addig szokatlan, feljázóan érdekes feladat elé állította a közreműködőket. Ez nem csupán afféle zenetörténelmi feltételezés. A kottázás módja – amit és ahogyan Haydn a játékosoknak az előadásmódról a kottába beírt, továbbá amit nem írt be, hiszen képzett muzsikussal számolt – egyértelművé teszi a műfaj címzettjeit. Hogy volt-e a szobában hallgatóság ehhez a felfedezőúthoz, az úgyszólván közömbös lehetett Haydn számára. Legalábbis az volt 1770-ben, amikor első négyteteles vonósnyégyeseit (op. 9) kipróbálta, feltehetően Eszterházában, a Muzsikaházban a koncertmester Tomasinivel és többi kollégájával. Mindezt nagy szellemi erőbefektetéssel és a rá jellemző módszerességgel tette Haydn. Három esztendő alatt három hat-hat kvartettből álló sorozatot írt (1770–1772: op. 9, 17, 20). S nem az üzleti haszon reményében komponált vonósnyégyeseket. Ezeket a sorozatokat még nem ő küldte el távoli országok kiadóinak, bár opuszai kalózmásolatok révén mégis eljutottak oda, és megjelentek nyomtatásban.

Egyértelmű, dokumentálható, hogy ez a haydni vonósnyégyes-koncepció ragadta meg az 1773-ban Bécsbe látogató fiatal Mozartot, nem pedig Boccherini vagy mások tetszetős kvartett-termése. Ezt a vonalat folytatta azután Beethoven és Schubert, s utánuk, főként Beethoven igézetében, Schoenbergig, Bartókig, sőt egészen a mai komponistákig szinte minden zeneszerző. A XX. vagy XXI. századi zenei kifejezéshez, harmóniavilághoz már nem alaphelyzet a négy hangszer négyszólamúsága, viszont máig a vonósnyégyesek a legigényesebb, legösszecsiszoltabban játszó profi muzsikuskok. A hangszeres műfajok hierarchiájában egészen magasra rangsorolt vonósnyégyes prototípusát tehát valóban Haydn teremtette meg.

Különböző kvartettstílusai volnának Haydnnak? A történet megismerését a mai hangverseny-látogató és a mai kvartettező szempontjából egyaránt lényegesnek vélem. Több mint kétszáz év távlatából ugyanis egy termékeny szerző egész műfaja általában egyetlen nagy könyv, amit hol itt, hol amott lapozunk fel. Akár játszunk, akár csupán hallgatjuk, önkéntelenül is a közös jellemvonásokat fürkésszük, hogy milyen Haydn – szemben mondjuk Mozarttal vagy Beethovennel. Vagy hogy milyen a kvartettek Haydnja – szemben a szimfóniák, a szonáták, a zongorás triók Haydnjával. Nos, ebből az eddig tárgyalt, szívemhez közelebbi, a BÚCSÚSZIMFÓNIA-t megelőzően írt tizennyolc mesterműből manapság talán kettő sorolható az ismertebbek közé: a cigánymenüettes D-dúr, valamint a fűgájáról emlékezetes f-moll, mindkettő az op. 20-ból.

Intenzív vonósnyégyesíró évei után Haydn elhallgatott, s csak kilenc esztendő után vette fel a fonalat. De ezzel új korszak kezdődött. Tudomására jutott, mekkora sikert aratnak vonósnyégyeseivel a külföldi kiadók. Stratégiát váltott, más célokat tűzött maga elé. 1781-ben, az op. 33-ként ismert hat kvartett elkészülésekor, hogy még a nyomtatott kiadás előtt néhány pártfogójának jó pénzért eladhassa a nála beszerezhető másolt kottát, leveleket írt, kiemelve, hogy ezeket „új, egészen különleges stílusban” komponálta. A kutatás száz év óta különféle magyarázatait adja ennek a kijelentésnek, bár az is felvetődött, hogy talán csupán üzleti fogásként hangsúlyozta az egészen különleges

stílust. Az én meggyőződése az, hogy a korábbi, befelé forduló muzsikuműfaj után Haydn most a tudatosán kifelé, a közönség felé forduló, őket gyönyörködtetni, meglepni, meghatni, fellelkesíteni akaró invenciózus fogalmazásra volt elsősorban büszke.

Számítása bevált, új darabjai átütő sikert arattak és divatot teremtettek a fiatalabb komponisták körében. Egy társak nélkül maradt darab (op. 42) kivételével újabb hat éven át mégsem komponált vonósnégyest; lekötötték a más műfajú megrendelések és az Esterházy hercegi operaüzem számára egyre terhesebb vezetése. 1787 után azonban, négy év alatt ismét három hatos sorozatot írt. Ezúttal mindhárom más-más törekvés jegyében született (és mindegyikben akad névvel elhíresült kompozíció: FROSCH, RASIERMESSER, PACSIRTA). Mindegyiket külföldre szánta, és attól függően, mit hallott, mit sejtett a célba vett ország-város zenei ízléséről, más-más módon akarta a maga stílusát, e műfajbéli rangját, eredetiségét demonstrálni. A három közül az első sorozat, az op. 50 célállomása London, ahonnan Forster kiadó rendelt tőle vonósnégyeseket. A második, az op. 50/op. 54 számozással két füzetben kiadott hatos sorozat címlapján egy bizonyos „M. Tost” neve áll (Haydn hegedűse volt, majd üzletemberként próbált szerencsét, Haydn kompozíciókat is közvetített külföldre), de ezeket egyértelműen Párizsban szánta, valósággal halmozva bennük a látványos, az elkápráztató ötleteket. A harmadik, op. 64-es sorozatot eredetileg szintén Tost exportálta volna, azonban ennek írása közben, 1790-ben hunyt el „Fényes” Miklós herceg, vált függetlenné Haydn, bukkant fel Bécsben Johann Peter Salomon hegedűs és impresszárió, aki mesterünket magával vitte Londonba. Vagyis ennek a hat kvartettnek legalább utolsó darabjait, köztük a PACSIRTA kvartettet már úgy írta, hogy tudta, Angliában kerülnek bemutatásra.

Hogy a kvartettezés műkedvelő vagy hivatásos zenélési forma-e, Haydn számára új megvilágításba került akkor, amikor 1791-ben Londonba megérkezve tapasztalnia kellett: vonósnégyese alkalmasint szimfóniák, áriák, versenyművek szomszédságában hangzik fel nagy hangversenytermekben, a jegyüket megvásárló és annak tudatában cseveggő, feltűnősködő koncertlátogatók előtt. A bécsi szalonokban Haydn új darabját áhítattal váró művelt hallgatósággal ellentétben itt a vonósnégyest tanácsos volt csendteremtő akkordokkal elkezdni s a témáknak olyan formát adni, amely a kevésbé vajút fülűek figyelmét is megragadja. Az op. 71/74 hatos sorozat már ennek szellemében készült. Ezzel az opusszal Haydn megteremtette a maga „londoni vonósnégyeseit”, s itt, mint szimfóniái esetében, akár abba is hagyhatta volna. De fontos pártfogók ostromolták nekik szóló dedikációért. A londoni sorozat bécsi kiadásának címlapján a Haydn szabadkőműves páholyba való felvételét támogató Apponyi Antal gróf neve olvasható. Majd miután két angliai útja után Haydn visszatért a császárvárosba, újabb megrendelések várták. A TEREMTÉS oratóriummal párhuzamosan Erdődy József gróf felkérésére megírta utolsó hatos kvartett opuszát, az op. 76-ot, amelyik vitathatatlanul csúcса e műfajbéli termésének. Sőt két és fél darab még elkészült Lobkowitz herceg megrendeléséből is (op. 77, illetve a csonkán maradt, kéttételnyi op. 103). Ez a nyolc utolsó vonósnégyes – az op. 76 a három címről ismert (KAISER, QUINTEN, NAPFELKELTE) és a három nem kevésbé zseniális társ (G-dúr, D-dúr, Esz-dúr) révén, valamint az op. 77-es F-dúr és a G-dúr – a profi kvartettek szempontjából a Haydn-termés csúcса. Mi több, a házi muzsikálás nagy szerencséjére, több-kevesebb sikerrel a műkedvelő kvartettezés szintjén is birtokba vehető remekmű.

Ezekben az utolsó vonósnégyeseiben – és persze a TEREMTÉS és ÉVZAKOK oratóriumok, a hat késői mise fogalmazásával – Haydn kitalálta azt az *Universalsprachét*, azt az egyetemes zenei nyelvet, amely nem a hallgatók egyik vagy másik rétegének szól, ha-

nem mindenkinek, kinek-kinek módjával. Nagy energiát fektetett abba, hogy késői kompozícióinak, kvartettjeinek is több szinten legyen üzenete. Legyen felemelő és frappírozó a mű akár a zenehallgatásra először betévedő polgár számára is. Gyönyörködtesse viszonylag könnyen felfedezhető zenei utalásokkal azokat, akik mögé látnak a homlokzatnak, akik egy vokális műben értik a szövegutalásokat, s a hangszeres művekben ismerik a műfaji tradíciókat. És mindezekon felül itt-ott legyen külön üzenet Haydn komponistatársainak, akik egy-egy új mű partitúráját zeneszerzési dolgozatként olvassák, érzékenyen figyelve az elődöktől örökölt „tanult stílus” jelenlétének jegyeire éppúgy, mint a mesterségbeli nívumokra.

Baj-e, ha sok van belőle?

Fél évszázada még 83 Haydn-kvartetről beszéltünk. Ennyi szerepelt a szólamok XIX. század óta használt Peters-kiadásában, az Eulenburg kispartitúra-sorozatban. Ebben még benne volt a KRISZTUS HÉT SZAVA vonósnégyes-átírata, a SZERENÁD-tétel révén sikeres karriert befutott „Opus 3” hat kvartettje (amelynek hitelességét ifjúkori buzgalommal jómagam kérdőjeleztem meg elsőként; mint utóbb kiderült, szerzőjük egy Haydn utánzó német bencés muzsikust, Romanus Hoffstettert), valamint az op. 1 és op. 2 alatt összefoglalt korai kvartettek közé más műfajokból keveredett néhány darab. A kölni Haydn Intézetben szerkesztett új összkiadás már csak 68 két hegedűre, brácsára, cselőra komponált Haydn-művet tett közzé hitelesként. Hogy mekkora ez a termés? Mindenképpen óriási. Összehasonlításként: Mozart csak 23 vonósnégyest komponált (igaz, néhány kvintettet is), Beethoven még kevesebbet, 16-ot. De nem a legbőségesebb termés: Boccherini például 91 vonósnégyest írt, és mellette sok kétcsellós kvintettet is.

Sajnos a zenei repertoárban, egy-egy szerző azonos műfajú darabjainak áttekinthetőségében is van „kritikus tömeg”. Kilenc szimfóniára még viszonylag könnyű emlékezni, 104-re nem lehet; a tizenhat Beethoven-kvartett még többé-kevésbé felidézhető, a 68 Haydn már csak néhány szakember emlékezetében különül el. A polgári házi muzsikálás szempontjából az összes Haydn persze aranybánya. Bárhol érdemes felütni a szólamköteteket és felfedezni egy még ismeretlen, rátalálni egy valaha már végigblattolt vonósnégyesre, esetenként ráakadni egy-egy olyanra, amit éppen hangversenyen hallottunk. A művek nagy száma azonban a muzsikuskok és a műsorszerkesztők dolgát kétségkívül nehezíti. A Haydn halála után ragadványnévvel kitüntetett kvartettek váltak a legnépszerűbbé: a PACSIRTA, a NAPPELKELTE, a RASIERMESSER-QUARTETT, a QUINTEN-QUARTETT, a KAISER, a JOKE, a RITTER, a VOGEL és társaik. Nagyjából egy-másfél tucat kvartettet könnyebb felidézni-megjegyezni, mint hatvannyolcat. A közönségre hivatkozva, bár nem tudom, így van-e, általában ezeket kéri a művészeketől. Vagyis valóban visszafelé sül el a fegyver: ha kevesebb vonósnégyest ír Haydn, ma talán könnyebb volna a hozzá vezető út.

Haydn nem a műkedvelő házi kvartettezőknek okozott fejfájást, hiszen ők az évek során akár valamennyit átjátszogatták a maguk örömére. Azonban a XX. században világszerte szaporodó számú, egyre sikeresebb, részben már csupán ebből, turnézva megélő profi kvartettegyüttesek számára jelentett gondot Haydn. Repertoárjukban a műfaj megalapítója és nagymestere, Haydn, másodhegedűsnél is szerényebb szerepet játszott Beethoven és Mozart mellett. Az összes Beethoven eljátszása a hivatásos kvartett-társaságoknak régóta bevett gyakorlata. Ezt számos nagy hírű együttesnél (egyebek közt már a Busch Quartetnél is) az összes Schubert egészítette ki, esetleg csatlakozott a tíz nagy Mozart-vonósnégyes (például Kolischéknál, az Amadeus Quartetnél, a Ma-

gyar vonósnégyesnél). Ha a hanglemezen rögzített repertoárt vizsgáljuk, különösen halvány Haydn szereplése, mert a lemezcégek üzleti megfontolásokból mérsékeltlen érdeklődtek Haydn iránt. Egy jellemző példa: Székely Zoltánék kvartettje, a Magyar vonósnégyes mindössze hét Haydn-bejátszást készített négy műből: háromszor is felvették velük a PACSIRTÁ-t, kétszer a QUINTEN-QUARTETT-et, továbbá egyszer az ERDŐDY-SOROZAT D-dúrját és az op. 77-es F-dúrt.

Az LP lemezfelvételek készítésének beindulásával szinte szükségszerűen megjelent a másik fenyegetettség: ha a világhírű vonósnégyesek csak szemelvényeket játszanak Haydntól, vegyük lemezre az egész kvartett-termést egy erre specializálódott együttesel! Valami jó persze van az összkiadásszerű lemezsorozatokban, hiszen meghallgathatóvá, nagyjából egységes szemléletű előadásban összemérhetővé válik mind a 68 (vagy akár 83) Haydn-vonósnégyes, de milyen színvonalon? Az Amerikában rettegett zenetudós-kritikus Richard Taruskin egy helyütt „*Haydn-kvartett-maratonisták*”-ként aposztrofálta ezeket az együtteseket. Mint a hosszútávfutók az embertelen vállalkozás egy-egy szakaszában, az összes Haydnt stúdióban eljátszó kvartett-társaságok a több-éves munka egyik-másik pontján lényegében ugyancsak agonizálnak: hangversenyeken nem beérlelt tolmácsolásokat igyekeznek legalább korrektül előadni. Amerikában a Schneider Quartet, Európában sokáig az angol Aeolian Quartet Haydn-összkiadása volt a zsinórmérték. Mi, idősebbek még emlékszünk, hogy a Tátrai-vonósnégyes Haydn-értelmezése sem volt végig magas színvonalú, összkiadásuk hanyatlott.

A CD-korszak megteremtette a maga összes-Haydn-bejátszásait, de tegyük szívünkre a kezünket, nem ismét mesterünk húzza-e a rövidebbet? Miközben se szeri, se száma a jobbnál jobb összes Beethoven-, összes Bartók-vonósnégyes CD-kiadásoknak, a manapság etalonként emlegetett Kodály vonósnégyes vagy az amerikai Angeles String Quartet összes Haydnjánál nem lelkesítőbb-e egy-egy opusz vagy csupán valamely válogatás rögzítése, ha a turnékon csiszolódott interpretációt az Emerson, a Melos, az Alban Berg, a Haagen-kvartett játssza? Talán csak a brit Lindsey kvartett 1990-es években lemezre vett Haydnja különbözött markánsan a modern hangszeren játszó többi együttes tolmácsolásától; sikerük nem is volt osztatlan, s mára visszavonultak. Kvartettező barátaim megköveznek, de kimondom: számottevő fejlődést a hivatásos vonósnégyes-társaságok Haydn-tolmácsolásában alig érzékelek, mi több, fél évszázada – a Juilliard, a Magyar, a Tátrai-vonósnégyes fénykorában – a stílári változatosság nagyobb volt.

A korhú hangszeren Haydnt játszó kvartettek számomra ígéretesebbnek tűnnek. Az 1970-es évek első próbálkozásait ugyan joggal lehetett kritizálni, de már Jaap Schröder 1975-ben alapított holland Quartetto Esterházyja produkált néhány mintaértékű hanglemezt Haydnból, majd a Simon Standage vezette Salomon Quartettel, az op. 71/74-ből 1984-ben készített lemezükkel az igazi profizmus ebben a közegeben is megjelent. Legerősebb riválisuk szerintem Erich Höbarth együttese, a Quatuor Mosaïque. Nyomukban Angliában, de egyebek között Magyarországon is, számos fiatalabb kvartett izgalmasabb Haydnnal jelentkezik, mint a modern hangszeren játszó muzsikuskok. Miközben Mozart vonósnégyeseinél még csak részben, Beethovennél alig-alig, Haydnnál ma már nagymértékben ebből az irányból érkeznek friss szelek.

A profi muzsikuskoknak azonban máig fejfájást okoz a Haydn-vonósnégyesek kottája: miből játsszanak, minek higgyenek? A hangversenyek közönsége nem is sejti, milyen horderejű ez a probléma.

Zűrzavar a kottával

Nos, a hiteles kotta kérdése botránnyos történet, ami Haydnt eleve előnytelen helyzetbe hozta. Beethoven vonósnégyeseinek kottaszövege kezdettől elfogadható volt. Mozarttól, Alfred Einstein kiadásának köszönhetően, legalább a tíz nagy kvartett már az új kritikai összkiadás előtt is hiteles formában rendelkezésre állt. Eközben Haydn kvartettjeiből e sorok írásakor még mindig nem teljes a Kölnben szerkesztett, a Henle cégnél kinyomtatott JOSEPH HAYDN WERKE összkiadás. Az utolsó kötet a POROSZ és az I. TOST kvartettek tizenkét mesterművével idéni, a Haydn-évre jelenik meg, és a méregdrága, könyvtárakba szánt példányt végre talán követi valamennyi vonósnégyes kispártitúra-változata s főként szólamanyaga.

Miközben az amatőr kvartettezőknek éppenséggel megfelelt a régi Peters-szólamkotta, a hiteles szerzői kottaszöveget kereső hivatásos vonósnégyesek tanácstalanok voltak. Ilyen-amolyan források alapján javították az öreg szólamanyagot. Próbálkoztak az osztrák Diletto Musicale sorozat „Urtext”-nek nevezett kiadásával, de azt, joggal, gyanúsak találták. Láttam olyat, hogy a frissiben megjelent kölni összkiadás partitúráját fénymásolták, szólamokra vágták és négy füzetként összeragasztották, ami persze nem legális. Az utóbbi években a megújult Peters kiadó még nem teljes, új Haydn-kiadása (benne partitúra és négy szólam) pótolni próbálja a hiányzó összkiadásköteket – annak, aki meg tudja fizetni. Hogy mindez mennyibe kerül? Például Haydn leggyakrabban játszott hatos sorozatának, az op. 76 ERDŐDY-kvartetteknek kispártitúrája és szólamanyaga a Henle-kiadásban több mint 53 euro, az új Peters-kiadásban nagyjából 33 eurónak megfelelő angol font. Tessék elképzelni, mibe kerül, ha egy pályakezdő kvartett meg szeretné szerezni a 68 Haydn-vonósnégyes végre megbízható kottáját. Egyáltalán, egy már meglévő, a próbákon berendezett szólamanyagtól, ha gyanús is a kiadás, nehezen válik meg a négy muzsikos.

Mostanában egyre gyakrabban látom, élvonalbeli kamarazene-tanárok sugallhatják, hogy a négy fiatal muzsikos előtt szólamok helyett nagy kottalapokon a partitúra erősen kicsinyített-felragasztott formája áll, abból játszanak. Micsoda előrelépés!, mondják sokan, én azonban nem vagyok lelkes. A kicsinyítésben már alig olvashatók az előadási részletek, a kis kötések, staccatojelek és egyebek, vagyis nagyjából fejből megy az előadás. Ez pedig nem műfajszerű. Igenis, mindannyiszor olvasni-ellenőrizni érdemes a szerző kottaszövegét, éberén hallgatva, mit játszik három társunk.

A maximális figyelemmel játszás, a váratlanra felkészülő koncentráció természetesen kulcskérdés a kamarazenélésben. Az évtizedekig aktív kvartettjátékos, majd kamarazene-professzor Devich Sándor kiváló könyve (A VONÓSNÉGYES EGYKOR ÉS MA, Rózsavölgyi, 2005) hallgatónak és aktív muzsikusnak egyaránt tanító és egyben szórakoztató bevezetés ebbe a különös világba. Én azzal tetézem az ott olvashatókat, hogy pontokba szedve elmondom, miként zajlott a kvartettezés Haydn korában, s mi az, amiben véleményem szerint mi sosem fogjuk utolérni az általa elképzelt hallgatóságot.

- A vonósnégyesek XVIII. századi előadói zömmel első látásra olvasták-játszották a kottába foglalt, számukra új, nemegyszer felajzónan modern Haydn-zenét. Ennek következtében a kvartettezőknek nemcsak kihívást jelentő élmény volt az első összejátszás, hanem amikor megismételtek egy-egy formarészt, nyomban működésbe lépett a retorikai értelemben vett memória: jólesett egyes mozzanatokat precízebben, másokat új oldalukról megközelítve, talán itt-ott egy-egy apró cifrázattal dekorálva előadni. A játékosok a maguk gyönyörűségére alkotótársakká váltak.

- Ma el sem tudjuk képzelni, de Haydn korának négy játékos a maga szólamának kottáját láthatta, az egész zenét tartalmazó partitúra ugyanis nem létezett (azt követően, hogy Haydn a művet, természetesen partitúraformában, megírta, és abból házi másolója a négy szólamot kírta). Nyomtatásban vagy másolatban csak a szólamok voltak beszerezhetőek. Vagyis a négy muzsikos, miközben a maga szólamának kottáját olvasta és játszotta, éberrel fülni kényszerült: mit játszanak a többiek? Mi benne az ő szerepe?
- Hallgatóságuk, már ha egyáltalán volt, nemcsak kellő tisztelettel fogadta a népszerű mester egy-egy új darabját, hanem *connaissanceur*ként várta az addig még nem hallott munkát, emlékezve a korábbi kompozíciókra. Ez a művelt közönség nem fáradtan esett be a szalonba, mint a mai koncertlátogató az esti hangversenyre. Nekik nem kellett itt egyszerűsítve, amott feltölcésézve túljátszaniuk Haydnt. Ne áltassuk magunkat: az a hallgatóság magasabb szinten volt képes megérteni a zeneszerzői üzenetet, mint korunk embere.

Kinek és hogyan szóljon a kamaramuzsika?

Kedvez-e korunk a kamarazeneének s azon belül a Haydn-játéknak? Rövid válaszom: határozottan *nem*. Tényként kezelem a következő kedvezőtlen körülményeket:

- A vonós játék az elmúlt fél évszázad alatt egyre inkább a nagy hangerő, a bőséges vibrálás, a kevesebb vonásféleséggel üzembiztos előadás irányába fejlődött, nemcsak a szólistáknál, hanem általában, még a zenekari játékokban is. Ezzel együtt már az oktatásban csökken a kamarazeneélés szempontjából meghatározóan fontos egészen tiszta intonálás és dinamikai alkalmazkodás iránti igényesség.
- Ha négy kiváló fiatal a konzervatóriumi/egyetemi kamarazene-órán összeül kvartettezni, még mielőtt egyszerűbb anyagon (például Bach-korálokot játszva, könnyebb Haydn-adagiókat kitaratóan gyakorolva) kialakulna bennük a maximális egymásra figyelés fegyelme, még mielőtt valóban vonósnégyesként lélegeznének együtt, már nehéz kvartetteket próbálnak játszani – Beethovent (akár a NAGY FÜGÁ-t is), a legnehezebb Schuberteket vagy Bartókot.
- Amint közönség elé kerül az új vonósnégyes-együttes, szembetalálkozik egy, a korábbi generációkénál jóval nehezebb helyzettel: országonként más-más mértékig, de riasztóan olvad az igényes kamarazene-koncertek-bérletek száma. Az új publikum vagy kis kamarateremnyi csupán, vagy nagytermekben az a javarészt arc nélküli tömeg, részben az újjagzad koncertlátogatók, akiket sztárallúrókkal játszó szólisták kényeztetnek, s akik nem tudják értékelni a kamarazene finomságait, de vevők a virtuozitásra, szélsőségekre tempóban és hangerőben; akiknek a kamarazenei lírát éppúgy, mint a humort feltölcésézve kell tálalni.
- Kvartettezésből megélni ma már csaknem reménytelen. Egy nemzetközi vonósnégyesverseny díja talán segít az első lépésekben, de nincs elég fellépési lehetőség, s alig lehet hangfelfeléjutáshoz jutni. Ha pedig egy fiatal és ambiciózus vonósnégyes-társaságnak valóban Haydn a szívügye, már van erről a repertoárról új mondanivalója: szintiszta Haydn programokat, akár több opuszt egységes koncepcióban bemutató hangversenyciklusokat legfeljebb egy-egy Haydn-év alkalmából vagy valamelyik Haydn-fesztivál keretében remélhet.

Epilógusként egy friss élmény. A világ különböző pontjain rendezett Haydn-maratonok egyikeként ez év márciusában a kanadai Montrealban, a McGill University szervezésében négy nap leforgása alatt előadták mind a 68 Haydn-vonósnégyest. Hallgatóknak és szakzenészeknek egyaránt egészen különleges alkalom volt ez. Nyolc profi kvartett-társaság és húsznál több diákvonósnégyes játszott nagy hangversenyteremben és múzeumi miliőben egyaránt, a késő délelőtti óráktól este 11-ig. A jó hír az, hogy a kanadai metropolisban mindegyre volt jelentős számú érdeklődő, jegyet vásárló közönség. A rossz hír, legalábbis ahogyan én érzékeltem, az előadásokban megmutatkozó művészi törekvések torzulása. Az egyetlen európai, egyben az egyetlen régi hangszeres kvartettet kivéve (Festetics vonósnégyes), a külsőségekre összpontosító, elmélyültség helyett sekélyes tolmácsolások domináltak. A kamarazenélés légköre, emelkedettsége, bensősége – ugyanakkor maximális igényessége, hiszen végtére is a kvartett a zeneművészet zsinórmértéke komponálásban, előadó-művészetben egyaránt – áttételesen is alig érvényesült. A hangszeres virtuozitás, a szükségtelenül gyors, de azonnali bravózást, a hangverseny végén *standing ovation*ot kiváltó tempók túlsúlya, a szinte kizárólag az érzelmekre hatni akaró előadási stratégiák sokasága dominált. Úgyszólván minden tételben rejtve maradtak jelentős értékek – a nagy vesztes Haydn volt.

Kényszerből bár, de abba talán beletörődünk, hogy a XXI. század életformái közepette a polgári világ házi muzsikálása, a régi Haydn-kvartettkottákban való boldog lapozgatás, bele-belekóstolás ma már csupán kuriózum, kevesek úri szórakozása. Azt azonban különösen nehéz magamban feldolgoznom, hogy a professzionális vonósnégyesjátékban visszavonhatatlan a külsőségek felülkerekedése. Hogy lassanként már a partitúra olvasására kell fanyalodnom, vagy régi hanglemezeimet kell elővennem, ha a partitúrák teljes mélysége-szépsége érdekel, ha igazán lebilincselő-felemelő Haydn-vonósnégyes-interpretáció meghallgatására vágyom.

FIGYELŐ

EGY KLASSZIKUS ÚJRAFELFEDEZÉSE

Bartha Dénes–Révész Dorrit: *Joseph Haydn élete dokumentumokban*
Európa, 2008. 356 oldal, CD-melléklettel, 3900 Ft

„Olyan karmesterek, mint Furtwängler vagy Stokowski, akik egy késő romantikus ideált tartottak szem előtt, minden régebbi zenét ebben az értelemben szólaltattak meg – írta Nikolaus Harnoncourt 1982-ben. – Így kerültek előadásra Bach-orgonaművek Wagner-méretű zenekarra hangszerezve, vagy passiók szuperromantikus módon, mamutméretűre duzzadt apparátussal... Századunk első évtizedeitől kezdve azonban egyre inkább követelménnyé vált a régi zene »hiteles« megszólaltatása.”

Igy lett a hitelesség – és ebben Harnoncourt kiemelkedő szerepet játszott – a XX. század második felének (s azóta persze napjainknak is) legfőbb zenei ideálja. Sok minden megváltozott a kutatási módszer és az előadási praxis terén: a biográfusok egyre nagyobb szerepet szántak az első kézből való információknak, az előadók pedig felismerték, hogy hűen kell követni az eredeti szerzői kottát és a kották helyes olvasására vonatkozó korabeli utasításokat. Hitelesebb képek rajzolódtak ki a bécsi klasszika mestereiről is, amire nagy szükség volt, mert például Mozart alakjához korábban – Schlichtegrolltól Hildesheimerig – az örök gyermek, újabban pedig az isteni tehetséggel megáldott, de léha, részeges AMADEUS legendáját társították.¹ A komplexebb Mozart-képhez nagyban hozzájárult egy német és egy amerikai tudós, Volkmar Braunbehrens és Maynard Solomon, akik 1986-ban, illetve 1996-ban publikálták új szellemű biográfiájukat. Amikor tehát 2006-ban, a Mozart-évforduló alkalmából a magyar könyvpiacon is megjelent ez a két munka, úgy érezhettük, a bécsi mester legújabb, szakembert és művelt olvasót egyaránt megérintő bemutatásával lépést tudunk tartani a nemzetközi élemezőnyel.² Jó érzésünket még az is táplálta, hogy már mi magyarok is tettünk

egy új ecsetvonást a korszerű Mozart-képhez, hiszen a közelmúltban jelent meg Fodor Géza kiváló dramaturgiai elemzése.³

A hiteles Haydn-kép megrajzolásához járul most hozzá az Európa Kiadó JOSEPH HAYDN ÉLETE DOKUMENTUMOKBAN című szép kiadványa, mely 2008 végén, a 2009-es Haydn-évforduló előestéjén jelent meg. Az eredeti leveleket és Haydn londoni naplójegyzeteit tartalmazó könyv nem újdonság, hiszen első kiadása a hatvanas évek elején készült, amikor szerzője, Bartha Dénes a nemzetközi Haydn-kutatás élvonalába lépett. Az úttörő ugyan az amerikai H. C. Robbins Landon volt, aki épp fél századdal ezelőtt adta közre elsőnek Haydn levelezését és feljegyzéseit angol fordításban,⁴ de Bartha már akkor dolgozott a saját, ennél hitelesebb, mert eredeti nyelveket használó verzióján, ami azután 1965-ben jelent meg a kasseli Bärenreiter és a budapesti Corvina közös kiadásában.⁵ Bartha közben elkészítette ezt a magyar nyelvű kiadást is, mégpedig az idézett levelek számát redukálva, de bőséges kommentárral és életrajzi kiegészítésekkel gazdagítva. „Az életét végigkísérő dokumentumok hűen tükrözik Haydn annyi kortársáéhoz hasonló mindennapi küzdelmeit – írta Bartha a kötet előszavában. – Nem irodalmi igényűek, mint a romantika nagyjainak levelei, emlékiratai. A hétköznapi szükségére íratta őket, éppen ezért – a hétköznapi apró fölfelentéseim túl – hasonlíthatatlanul őszinték és hitelesek.”

A levelek és naplószerű feljegyzések fordítását Bartha fiatal zenetörténész munkatársára, Révész Dorritra bízta, aki nagyszerű munkát végzett, mert nemcsak a négy nyelvvel birkózott meg, hanem a szövegek cirkalmas megszólításaival és mesterkéltén körülíró, olykor körmönfont tartalmával is. Ezt a könyvet a Zeneműkiadó először 1961-ben adta ki, majd a sikerre való tekintettel 1978-ban megismételte a kiadást, ám a példányok mára elfeledve, csak könyvtárakban és legfeljebb antikváriumok mélyén lelhetők föl.

„Bartha Dénes nemcsak elsőrangú tudós volt, hanem kíváncsi és empátikus ember is, Haydnt mint-

egy bensőséges barátként ismerte – írja Révész Dorrit a mostani kiadáshoz készített utószavában. – *Ez a titka annak, hogy a könyvbe sajátos műfajának megfelelően foglalt életrajz és portré a fél évszázadnyi kutatás és irodalom megszámlálhatatlan újdonsága ellenére sem avult el. Az új kiadás (hallgatólagos) pótlásai-javításai azokra a maga műfaján belül hiányzó vagy kérdéses adatokra szorítkoznak, amelyeket az újabb kutatások feltártak, illetve megcáfoltak vagy megerősítettek.*”

Bartha Dénes és Révész Dorrit könyve két nagy részben – Az ESTERHÁZY-REZIDENCIA KARMESTERE ÉS A NAGYVILÁG MUZSIKUSA címmel – kronologikus, az élet periódusaihoz pontosan illeszkedő fejezetekbe rendezi anyagát. Újrakiadásával a kiadó többet tett, mint ha egy újabb biográfiát fordítottat volna le, mert a zeneszerző saját szavai és a közéletük illesztett, még ma is érvényes kiegészítések pontos és hiteles életrajzi képet nyújtanak.

A zeneszerző képét azonban az új kutatás és az új zenei praxis még további árnyalatokkal gazdagítja. Hosszú időn keresztül ugyanis az a felfogás uralkodott: „Haydn papa” nagyon megbízható és termékeny muzsikos volt, száznál több szimfóniát és több mint nyolcvan vonósnégyest írt... na jó, jó, de hát Mozart!... meg Beethoven! Joggal írja tehát az utószóban Révész Dorrit: *„A bécsi klasszikus mesterek közös vonásai helyett mindinkább különbségeik kerülnek előtérbe, mind sokrétűbben, igazabban, teljesebben bontakozik ki a jellegzetesen egyéni Haydn-zene.”*

A már említett amerikai tudós, Robbins Landon több munkát publikált a zeneszerző életrajzának nagyon részletes bemutatásával, a szimfóniák kritikai kiadásával pedig felkeltette az előadók igényét a művek hiteles tolmácsolására.⁶ Felesége, Christa Landon ugyanezt tette a zongoraszonáták bécsi Urtext-kiadásával. Sokat lendített a kutatás és a gyakorlat további fejlődésére a holland Anthony van Hoboken, aki 1958-ban elindította a Haydn-művek nagy tematikus jegyzékének kiadását, majd a hatvanas években Bartha Dénes jelentkezett már említett nagy dokumentumgyűjteményével és egyéb tanulmányaival. Végül tanítványa, Somfai László követte őt, aki nemcsak szerzőtársa volt az Esterházy-udvar kismartoni és eszterházi operakultúrájának feltárásában,⁷ de olyan munkákkal vált a nemzetközi Haydn-kutatás vezéregyéniségévé, mint a JOSEPH HAYDN ÉLETE KÉPEKBE ÉS DOKUMENTUMOKBAN (1977, angolul

1969), valamint a JOSEPH HAYDN ZONGORASZONÁTÁI (1979, angolul 1995).

Az új Haydn-kép kialakításában fontos szerepet játszott az ún. „régizenei előadás” praxisának megjelenése az ötvenes években. Úttörője Gustav Leonhardt (1928) és Nikolaus Harnoncourt (1929) volt, majd karmesterek és hangszeres szólisták hosszú sora csatlakozott hozzájuk. A Haydn-művek újrafelfedezésében Frans Brüggen (1934) járt elől, aki zenekarával (Orchestra of the Eighteenth Century) 1986 és 1993 között Haydn közel ötven nagy szimfóniáját vette fel lemezre, mégpedig az új összkiadás pontos szövege alapján és a Haydn korában használt fúvós hangszerek alkalmazásával.⁸ A régizene másik nagy specialistája pedig (aki egyébként nem csak régizenevel foglalkozik), John Eliot Gardiner (1943) az általa alapított zenekarral (English Baroque Soloists) és a Monteverdi Kórossal hat Haydn-misést vett föl 1998 és 2003 között.⁹

Brüggen Haydn-CD-i azért hatnak újrafelfedezésként, mert a korábbi koncertrepertoár rutinjában a százhat (!) szimfóniából legfeljebb egy-két „Sturm und Drang” és néhány „Londoni” szimfónia szerepelt. Vagyis a Haydn-repertoár mennyiségileg is megnövekedett, a zenekari hangzás pedig a hangzó tömbök finom elemekből álló, mégis egységes megszólalásával, a régi minták alapján rekonstruált oboák, fagottok és vadászkürtök hangkvalitásával minden eddiginél gazdagabbá vált. De nem csak a „régizenes” felvételek mutatják a repertoár kiteljesedését: a szimfóniákból Doráti Antal 1969 és 1972 között már összkiadást is készített a Philharmonia Hungarica közreműködésével, majd az Osztrák–Magyar Haydn Zenekar is rögzített komplett kiadást Fischer Ádám vezényletével.¹⁰

A régi hangszerek újrafelfedezésének korát Somfai László így jelentette be 1979-ben, a zongoraszonátákról írott könyvében: *„A hangszerkutatás, karöltve gyakorló előadóművészekkel, módszeresen feltárta, hogy egy-egy nemzeti vagy személyi hangszerépítő műhelystílus milyen sokoldalú kapcsolatban volt a maga működési körének zenéivel; egyáltalán kiderült, hogy mennyire alkalmazható és szebb hangú tolmács valamely történetileg odaillo régi hangszer egyedi másolata (a replika), mint a modernizált, koncerttermi zajosságára kalibrált ál-régi gyári instrumentum.”* Őt igazolja az amerikai fortepiano-művész, Malcolm Bilson,

aki nemcsak az összes Mozart-zongoraversenyt játszotta fel fortepianón – John Eliot Gardiner vezényletével –, hanem számos Haydn-szonátát, mégpedig Walter- és Schanz-féle hangszerrek replikáján.

Haydn zongoraszonátái (bár magyarul így mondjuk) tehát nem zongorára íródtak, hanem a kor billentyűs hangszerére, amit a német *Klavier* és az angol *keyboard* szó pontosabban fed. A XVIII. század második felében a *fortepiano* vált uralkodóvá, melynek szárnyyszerű szekrénye (Flügel) külsőleg a csembalóhoz hasonlít, ám a hangot nem a húrok pendítésével, hanem megütésével – kis kalapáccsokkal – hozza létre, vagyis a modern zongora őse, de hangzása finomabb, nem nagy hangversenyterembe, hanem szalonokba való. Hogy Haydn számára milyen fontos volt a csembalótól és a még kisebb klavichordtól való elszakadás, azt két levél is tanúsítja a Bartha-Révész-dokumentumgyűjteményben. Az egyiket Haydn az Artaria zeneműkiadónak írta 1788. október 26-án: „Hogy az Ön három zongoraszonátáját jól megkomponálhassam, új fortepianót kellett vásárolnom... Ezért tisztelettel megkérem Nagyságodat, fizessen ki nevében 31 dukátot Wenzel Schanz orgona- és hangszerkészítő úrnak.” A másikban kedves barátjának, Genzingerné asszonynak ecseteli a Schanz-féle fortepiano előnyeit (1790. július 4.): „[Walter zongorája] kitérő, de Kegyelmed kezének túl nehéz járású, nem lehet rajta mindent a kellő finomsággal játszani. Éppen ezért szeretném, Schanz úrtól próbálna ki egyet Kegyelmed. Az ő zongorái valami egészen különlegesen könnyű járásúak, mechanizmusuk tökéletesen megfelelő. Kegyelmednek nélkülözhetetlen egy jó zongora, szonátáim pedig sokat nyerne velem.”

A levelezést tekintve Haydn nem volt nagyon rendszerető ember, így a hozzá érkezett levelek nagy része elveszett. Az ő leveleit viszont gondosabban őrizték a kiadóknál, az Esterházy-archívumban és bécsi barátjáné, Marianne von Genzinger magángyűjteményében. Kifejezetten zenei információt nem találunk bennük, legfeljebb előadói tanácsokat és a kellő számú próba fontosságának hangsúlyozását. Annál inkább megfigyelhető a zeneszerző alakjának három, különösen jellemző oldala: a könnyörtelen és ravasz üzletember; a magához méltó társra vágyó művelt úr és a technikai eredmények iránt is érdeklődő, egyáltalában nem szakbarbár muzsikusk.

Régóta ismert mozzanata a Haydn-irodalomnak, hogy művei terjesztésében a mester nem mindig „fair” módon járt el. Esterházy Pál Antal herceggel kötött, sok tekintetben ma már megalázónak tűnő, 1761-ben kelt szerződése ilyen passzust is tartalmazott: „*A Herceg úr Ókegyelmességének mindenkori parancsára köteles a másodkarmester Ófméltóságának tetszése szerint zeneműveket komponálni. Ezen új zeneműveket senki útján közé nem teheti, még kevésbé másoltathatja le, hanem azokat kizárólag Ókegyelmessége számára kell fenntartania.*” Szegényebb lenne a zenetörténet, ha ezt a kikötést szigorúan betartják, és Haydn műveinek nagy részét csak az Esterházy-archívum őrizte volna. „*Az első években Haydn nyilván célszerűnek vélte a szerződés e pontjának betartását* – írja Bartha Dénes –, *de tizenöt-húsz év múltán (tehát 1775–1780 körül – amint leveleiből alább meglátjuk) már egészen gátlástalanul levelezik és alkudozik művei kiadásáról bécsi és külföldi kiadókkal, kül- és belföldi zenekedvelőkkel, és semmi adatunk nincs arra, hogy ezt a hovatovább valósággal üzletszerű jelleget öltő tevékenységet a herceg valamelyest is nehezményezte volna.*”

Manapság csak zenét tanuló diákok és muzsikusk vásárolnak kottát. Nem így a XVIII. század második felében, amikor a társadalom felsőbb köreiből kikerülő művelt zenekedvelők és amatőrök – „*Kenner und Liebhaber*” – szórakozási-zenelési igényének egyetlen lehetősége volt, hogy a kottákat megvásárolják, és azokat vagy maguk játsszák le otthoni hangszerükön, vagy hivatásos muzsikuskkal játszásuk családi körben és házi koncerteken. Ez a magyarázata a zeneműkiadás egész Nyugat-Európát átható fellendülésének, mindenekelőtt a lipcsei Breitkopf és a bécsi Artaria átütő üzleti sikereinek. Joseph Haydn számára igen előnyös volt, hogy az Artaria testvérek cégében partnert talált műveinek kiadására és tágabb körben való forgalmazására.

A dokumentumgyűjtemény egy teljes fejezete – az életrajz évtizede 1780-tól 1789-ig – ezt a címet viseli: *BÉCSI ÉS KÜLFÖLDI KIADÓK VERSENGÉSE HAYDN MŰVEIÉRT*. Bár a levelezés jobbára egyoldalú, a mester írásából pompásan kirajzolódik eredendő hűsége az Artaria céghez, de 1781-ben már megpendíti a külföldi konkurencia lehetőségét: „...*Most még valamit Párizsról. Monsieur le Gros, a Concerts Spirituels igazgatója módfelett sok szépet írt Stabat Materemről,*

amit ott négyszer adtak elő, a legnagyobb sikerrel; az urak engedélyt kérnek, hogy kinyomathassák. Ajánlatot tettek, mely szerint valamennyi jövődöbéli műveimet számomra igen előnyös feltételek mellett kiadják.”

Két évvel később pedig, bár még gondosan körülírja elkötelezettségét, már konkrét üzletéről is tárgyal Boyer párizsi zeneműkiadóval: „Nagy örömmel vettem tudomásul az Ön kívánságát (hogy ti. zeneműveket akar kiadni tőlem), kételem azonban, hogy annak eleget tehetek, és pedig a következő okokból: először is a herceggel kötött szerződés értelmében kézirataimból semmit sem szabad külföldre küldenem, mert azokra ő tart igényt... Másodsor Önnek becsületességemben kell bízni, nem az írott papírban. Az elmúlt évben három szép, mutatós és nem túl hosszú szimfóniát szereztem... Most felajánlom Önnek ezt a három szimfóniát, és megkérdem, melyek a legelőnyösebb feltételei, mert bizonyos vagyok abban, hogy ez a három darab halatlannul kapós lesz.” Bartha Dénes e levélhez azonnal hozzátesszi: „A Haydn felajánlotta szimfóniák: az 1782-ben komponált 76., 77. és 78. számú Esz-dúr, B-dúr és c-moll. A levélváltás folytatása elveszett, de Boyer nyilván kapott az ajánlaton, mert 1785-ben, op. 37 szám alatt kiadta ezeket a műveket. Alighanem később jött rá arra, hogy ugyanez a három szimfónia 1784-ben már megjelent Torricellánál és Forsternél. Ezúttal kétségtelenül Haydn adta el mindhármuknak a műveket.”

A londoni Forsterrel való kapcsolatáról egy nagyszabású, témakezdetekkel is pontosított szerződés tanúskodik még 1786-ból, majd 1787-ben további művekre is ajánlatot tesz Haydn. Néhány levélben még igyekszik megnyugtani hűségéről barátait, az Artaria fivéreket, de érdekesebb, nagyobb szabású műveit most már inkább Párizsban és Londonban kívánja értékesíteni. Ám mivel Artariaék is mindenről értesülnek, Haydn mentegetőzésre kényszerül: „Azon állítás, mely szerint én Forster úrnak ugyanezekről saját, teljhatalmat biztosító tanúsítványt adtam volna, hamis, vizslat az igaz, hogy a kvartettek már kimetszésük után neki elküldtem... Rám senki nem neheztelhet, amiért azokból kinyomtatásuk után még némi hasznot igyekszem húzni, mivel műveimért kellőképp nem fizettek meg, s mivel erre több jogom van, mint holmi más kereskedőknek.”

Itt bukkan fel az önigazololó mondat, amit az utókor, amikor Haydn nem egészen tiszta üzleteiről van szó, erkölcsi igazolásnak fog fel. Mert egy olyan korban, amelyben copyright-

törvények nem uralkodnak, zugmásolók kéziratban is adják-veszik a műveket, és amelyben egy bontakozó ipari és kereskedelmi ág, a zeneművek nyomtatása és kiadása egyre nagyobb hasznot ígér, a szerző a művek előadásakor megmutatkozó sikeren és az ismertségen túl anyagi hasznot is akar látni.

Haydn üzleti érzékét még az a ravaszság is mutatja, amivel az ÉVSZAKOK kiadását előkészíti. Breitkopf társának és örökösének, Christoph Härtelnek írja Lipcsébe 1800. július 1-jén: „Magunk között mondván, valóban igen megbántam, hogy drága Teremtésemet az álmos Artaria úrra bízam, annál is inkább, mert a zongorakivonatot s más apróságokat is átengedtem neki, még hozzá ingyen. Éppen ezért nagy örömmre szolgálna, ha a jövőre nézve valamiképp megállapodhatnánk.”

Az ÉVSZAKOK kiadási jogáért már négy jelentős kiadó is vetélkedik: a bécsi Artaria, az ofenbachi André, Lipcséből pedig a Breitkopf & Härtel mellett a Hoffmeister is. Haydn ekkor Härtel bécsi képviselőjének, Georg August Griesingernek (aki melleleg első életrajzírója is) az alábbiakat írja 1801. július 3-án Kismartonból: „Sohasem kételkedtem Härtel úr megbízhatóságában és becsületességében. Ennek bizonyosságául előnyben részesítem mindenkivel szemben... Hogy André úrtól megszabadítson, és bécsi üzletkötőjét jobb belátásra bírja, írjon nekem Härtel úr maga vagy megbízottjaként Nagyságod olyan értelemben, hogy Härtel úr a kizárólagos jogért (amiért 6000 forintot kértem) 5000 Ft-ot ajánl. André úr ezt az összeget sohanapján nem tudja megadni, mert tőle készpénzt követeltem. Köztiünk persze valójában továbbra is fennáll a 4500 Ft-os megállapodás, bécsi bankokban.”

Ezzel nem csak a nemkívánatos vevőt szerezli le, de még a portéka becsét is magasabbra emeli, a modern üzleti stratégia eszközeit használva.

Az újabb kutatások egyértelműen cáfolják azt a régebbi klisé, hogy Mozart nyomorgott. Ma már tudjuk, hogy ez nem igaz, mert maga rendezte koncertjeivel – „akadémiáival” – és műveivel szép összegeket keresett, és jómódú polgárhoz méltón élt. Más dolog, hogy nem tudott a pénzzel bánni. Annyi azonban bizonyos, hogy a három bécsi klasszikus között Haydnnak sikerült a legnagyobb vagyont felhalmoznia, házat vásárolt magának Bécs elővárosában, és odáig jutott, hogy műveit egész Nyugat-Európában játszották, híre magasan szárnyalt, és

szinte annyi megtisztelő címet, oklevelet, érmet nyert el magas rangú intézményektől, mint később az egész Európát beutazó Liszt Ferenc.¹¹ Haydn azonban – két londoni útja kivételével – ki se tette lábát a Kismarton–Eszterháza–Bécs háromszögből.

A fennmaradt levelezés révén Haydn magánélete is megnyílik valamennyire, bár tudjuk, hogy bizonyos eseményekre – válaszok híján – csak következtetni lehet. Haydn házasságkötésének története döbbenetesen hasonlít Mozart esetére, aki az először idealizált Aloisia Weber helyett nővérét, Konstanzt vette feleségül. A fiatal, még húszas éveiben járó Haydn beleszeretett Peter Keller parókakészítő mester Therese nevű lányába, ám a szülők a lányt apácának szánták. Haydn, mivel nem nyerhette el annak a lánynak a kezét, akit szeretett, testvérét, a három évvel idősebb Maria Annát választotta. Mozart azonban kétségtelenül jobban járt Konstanzéval, mint Haydn Maria Annával.

Haydn békés otthont és gyermekeket remélt, de kegyetlenül csalódott várakozásában. Maria Anna civakodó, féltékeny és vakbuzgó volt; egyáltalán nem volt jó háziasszony. Idős korában Haydn így vallott erről biográfusának, Griesingernek: „*Feleségem képtelen volt gyermeket szülni, s ezért én sem maradtam közömbös más nők bájai iránt.*” Az fájt neki a legjobban, hogy asszonya értetlenül állt szemben férje művészi teljesítményével. „*Teljesen mindegy volt számára, hogy férje csizmadia-e avagy művész.*”

Érthető tehát, hogy amikor Esterházy herceg 1779-ben szolgálatába fogadta Antonio Polzelli olasz hegedűst és feleségét, Luigia Polzelli mezzoszoprán énekesnőt, Haydn élete is megváltozott. Bartha Dénes dokumentumgyűjteményének összekötő szövege is a modern biográfust, Karl Geiringert idézi: „*Luigia 19 éves volt, amikor Eszterházára került, 28 esztendővel fiatalabb Haydnnál... Boldogtalan házasságban élt beteg férjével, és Haydn (aki ugyancsak egy szerencsétlen házasság jármát nyögte) hamarosan sorsársára ismert benne. Eleinte talán csak segíteni akart rajta, de a szimpátia és a részvét mihamarább szenvedélyes szerelmmé vált. Szerelme Luigia iránt olyan elemi erővel ragadta magával, hogy nem is próbálta titkolni. Eszterházán alighanem mindenki tudott róla, Haydn feleségét és Signor Polzellit sem kivéve.*” Pompakedvelő Miklós herceg megértését

tanúsítja, hogy bár nagyon elégedetlen volt a házaspár művészi teljesítményével, és elbocsátani szándékozott őket, kizárólag karmestere érdekében tűrte meg további jelenlétüket. A Luigia Polzelli iránti érzelmek azonban az évtized vége felé már elhalványodhattak, a fennmaradt levelezés pedig arra vall, hogy Luigia Haydn iránti érzelmeiben anyagi számítás is rejlett. Mindenesetre a segítséget Haydn sohasem tagadta meg, bár szűken mérte. Első londoni évében, 1791-ben például ezt írja Luigiának: „*Körülményeid elszomorítanak, és minden pillanatban várom szegény férjed halálát. Helyes volt kórházba vitetned, hogy a magad életét megkíméld... Drága Polzelli, a herceg kamarásától, Monsieur Pierre-től kapsz majd száz forintot. Amint megtartottam jutalomkoncertemet, többet küldök...*”¹²

Csak következtethetünk arra, hogy a hozzá illő szellemi társat nem találta meg Haydn Luigiában, legalábbis erre vonatkozó levél vagy dokumentum nem maradt fenn. 1789-ben azonban Maria Anna von Genzinger tűnik fel a levelezőpartnerek sorában, a herceg Bécsben élő házi orvosának felesége, kiemelkedően művelt és komoly zenei képességekkel megáldott háziasszony, akinek meleg otthona, a házi zenélés és – hozzá kell tenni – a házi konyha különleges vonzerőt jelentett Haydn számára.

Amikor Genzinger né zongorakivonatot készített Haydn egyik lassú zenekari tételéből, és a mester véleményét kérte, Haydn válaszában e sorokat olvassuk: „*Egész eddigi levelezésem legkellemesebb meglepetése volt ilyen szép kézírásban ilyen jóságos szavakat olvashatnom. De még inkább megcsodáltam a küldött pompás Adagio-letétet, mely olyan sikerült, hogy bármelyik kiadó sajtó alá bocsáthatná.*”

1790 januárjában már személyesen is találkoztak Genzingerék otthonában, és sokat ígérő barátság bontakozott ki, de a házi muzsikálások egy időre nem folytathattak, mert a herceg visszarendelte Haydnt Eszterházára. Ekkor íródott ez a levél Genzingernek: „*Nos – itt ülök ordas magányomban – elhagyatva – mint szegény árva – szinte minden emberi társaság híján – telve az elmúlt szép napok emlékeivel... Három napig azt se tudtam, hogy a zenekar mestere vagy szolgálja vagyok-e... Egész szállásom rendetlen, zongorám, melyet különben szerettem, kiállhatatlan, engedetlen volt, inkább bosszantott, semmint megnyugtató volt... Három nap alatt úgy 20 fonttal let-*

tem soványabb, mert a jóféle bécsi falatok már útközben elfogytak. Jaja, gondoltam magamban, amikor az étkezőben finom marhahús helyett 50 éves tehén egy darabját, a finom gombóckákkal körített ragu helyett vén ürüt kaptam sárgarépával, fácán helyett cipótálpserű rostélyost... Itt Eszterháznál senki sem kérdezi: parancsol csokoládét – tejjel vagy anélkül; kávé – feketén vagy tejszínnel; mivel szolgálhatok, kedves Haydn? Vaníliaval vagy ananással óhajítja a fagyaltot?... Bocsásson meg, drága jó Nagyságos Asszonyom, amiért mindjárt első alkalommal ilyen zagyvasággal, ilyen nyomorúságos irkafirkával lopom az idejét. Bocsásson meg egy embernek, akit a bécsiek túlon túl elkényeztettek...

Marianne Genzinger azonban nemcsak kiváló háziasszony volt, hanem jó képességű amatőr zongorista, kinek hangszerigényéről – mint már idéztük – Haydn gondoskodott, és aki arra is képes volt, hogy Haydn nagyobb együttesre írt műveit a maga hangszerére átírja. Abban a korban a zongoraletét töltötte be a mai hanglemezzel szerepét, segítségével otthon reprodukálni lehetett a hangversenyteremben megszólaló muzsikát. És persze nagy becsülete volt a kifejezetten zongorára írt kompozícióknak. Az 59. számú szonáta történetéhez tartozik: „A szonáta Esz-dúr, egészen új, és egyszer s mindenkorra Kegyednek szántam. Utolsó tétele éppen az a Menuet és Trió, amelyet Kegyelmed legutóbbi levelében kért... – írja Haydn. – Nagyon sok minden van benne, amit alkalomadtán részletesen elmagyarázok majd. Kicsit nehéz, de érzéssel teli... Ó, mennyire szeretném ezt a szonátát csak néhányszor eljátszani Kegyelmednek, hogy aztán egy ideig megint sívár magányomban maradjak. Oly sok mondanódóm volna és oly sok gyónnivalóm, ami alól Kegyelmeden kívül senki más fel nem oldozhat. De bízom Istenben, hogy ami most nem lehetséges, lehetséges lesz a télen.”

Az 1790. június végén és július elején Eszterházáról küldött levelekre válaszolva kezünkben van Genzinger né levele július 11-i dátummal: „A szonáta nagyon-nagyon tetszik nekem. Egy dolgon volna csak jó változtatni (ha nem árt a darab szépségének), nevezetesen az Adagio 2. részében, ahol a kezek keresztezik egymást, mert az ilyesmire nem vagyok hozzászokva, és így nagyon nehezen megy; kérem, mondja meg, hogyan lehetne változtatni rajta.”

A Haydn-irodalomban gyakran érintett kérdés: csupán barátság vagy igazi szerelem kötötte Haydnt Genzinger néhez? Kapcsolatuknak azonban Genzinger doktorra és a gyermekek-

re való tekintettel titokban kellett maradnia. Amikor Haydn egyik levele elveszett, a következő szavakkal nyugtatja meg Marianne-t: „Kegyelmed nyugodt lehet a történetek s éppen úgy a jövő felől is, mivel az én Kegyelmed iránti barátságom és nagyrabecsülésem (bármilyen gyengéd legyen is az) sohasem lesz bűnössé, mert mindig szem előtt tartom Kegyelmed emelkedett erkölcsének tisztetét, melyek nemcsak engem, de mindenkit, aki Kegyelmedet ismeri, csodálatra készítetek.”

Érdekes azonban, hogy ez a jó kapcsolat csak egyetlen évre, 1790-re korlátozódik, ugyanis Londonból Haydn hosszú, de kevésbé személyes beszámolókat ír, és Genzinger nének küldött leveleiben ismételtelen egy partitúrája elküldését reklamálja. Hogy a Londonból 1792 nyarán visszatérő Haydn milyen fogadtatásban részesült Genzinger né részéről, nem tudjuk, csak két, egyébként derűs hangú rövidke levél maradt fenn Haydn tollából. Kapcsolatuk tragikus módon szakadt meg: Marianne Genzinger 1793 januárjában, 38 éves korában meghalt. Hét hónapig egyetlen sornyi írás nem maradt ránk Haydn tollából. „Éppen ez bizonyítja legerőteljesebben – állítja Bartha kommentárja –, milyen mélyen megrázta a tragikus esemény az idős mestert.”

A harmadik asszony, akiről dokumentumok vallják, hogy különösen kedves volt Haydnnak, a londoni Rebecca Schroeter; Johann Samuel Schroeternek, a királyné zenemesterének jómódú özvegye. Levelek nem maradtak fenn sem Haydntól, sem Schroeter néétől, de az asszony leveleit Haydn gondosan belemásolta londoni naplójegyzeteibe. Mikor Albert Christoph Dies (Griesinger mellett a másik egykorú biográfus) meglátogatta, Haydn a maga készítette másolatokhoz az alábbi megjegyzést fűzte: „Ezek az angol özvegy levelei, akit akkoriban szerettem; bár nem volt már egészen fiatal,¹³ szép és szeretetre méltó asszony, akit – ha nőilen vagyok – szívesen feleségül vettem volna!” Ám a szavaknál is többet mond az a tény, hogy a levelek tartalmát Haydn meg akarta őrizni. Schroeter né huszonkét rajongó hangú leveléből csak egyetlen kis részletet idézünk: (1792. március 7-én) „Kedvesem: végtelenül szomorú voltam, amiért oly hirtelen váltunk el tegnap éjjel. Beszélgetésünk egész különlegesen érdekes volt, és ezernyi szereteteli mondanódóm volt Önnek. A szívem tele volt és van gyöngédséggel, de nincs nyelvi, amely csak felig is kifejezhetné a szerelmet és szeretetet, amit Ön iránt érzek, aki éle-

tem minden napjával kedvesebb és kedvesebb nekem... Drágám, boldogtalan vagyok, amíg nem látom Önt, ha lehet, mondja meg, mikor jön.”

Haydn angliai naplójegyzetei, amelyek a Schroeter-levelek másolatát is megőrizték, ötletszerűen és rendszertelenül számolnak be ismeretésekről, címekről, eseményekről, tapasztalatokról. „A jegyzetek összessége nem alkot folyamatos naplót – írja kommentárjában Bartha Dénes –, inkább érdekes, vegyes alkalmi feljegyzések tarka keveréke. Tanúsága annak, hogy Haydn milyen páratlanul éles szemmel, olykor egészen furcsa dolgokra kiterjedő figyelemmel és eleven kritikai érzékkel szemlélte az angol társadalmi és zenei élet számára újdonságot jelentő megnyilvánulásait.”

A jegyzetek között természetesen a személyt érintő, megtisztelő események naplózása dominál: „[1791.] november 24-én a walesi herceg meghívott fivéréhez, a yorki hercegrez Oatlandsbe. Két napig maradtam; megszámlálhatatlan kegyben és megtiszteltetésben részesültem mind a walesi herceg, mind a yorki hercegné részéről, aki a porosz király leánya... A walesi herceg portrémát kívánta. Mindkét napon este négy óra hosszat muzsikáltunk, és pedig tíz órától hajnali kettőig.” Feltűnő, hogy angliai tartózkodása során Haydn milyen megkülönböztetett érdeklődést tanúsított a technikai újdonságok iránt. „[1792.] június 15-én Windsorból [Sloughba] mentem Herschel doktor úrhoz, akinél láttam a nagy teleszkópot. 40 láb hosszú és 5 láb keresztmetszetben...”

Haydn 1794 januárjában másodszor indult Londonba. Az utazás idejéből s az azt követő, Londonban töltött másfél esztendőből egyetlen levele sem maradt ránk. Ezért még az első kettőnél is becsebb az a második, kétfüzetnyi naplójegyzet, amelyet ekkor készített. Bartha időrendben és bőséges kommentárral ismereti a fontosabb eseményeket, majd az előbbiekhöz hasonlóan közli Haydn feljegyzéseit. Ezek között is gyakran szerepelnek a különleges megfigyelések. „Mindem sorhajó vagy hadihajó, a fregatthoz hasonlóan, háromárbocos. Legtöbbjük háromemeletes. A briggek kétárbocos. A cutter csak egyárbocos. Minden egyes sorhajónak legalább 64 ágyúja kell hogy legyen. Egy cutternek viszont 14, legfeljebb 16 ágyúja van...”

„...A kórház 1762-ben épült. Most 1500 beteg volt, közülük 300 tengerész az utolsó tengeri ütközetből...”

„1794. augusztus 2-án, hajnali 5 óra körül Ashe és Cimador urakkal Bath-ba mentem... Rauzini úr-

nál laktam. Hírnevű muzsikusként, maga idején a legnagyobb énekesek egyike volt... Igen jóra való, vendégszerető ember. Nyári lakja, amelyben voltam, magaslaton fekszik, igen szép környezetben, ahonnan az egész várost belátni. Bath Európa legszebb városainak egyike...”

Régebbi zenetörténetek – talán a könnyebb megértés vagy a feudális viszonyok még élesebb bírálatáért érdekében – szimplifikáló képlettel állítottak fel a három bécsi mester társadalmi helyzetéről: Haydn még egész életét hercegi szolgálatban élte le, Mozart már szakított a szolgálattal, és próbált szabad művészként megélni, de nem sikerült neki, és csak Beethoven volt az, aki egész életét szabad, polgári formában élte le. Ezzel szemben az a valóság, hogy Mozart „szabad” életét is áthatotta a császári udvari karmesterré való kinevezés, a megtiszteltetéssel járó teljes biztonság utáni vágy, Beethoven pedig nem tudott volna boldogulni a bécsi arisztokrácia révén, a hatvanas és hetvenes évek szigorú szolgálata után, 1780-tól kezdve szinte teljes szabadságban terjesztette műveit, londoni utazásait polgári vállalkozókkal együttműködve szinte maga is vállalkozóként bonyolította le, és első londoni tartózkodásának végén, 1792 nyarán nem sietett hercegi gazdája visszahívásának eleget tenni. Elérte, hogy idősebb korára hercegek és grófok hódoljanak előtte, és – miként egyik legjobb biográfusa, Karl Geiringer írja – 76. születésnapja alkalmából, a TEREMTÉS 1808. március 27-i bécsi előadásán „karosszékekben vitték fel a díszterembe, ahol a fűvós hangszerek fanfárja és a hallgatóság ujjongó ünneplése üdvözölte. A mester Esterházy hercegné mellett ült, aki drága sálját borította rá, mert észrevette, hogy kissé megborzong. Más előkelő hölgyek is követték példáját, úgyhogy az aggastyánt egészen elborították az értékes kendők. Mindenki érezte, hogy Haydn napjai megvannak számlálva... Beethoven ez alkalommal nem »nagymogulként« viselkedett; letérdelt Haydn előtt, és áhitattal megcsókolta öreg tanítómesterének homlokát és kezét”.¹⁴

Hetvenhét éves korában, vagyonos polgárként halt meg saját gumpendorfi házában. 1809 májusát írták, a francia csapatok ekkor özönlöttek el Bécsset, Haydn házát is bomba rázkódtat-

ta meg, Napóleon azonban díszörséget állított a ház elé, egy francia huszártiszt, Clement Sulemy pedig lelkesen látogatta meg a már ágyhoz kötött Haydnt, és elénekelt neki a TEREMTÉS egyik áriáját. Joseph Haydn május 31-én, kevéssel éjfél után halt meg. Erről az időről azonban csak kortársi feljegyzések számolnak be, levél nem maradt fenn.

A múlt év októberében, Bartha Dénes születésének 100. évfordulóján kétnapos konferencia emlékezett meg a nagy és itthon nem eléggé elismert tudósról. A Liszt Ferenc Zeneakadémia zenetudományi tanszakát tulajdonképpen ő alapította, és Szabolcsi Bence tőle vette át a vezetést. Ma már kevesen vagyunk, szerencsések, akik Szabolcsi magasröptű előadásainak hallgatása mellett Bartha Dénestől tanulhattuk meg a tárgyúséget, a tudományos aprómunkát, a filológiai pontosság igényét. Bartha igen sokoldalú tudós volt, sokáig tanított az Egyesült Államokban, és nagy nemzetközi tekintélynek örvendett már említett és még további jelentős Haydn-publikációinak köszönhetően.

A szép köntösben, borítóján Ludwig Guttenbrunn olajfestményének jó reprodukciójával megjelent harmadik kiadás megszerkesztésében – az apró korrekciók-kiegészítések végrehajtásában – különösen fontos szerepe volt Révész Dorritnak, akinek ez búcsúmunkája, mert múlt év augusztusában, életének 75. esztendejében itt hagyott minket. Révész Dorrit nemcsak Bartha szerzőtársa volt, hanem az a tudós kolléga, aki a Zeneműkiadó irodalmi főszerkesztőjeként, íróként, fordítóként, művek ösztönzőjeként szinte a legtöbbit tette a magyar és nemzetközi zenetudomány értékeinek hazai elterjesztéséért.

Az Európa Kiadó ajándékot is mellékel a kötethez: egy CD-t, mely Haydn A-DÚR HEGEDŰVERSENY-ÉT (Hob. VIIa), D-DÚR ZONGORAVEVERSENY-ÉT (Hob. XVIII:11) és C-DÚR SZIMFÓNIA-JÁT (Hob. I:60) tartalmazza a Weiner–Szász Kamaraszimfonikusok előadásában, Baráti Kristóf és Rohmann Imre közreműködésével. E művek nem szolgálnak afféle illusztrációként a dokumentumkötet anyagához (egyedül a zongoraverseny bukkan fel a Forsternek felajánlott művek között, lásd 41. dokumentum), inkább Haydn magasrendű humorából adnak ízelítőt. A C-DÚR SZIMFÓNIA azért kapta A SZÓRA-

KOZOTT (IL DISTRAITTO) ragadványcímet, mert az eredetileg J. F. Regnard LE DISTRAIT című komédiájának német átdolgozásához készült tételeket tartalmazza. Tele van olyasféle zenei tréfákkal, mint például a *pianó*ba beledördülő, üstdobbal erősített *forte* effektus, mely a londoni SURPRISE (MEGLEPETÉS) szimfóniában vált közismertté, vagy a hegedűk húrjainak szándékos elhangolása, mely Mozart FALUSI MUZSIKUSOK címen ismert szextettjének hamis kürtállításaira emlékeztet. A zongoraverseny zárótétele pedig, a nevezetes RONDO ALL'UNGHERESE hangzó dokumentuma annak, hogy Haydn eszterházai működésén túl is a magyar zenetörténet részesének tekinthetjük.

A kiadó e CD-ajándéka kétségtelenül értékes, mert a Magyar Rádióban készült felvétel igen magas színvonalú, a zenekar, noha nem „régizenes”, Rohmann Imre vezényletével stílusosan játszik, Rohmann szólója pedig nemcsak lehengerlően briliáns, de billentésének ruganyos kopogása mai zongorán is a forte-piano hangzásokarakterét reprodukálja. Ami egyfelől több bizonyíték arra, hogy a magyar Haydn-interpretációnak is van hozzátennivalója Haydn újrafelfedezéséhez.

Jegyzetek

1. Friedrich Schlichtegroll: NEKROLOG AUF DEM JAHR 1791. Gotha, 1793; Wolfgang Hildesheimer: MOZART. Frankfurt, 1977; Peter Schaffer: AMADEUS. London, 1980. Kritikáját lásd például Gerhard vom Hofe: ISTENI-EMBERI AMADEUS. (Balázs István fordítása.) *Holmi*, XVIII/2006. 12. 1594–1613.; H. C. Robbins Landon: 1791 – MOZARTS LETZTES JAHR. Düsseldorf, 1988. (1791 – MOZART UTOLSÓ ÉVE. Györi László fordítása. Corvina, 2001.)
2. Volkmar Braunbehrens: MOZART: A BÉCSI ÉVEK. Osiris, 2006. Maynard Solomon: MOZART. Park, 2006.
3. Fodor Géza: A MOZART-OPERA VILÁGKÉPE. Typotex, 2002.
4. THE COLLECTED CORRESPONDENCE AND LONDON NOTEBOOKS OF JOSEPH HAYDN. London: Barrie and Rockliff, 1959.
5. JOSEPH HAYDN. GESAMMELTE BRIEFEN UND AUFZEICHNUNGEN.
6. THE SYMPHONIES OF JOSEPH HAYDN. London, 1955; Haydn: CHRONICLE AND WORKS I–V. Bloomington, 1976–80.

7. HAYDN ALS OPERNKAPPELLMEISTER. Budapest, 1960.

8. Philips 473015-2.

9. SCHÖPFUNGSMESSE, HARMONIEMESSE, HEILIGMESSE, PAUKENMESSE, NELSONMESSE, THERESIENMESSE. Philips B000 132502.

10. Decca 430 100–2DM32; Brilliant Classics 99925. A Haydn-év alkalmából valamennyi hozzáférhető: www.haydn107.com site-on.

11. A Párizsi Conservatoire, a Pétervári Filharmóniai Társaság, a Sociéte Académique des enfants d’Apolon, a Svéd Királyi Akadémia, a Bécsi Tonkünstler Societät tiszteleti tagsága, Francia muzikusok díszoklevele, Bécs díszpolgársága.

12. Luigia Polzelli 1800-ban egy házasságot ígérő okmányt is kicsikart Haydntól, beváltására azonban nem került sor, mert Luigia időközben máshoz ment feleségül. Haydn viszont, ameddig tehetete, lelkiismeretesen és nagylelkűen gondoskodott Luigia két fiáról.

13. Bartha Dénes itt megjegyzi, hogy Rebecca Schroeter 1791-ben nem lehetett több negyvenévesnél.

14. Úgy látszik, a TEREMTÉS különösen alkalmas szerzőjének ünneplésére. E mű előadása volt a 2009-es Haydn-év ünnepségeinek csúcspontja május 31-én Ázsiától (Szöul) Európán keresztül (Eisenstadt, Bécs, Antwerpen, Mechelen, Drezda, Amszterdam, Varsó, Porto, Stockholm, Athén, Esztergom, Budapest, Pécs, Sopron) Észak-Amerikáig (Toronto, Boston). Lásd: www.worldcreation.info

Kárpáti János

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

Szentkuthy álarcos önarcképeiről – a „Doktor Haydn” ürügyén

A Szentkuthy-életmű, természetesen, jól elkülöníthető rétegekre bomlik; ezt maga az író is fontosnak látta hangsúlyozni, amikor arról beszélt, hogy munkásságának három része – egészséges ambícióval hivatkozván persze a kínálkozó Dante-párhuzam hármasságára – őri-ásnaplójának Infernója (szoros összefonódásban könyvtárának széljegyzeteivel), a FRIVOLITÁSOK ÉS HITVALLÁSOK címen közreadott életrajzi interjú cselesen megtisztogatott Purgatoriója, s természetesen, legfontosabbként, a SZENT ORPHEUS BREVIÁRIUMÁ-nak sorjázó kötetei, amelyeknek a befejezett s megkoronázott alkotói életmű paradicsomi állapotát kellene megteremtenuik. E bohókásan eklektikus öninterpretáció nem kevesebbet követel, mint annak elfo-

gadását, hogy az életmű egyik rétege sem érhető a másik nélkül, hivatkozásaik csak egymásra vonatkoztatva fejthetők föl. Van persze ebben némi szemfényvesztés, hogy ne mondjuk: porhintés, hiszen miféle kulcs lehet az a napló, amelynek utolsó lapjai csak a szerző halála után ötven évvel nyílnak majd meg az érdeklődők előtt, addig sötétben tévelyegni hagyva az olvasnivaló bőségétől már amúgy is káprázó szemű olvasót; az interjúsorozat pedig valójában csak annyit enged látni alkotóból, életrajzból s művekből, amennyit a jóérzésű diszkréció s persze a pillanatra is alig fölfüggesztett maszkabál játékszabályai engednek.

Ez a szuggesztív önelemzés azonban nem maradt hatástalan. A sajnálatosan sovány Szentkuthy-szakirodalmat látva érdekes eltöprengeni azon, hogy – kényelmességből vagy az elvégzendő munkától visszarettenve? – mennyire komolyan vette szinte mindenki azt a képet, amit az író saját magáról kialakított; az értelmezések ugyanis javarészt az ő diktandójának sodrát követik, alig-alig véve figyelembe ironikus, *ön*ironikus megjegyzéseit, mintegy figyelmeztetéseit, hogy jó lesz vigyázni: egy módszertanát tekintve is állandó rejtőzködésbe és szakadatlan metamorfózisba bújtatott életműhöz hozzátartoznak ugyan a róla elejtett szerzői megjegyzések, de csupán azzal a fenntartással, hogy maguk is részei a szerepjátéknak; megvizsgálandó javaslatok, játékos hipotézisek inkább, mintsem interpretáló-analizáló megközelítések számára kötelezően meghúzott, elszakíthatatlan vezérfonál.

Kétségtelen persze, hogy az életmű egyéb darabjai jól besorolhatók a fenti kategóriákba; némely könyve s talán még esszéinek, tanulmányainak özöne is a Napló kinövésének, kivonatolásának tűnik (ugyanakkor érintkezik az ORPHEUS anyagával is), más szépirodalmi munkái pedig részint az alkotó évtizedeken átívelő nagy opus előkészületei (PRAE: csak sejtve-sejtette még a kiszámíthatatlan folytatást, késleltette még a FEJEZET A SZERELEMÉRŐL különleges, kétarcú epizódjával...), melléktermékei (mint a jórészt fiókban maradt, olykor befejezetlen munkák, amelyek ezért vagy azért nem találták meg az utat a breviáriumsorozat képviselte fővonalhoz, még ha eredetileg oda szánta is őket az író), vagy éppen: pótlékai, helyettesítései, kulisszái, kényszerűségből született munkák abból az időből, amikor a körülmények s szellemi közérzet nem tették lehetővé –

vagy még inkább: reménytelenné és kilátástalanná tették – a már jó ideje megfogalmazott munkaterv megvalósítását.

Ez utóbbi csoport azonban, egészében, ha az oeuvre teljességének ritmusába helyezük, a műveknek egy második vonulatát képviseli, amely érdemtelenül még kevesebb figyelmet kapott mindmáig, mint az alig kutatott főmű; lesajnált, kényszerűségből írottak vélt sok száz oldalas kötetek sora: életrajzi s történelmi regények, amelyek egybefüggő sorozatát Szentkuthy ÖNARCKÉP ÁLARCOKBAN címen szerette volna kiadva látni. Ő maga nem győzött figyelmeztetni, hogy ezek a kötetek sok szempontból összetartoznak (sőt, nem csupán a regények, de a melléktermékek melléktermékeiként írt rádiójátékok is, például), „*Orpheus-apának édes gyermekei*”, amelyeket pillanatra sem tekintett kompromisszumnak, hanem mint „sokszólamú lelke” irodalmi, képzőművészeti, zenei, morális oldalainak megtestesülését, s meggyőződéssel jelenti ki, hogy a „*Divertimento megírása után már a legtudatosabban írtam Haydn-, Goethe-, Dürer-, Händel-könyveimet*”. Életrajzi regények, persze, de nem a *biographie romancée* értelmében, nem romantikus olvasmányok, hanem fantáziák; Szentkuthy azokat a vonásokat kereste, amelyek alapján mintegy összehasonlítható hősei lélektani berendezkedését a sajátjával, mint mondja: „*orvosi módon*” szinte. Már csak ezért sem lehet könnyedén besorolni őket a kor átlagvonulatába, neves, jobb sorsra érdemes szerzők kényszerűségből „népszerűbbnek” szánt munkáival egy sorba állítani. Ha Szentkuthy azt mondja, hogy „*a legtudatosabban*” írta ezeket a munkáit, illenék közelebből is megvizsgálni, hogy mit is jelent ez a tudatosság.

Meglepő, de az öt művészeletrajznak s a körülötte írt célzatosabban „történelmi” regényeknek nem született poétikai elemzése. Többségükről még napi kritika sem – ha igen, akkor elfogult, ideologikus, mára feledhető recenzió csupán; Szentkuthy levelezésében fel-felbukkan említésük köszönőlevelekben, de ott is ritka az elemzőbb jellegű, a mű megértésére is törekvő megjegyzés (mint a Koczogh Ákosé, a DOKTOR HAYDN elolvasásáról beszámolva). Kínálkozik a magyarázat, hogy e köteteket az életrajzokkal szemben joggal elővigyázatos szakmabéli vonakodva veszi csak kézbe; a benne foglalt ismeretanyagra, vélné, nincs szüksége, hiszen adatokat, összefüggéseket nem regényzerű formában kifejtve s összefűzve, hanem

forrásokat, kézikönyveket föllapozva szeretne megtudni vagy ellenőrizni; csúsztatáson, lapszuson az írórt rajtakapni legföljebb kajánkodásból szeretné; s ha már a Szentkuthy-galaxis megismerésére tesz kísérletet, akkor inkább a sejtve is főművek amúgy is felettebb időigényes olvasására szánja rá magát...

Ez az ORPHEUS-kötetek keretezte laza ciklus azonban rengeteg tanulsággal szolgál – s talán kulcsot is ad olykor az életmű többi rétegéhez. Alapvető félreértés lenne zenész-, író- vagy festőregényt látni bennük; ez ugyanis csak a szűzsé *ad hoc* véletlene. Érdekes lenne, persze, a maszkok mögé rejtett önarckép vonásait keresni és újrarajzolni – ez közvetlenül is a legtalányosabb önarcképhez, Orpheushoz és a *vilákba és lectiókba* („szentéletrajzokba” és „szentolvasmányokba”) foglalt tömördek „reinkarnációhoz” vezetne, s megmutatná, hogy az alkotói habitus e történelmi regényekben is ugyanaz, mint ami a BREVIÁRIUM-ból érzékelhető. A DOKTOR HAYDN újraolvasása (és a többiek legalább futó fellapozása) frissiben azonban s szerényebb célként: technikai észrevételekre csábít, indokolandó a csodálkozást, amit a már egyáltalán nem naiv olvasóból, egykori emlékeit helyesbítendő (s olykor igazolandó) ez a mű kiváltott.

Meggondolkoztató, hogy e művek problematikájának végiggondolása és kidolgozásuk mintegy évtizedig foglalkoztatta Szentkuthyt (szívem szerint persze hozzájuk sorolnám még a műfajilag ugyan már másfelé is billenő Mauissant-„monográfia” nagyszéjét). Ha azt a közös vonást keressük, ami összeköti ezeket a köteteket, az a korábbi vélekedésekkel szemben (s így az írónak is némiképp ellentmondva!) elsősorban abban látjuk, hogy ezek *nem* tartoznak az ORPHEUS-hoz. Mégpedig nem azért, mert azonosítható korhoz és személyhez köthetően hitelesebb fikciójuk idegen lett volna annak szertelen futamaitól, vagy mert a körülmények gátolták volna csak a folytatást. Az ORPHEUS-terv valóban élethosszra időzített program volt, s valójában nem is az ötvenes évek kulturális klímájával magyarázható a felfüggesztése. Jóval korábban, már a negyvenes években megszakította a munkát Szentkuthy, s az időközben posztumusz megjelent befejezetlen vagy elvetélt művek bizonyítják, hogy valóban: kereste a lehetőségét a hat kötet (s két utóbb oda nem illőnek gondolt, bár eredetileg oda szánt munka) után talán kissé korlátozóan, rutinszerűen kitöltendőnek érzett projek-

tum felfüggesztésének, átalakításának, újraformálásának. Az életrajzi regényekkel alkalom kínálkozott arra, hogy új regénytechnikai megoldásokkal bíbelődjék, olyan szerkezeteket hozzon létre, amelyek anélkül, hogy kimozdítanák bevált írói gyakorlatából, lehetővé tegyék olyan formai megoldások kialakítását, amelyek párhuzam s mi több: példa nélkül állnak a XX. század regényirodalmában. Mindegyik mű más; mindegyik másként áttételes, más stílust, más fikciós nézőpontot választ, olykor többet is. Az elbeszélés linearitása helyett időbeli visszacsatolások, ellenpontok sajátos rendszerét alkotja meg, s ezzel meghatározza a terjedelmet is, jól tudva, hogy érzékeléséhez bizonyos szövegmenyiségre, hosszúságra van szükség, amelynek elfogasztása alatt tudatosulhat a technikai megoldás mibenléte.

Minden „történelmi regény” problémája a tudható események, adatok, apróságok hitelesítése, elfogadható kontextusba ágyazása. Vannak korok, amelyekről aránylag sokat lehet már tudni, s vannak alkotók, akikről nem pusztán szórványos, hanem látszólag akár egymáshoz is illeszthető adatok állnak rendelkezésünkre. Mégis, nehéz ezeket olyan összefüggő egészként megmutatni, amely a kor valóságának illúzióját keltheti. Szentkuthy esetében: ha mindeztől megőrzi saját korszakának látásmódját, akkor az ORPHEUS nézőpontjához ragaszkodik, amelyben bőven találhatunk nyilvánvaló anakronizmusokat. A történelmi művek esetében azonban olyan situációt kellett teremtenie, amelyben a milió nem csupán kulissza, hanem valóban az az életter, amelyben hősei mozognak – ehhez azonban olyan közvetítőre volt szüksége, aki valóban jelen lehetett, szemtanú lehetett.

A DOKTOR HAYDN esetében több stilizált dokumentumot is létrehozott. Természetesen nem ismeretlen ez az eszköz, hiszen a meg is nevezett, szereplőként ábrázolt elbeszélő figurájának megteremtése, közbeiktatása jól bevált módszer a világirodalomban. Szentkuthy azonban itt többszörös csavarral él. Az első nagy formarészben mintha egy hagyományos történelmi regény díszletei közé lépnénk, ez a leíró jellegű szakasz azonban csakhamar átvált Haydn belső monológjára, visszaemlékezésére: ő mesél nekünk, majd ismét visszatér az elbeszélő hang, váratlan váltásokkal, oda-vissza vágásokkal a két réteg között, olykor idézetszerűvé téve számunkra a belső hangot (l.: a „*memoározott*» to-

vább Haydn” és a hasonló fordulatokat). Érdekes, hogy a leginkább fikciójellegű, noha gyakran hiteles adatokra támaszkodva, éppen ez az ESTORAZ cím alá fogott száz oldal; a második nagy (legterjedelmesebb) részben persze tart még a külső szempontú elbeszélés lendülete, ám hamarosan felváltja három fiktív dokumentum, korabeli beszámoló: Salomon koncertrendező naplószerű írásműve, majd Count of Dunggamon munkája (amelyet III. György dilettáns muzsikusi fiának megbízásából készít) s Pythia Crane hosszú levélbeszámolója. Szentkuthy apró trükkje, hogy ezt a levelet említi először; majd megjegyzi, hogy ezt használja majd fel legutoljára. E három „dokumentum” módot ad Szentkuthynak arra, hogy az általa olybensőségesen ismert és szeretett korabeli angol irodalom műfajainak, stílusainak, szemléletmódjának paródiáját adja. Módszertanilag azonban azt is lehetővé teszi számára, hogy minden észrevételt, megjegyzést mintegy a korba helyezzen: ne külső szempontot érvényesítsen, hanem belülről láttasson, s ha furcsának tűnik is föl valamely megállapítás, az olvasó érezhesse vagy értelmezhesse úgy, hogy ez az idegenszerűség akár az ábrázolt kor s az olvasó korának különbözőségéből is fakadhat. A harmadik nagy rész – BÉCS – még elszántabb és frivolabb stílusimitáció. Itt maga Goethe szólal meg; Szentkuthy az ő értekezéseinek (s nyilván Thomas Mann LOTTE-beli eljárásának) paródiáját alkotja meg, a Philipp Hackert művészetéről írt tanulmány apokrif kiegészítéseként – jó ideig megtartva a goethei hangot, majd játékosan ki-kilépve belőle, hogy azután a fiktív dokumentumon belül egy újabb fiktív dokumentumnak adjon helyet (amelyre alább vissza kell majd térnünk).

E stílusban is különböző, mert eltérő „forrásokat” felidéző nyersanyagok számos formai játékra adnak lehetőséget. Mivel nem rendezett szerkezetű művek, vázlatjellegűek, csapongva egymást követő emlék- és emlékezésfoslányaik megtörik a cselekvény linearitását, szinte bármikor módot adnak visszacsatolásokra, közjátékokra, újabb fiktív idézetek beiktatására. Ez a szaggatott, töredezett vonalvezetés párhuzam nélkül való a kor magyar irodalmában – forma tekintetében pedig valószínűleg a legszélsőségesebben „avant-garde” megoldások egyike a hazai új regényben. (Az ORPHEUS is bővelkedik hasonló megoldásokban, talán még szélsőségesebb műfaji kapcsolatok felmu-

tatásával; ott azonban a nagyforma szigorúbb keretei, főleg a végleges változatban – amely szerkezeti alapötletének datálásával egyelőre adósunk a szakkutatás, hiszen az ORPHEUS-FÜZETEK előfizetési felhívásából nem derül még ki, hogy a tervezett tíz „szentéletrajz” valóban önálló kötetet képezett volna-é, vagy már eredetileg is a mostani helyükre szánta őket az író – jobban kidomborítják az egyes kötetek lüktető szerkezeti párhuzamosságát.) A szerkezet játékaik bizonnyal a legfontosabb elemei a kompozíciónak; az előzetes, jóllehet közben azért rugalmasan alkalmazkodó formai terv, amelyhez Szentkuthy oly kitartóan ragaszkodott mindegyik műve megalkotásakor, a könyvek szerves alkotórészét képező tartalommutatókban őrződött meg az olvasó számára is látható alakban.

Az elbeszélés hangvétele is különös. Szentkuthy nyilván nem ragaszkodhatott el a maga teremtette fiktív valóságtól, s követnie kellett a parodisztikus sémát; szemben az ORPHEUS olykor valóban nyíltan anakronisztikus, fabrikált dokumentumaival, itt nem eleve lehetetlen elfogadni a dokumentumok valószínűsíthetőségét (még ha Szentkuthy nem törekszik is oly mértékben a hitelesítésükre, mint Hildesheimer a szellemében talán nem is oly távoli MARBOT lapjain...). Mégis, a távolságtartás eltéveszthetetlen: rendre bukkannak föl olyan fordulatok, gondolatok, hasonlatok, amelyek nem nyelvileg lehetetlenek, hanem a kor szelleméből fakadóan nem születhettek volna meg; olyan léptékűen részletezők vagy olyan pszichológizáló természetűek, amelyekhez semminő hasonlót nem találni a XVIII–XIX. század fordulójának irodalmában. Pontosabban: Szentkuthy fenntartja a hitelesnek tűnő alaphangot, hogy azután váratlan ötletekkel föl- s alámenjen, körülírja, alig észrevehető rájátszásokkal modulálja (mint például akkor, amikor képi világát nyilvánvalóan egy Chagall-kép színté iskolás hűségű leírásából meríti...); könnyedén sző bele hitelesítő mozzanatokot, művek címeit, zenei megoldásokra való utalásokat például, látszólag teljesen fiktív epizódokba. Nem kérdés, hogy ezeknek a felismerése nélkül is olvasható a regény, ám bizonnyal élvezetesebb és érthetőbb, ha megértjük és azonosítjuk célzásait. Joyce művéről szólva mondhatta: „Óriási értelmi anyagot dolgoz fel Joyce. Lexikális értelemben. Ez kétségtelenül nehezé teszi a megértést, rendkívüli műveltség kell hozzá. Annyi baj legyen. Ettől

még nem érthetetlen. Legyünk műveltebbek.” Ennek a műveltségi rétegnek az állandó szivárványos tündököltetése adja Szentkuthy stílusának is különleges varázsát – ebben a regényben még azáltal is, hogy ezt a behatárolhatatlan műveltségi anyagot állandóan a Haydn korához horgonyzott referenciákkal szemben játssza ki.

Szentkuthy mindig is ironikusan viszonyult valóban rendkívüli műveltségéhez. Lexikális tudása és erre épülő asszociációs virtuozitása valóban lenyűgöző – az olvasót azonban nem hagyja nyugodni, hogy mi volt a trükkje; az egyes esetekben honnét is szerezte megalapozott és biztonságos ismereteit. Néha megnevezte forrásait – de inkább csak mellékesen, s lebegtette kissé a titkokat borító fátylat. A DOKTOR HAYDN esetében is hihető lenne a szorgos búvárkodás a Haydn-szakirodalom primer munkáiban; nincs is okunk feltételezni, hogy nem tanulmányozta valóban a lexikonok s a közkezen forgó segédletek mellett a Haydn-kortárs Griesinger könyvét s Pohl hatalmas Haydn-életrajzát. Mégis, itt véletlenül fölbukkant a közvetlen forrás is, ahonnan nem csupán adatait, de olykor még az adatok kapcsolásait, furcsa válogatásukat, egymásra vonatkoztatásait is merítette, tovább szálazta, „megharmonizálta”, variálta, újabb ötletek ugródeszkájaként hasznosította. Ez a könyv különös módon nem szolid szaktanulmány, hanem maga is regény, Heinrich Eduard Jacob 1952-ben megjelent műve (JOSEPH HAYDN. SEINE KUNST, SEINE ZEIT, SEIN RUHM. Hamburg: Christian Wegner Verlag). A maga nemében egyedülálló a zene-tudományos irodalomban, hiszen hol regényes-esszéisztikus hangütéssel, hol zenei elemzésekkel közelíti meg tárgyát, meglepő fejezeteliséssel, nem fukarkodva élvezetes fordulatokkal tagolni, azok sorozatával jellemezni Haydn életpályáját – Thomas Mann bevezető szavaiban éppen ezt az irodalmi szempontból is figyelemre méltó olvashatósságát említi. Mondhatnánk: Szentkuthy könyve „regény egy regényből”, furcsa palimpszeszt, amelynek szerkesztőelvei közé tartozik az a szinte látható gesztus is, hogy az író szinte csak találomra lapozgat a kolléga könyvében, s itt-ott, látszólag ötletszerűen, belékap annak anyagába s fűzi hozzá a maga kommentárjait. Valóban kiszámíthatatlan, hogy mi mozdítja meg fantáziáját; olykor egy furcsa, ismeretlen név, amely egy amúgy jelentéktelen epizódban bukkan föl egy pillanatra (a regény Goethéje mondja: „mért jegyez-

tem meg a nevét?”); de ugyanígy segítheti az 1959-ben még csak *majdani* Fellinit, Carpentier estünkbe idéző karneváli forgatag kialakulását egy tudós(kodó) elemzés.

Kérdés, hogy miként kerülhetett Szentkuthy kezébe ez a regény – még az ő mindent olvasni, habzsolni vágyása sem ad rá magyarázatot. A Haydn-szakirodalom nem jegyzi, s Thomas Mann felől sem bukkanhatott rá, mivel ez az előszó összegyűjtött munkáiban nem szerepel, s megjelenése idején sem kapott nagyobb publicitást. Valószínű, hogy a regény írása közbeni „*valóságos titkos tanácsosa*” adhatta kezébe: Szabolcsi Bence. Az ő segítő közreműködéséről lehetett persze tudni: egy 1976-os írásában (*Új Írás*, 1976. május; újra közölve: *AZ ÉLET FAGGATOTTJA. BESZÉLGETÉSEK SZENTKUTHY MIKLÓSSAL*. Hamvas Intézet, 2006. 60.) elmondja, hogy hangról hangra vette át vele Haydn vonósnyegeseit. Szabolcsi játszott és magyarázott el mindent – Szentkuthy pedig szinte gyorsírással jegyezte le mindezt. Hogy milyen mértékig nyugszanak a regény zenei elemzéseit Szabolcsi magyarázatainak, arra jó példákat kínál a szinte vele egyidejűleg készült nagy Szabolcsi-tanulmány, a HAYDN, A JÖVŐ ZENÉSZE: AZ UTOLSÓ MENÜETTEK című munka s némi áthallás erejéig a HAYDN ÉS A MAGYAR ZENE című kisebb dolgozat.

Szentkuthy már ajándékba adott könyveinek ajánlásában is kifejezésre juttatta köszönetét; a BURGUNDI KRÓNKA Szabolcsinak juttatott példánya dedikációjában megemlíti: „*Haydn zongorázására és ezer kedves segítségére: emlékül és hálából*”; a DOKTOR HAYDN-t pedig ezekkel a sorokkal küldi: „*Szabolcsi Bence barátomnak, hálával és köszönettel (1) zenetudósi, (2) írói, és last but not least (3) baráti segítségéért. Ergo, ezzel a Bencét plagizáló könyvvel kívánok boldog új évet 1960. I. 1. Szentkuthy Miklósdot*”. (Mindkét ajánlás szövegét l. ÖRÖK KÖZELSÉG, EZER EMLÉK. SZENTKUTHY MIKLÓS VÁLOGATOTT DEDIKÁCIÓI. Szerk. Tompa Mária. Hamvas Intézet, 2007. 99. és 89.)

Szabolcsi kétségtelenül támogatta Szentkuthy munkáját – minden bizonnyal az ő tekintélye is kellett ahhoz, hogy a Zeneműkiadó a leosztó lektori vélemény ellenére is kiadta a könyvet. Kettejük viszonya a művészethez, bármily furcsa is ezt kimondani, nem is állt oly távol egymástól; Szabolcsi tudósként is az a fajta műélvező volt, amilyennek lenni, íróként, Szentkuthy oly könnyen megengedhette magának. Az elkészült kéziratot s a megjelent könyvet

azonban Szabolcsi Bence egészen biztosan nem olvasta végig. Ha ugyanis elolvasta volna, aligha hagyta volna benne azt a nyilvánvaló tévedést, amikor Haydn a maga „*kis g-moll szimfóniájáról*” beszél, mint Sturm und Drang-korszakának dokumentumáról. Kis g-moll szimfóniája ugyanis, e megkülönböztető jelzővel, Mozartnak van, s mindaz, amit Szentkuthy a regényben Haydn szájába adva elmond róla, szinte szóról szóra egyezik azzal az interpretációval, amit Szabolcsi értelmezéseként őrzött meg róla a romló emlékezet. Aligha valószínű, hogy Szentkuthy ezen az egyetlen ponton engedte volna ily látványosan megbicsaklani a történelmi hitelességet – akár csak azért, hogy jelezze: műve nem szaktudományos dolgozat, hanem életrajzi fantázia, tévedések és gyarlóságok fenntartása mellett...

Mégis: kár, hogy Szabolcsi nem olvasta ezt a könyvet, hiszen így nem szembesült azzal a furcsa érzéssel, hogy egyik – fontos – mellékszereplője lett a könyvnek. A regényt záró „Goethe”-dolgozat egy pontján megjelenik a fiatal Erdődy, akinek abban a szerencsében volt része, hogy Haydn mesélt neki élete legkedvesebb műveiről, s megengedte neki, hogy elővegye a noteszát is. Szerepjáték természetesen, hiszen a műveiről beszélő „Haydn” Szabolcsi elemzéseit mondja, amelyeket „Erdődy” ad tovább „Goethének”; vagy inkább Szabolcsi érti meg Haydn minden rejtett gondolatát, s meséli el zongora mellett a buzgón jegyzetelő Szentkuthynak? Ám újabb csavarral már „Erdődy” mesél tovább „Goethének”, s zongorázza a példakát, „*a kissé pátoszos, de minden komikus mellékzöngéje ellenére nagyon is okos és nagyon is jó szímatú Erdődy*”, aki „*egyszerre csak abbahagyta a trió zongorázását, és kezét még a billentyűzeten hagyva, messzi maga elé nézett, szemét összehúzza (ami nagyon jól illett fiatalos arcához), mintha keresne valamit a múltban*”. Aki emlékszik még Szabolcsi előadásaira, könnyen maga elé idézheti ezt a képet: ő szokott így elmerengni még kicsit a mondottak-játszottak fölött. S Szentkuthy, a nagy játékos, ezzel a képpel örökítette meg zenei tanácsadója, Szabolcsi Bence alakját – földidézve egyúttal az Adornót megörökítő Thomas Mann gesztusát a DOKTOR FAUSTUS-ból, ahogy talán műve címével is utalni akart a századközép nagy zenészregényének címére.

Wilhelm András

ALEXANDRIA KR. U. 2008

Gábor György: *Az idő nélküli hely*
Jószöveg–Könyvműhely, 2008. 215 oldal, 2790 Ft

1

Ha elfogadjuk azt a közhelyszámba menő megállapítást, miszerint minden valamirevaló filológus saját életének és sorsának szálaait is bele-
 szövi a felidézni vágyott múlt eleven textusába, akkor Gábor György történelmi munkásságára nézve hatványozottan igazolható az iménti feltevés. Az idő nélküli hely írója ugyanis az elmúlt tizenöt-húsz év során – szinte mániákus módon – annak az egyetlen Történetnek a szálaait bogozgatja, amelyet ebben a formában még nem írtak meg és nem is írhattak meg soha. A szóban forgó Történet tág határok közt a kereszténység születésének idején játszódik, nagyjából Judaea Pompeius általi meghódításától (Kr. e. 63) a Bar Kochba-felkelés leveréséig (Kr. u. 132), központi eseményként a „zsidó háborút”, illetve a jeruzsálemi szentély pusztulását tárva elélni, azt a kataklizmát tehát, amely a zsidóság világtörténelmi útjának, a két évezredes galutnak a kezdeti szakaszát idézi fel előttünk.

Mindeközben a történetíró nem a modern tudományosság (antik mintáktól persze nem független) kitaposott ösvényeit követi, azaz nem klasszika-filológusként s nem is az ókeresztény kor kívülálló avagy hívó kutatójaként közelít tárgyához, hanem elkötelezett zsidóként, aki történetesen ókortudós is egyúttal. Ennek a sajátos néző- és álláspontnak szinte szükségszerű metafizikai következménye, hogy a judaizmus forrásvidékének (*Javne* és *Pella* közös genealógiát sejtető „eredetmítosza” karöltve jelenik meg a könyvben), valamint az elmúlt kétezer év zsidó történelemhez kötődő szellemi tájkáinak majdnem mindig egy-egy felvillanó képként kell megjeleníteniük a Gábor György által legszívesebben *narratívaként* kezelt elbeszélések hátterében. Noha csábító volna az a (műtermi) beállítás, miszerint személyes, megragadható módon éppen ezeknek a felvillanó képeknek a laza füzére, pontosabban a kép-füzér (sajátos florigelium) interpretációja lenne a történetíró műve, ez azonban nem így van, az elbeszélések középpontjában csupán néhány időtlen, kimerevített pillanatfelvétel áll –

nem véletlenül viseli a könyv a sokat sejtető *AZ IDŐ NÉLKÜLI HELY* címet: Maszada, a világból kiszakított kősvatagi magányával, a Hadrianus parancsára végképp elpusztított, majd hellenizált poliszként helyreállított város, Jeruzsálem, s legfőképp a kiegészített, romokban heverő Templómépület, amely *fallá* (kotell) lett az elmúlt világek során, kétdimenzióssá alakítva a zsidó történelem szakrális terét. Ha ezeket az „ősképeket” szemléljük, óhatatlanul is az az illúzió támad, hogy pontosan ugyanazokat a romokat szemléljük, amelyeket a jeruzsálemi zelóták, Titus katonái vagy éppen a Szanhedrin tagjai láttak.

Gábor György tanulmányai a történelmi emlékezet – elvileg – határtalan plurálisát, az identitás gyötrelmes kérdéseit, az antikvitás idején a zsidóság megítélését vizsgálják, de a már említett szellemi elkötelezettség és a személyes jelleg a filológiai megközelítés valamennyi „rétegében” meghatározónak bizonyul: korok és korszakok cserélődnek fel, a régmúlt eseményei kelthetik a kézzelfogható aktualitást, a *déjà vu* érzetét, és megfordítva. Az antikvitás ilyen módon végigbarangolt tájai néha végérvényesen elmoszák a határokat hajdani és modern műformák között. Határozottan az a benyomásom, hogy az illusztris szerző ezen a szinten is foglya szenvedélyesen szeretett tudományterületének; az I. századi zsidó politikai messianizmust, Maszada mítoszáit, Alexandriai Philón, Flavius Josephus személyiségét elemző írásai legalább annyira tekinthetők antik műfajok örökösének, mint a legújabb kori tudományosság módszertani megtestesüléseinek. Csak néhány példát említve: *AZ IDŐ NÉLKÜLI HELY* aktuális értelemben véve is *apológia*, majdhogynem úgy, mint Flavius Josephus *CONTRA APIONEM*-je vagy Philón *LEGATIO AD CAIUM*-ja. S ezen nincs is mit csodálkozni, hiszen a politikai antiszemitizmus (majd később a teológiai antijudaizmus) tekintetében az „mélygörög” Apión éppen úgy örök típust testesít meg a maga képtelen vádjával, mint ahogy hasonlóan „öröknek” minősíthető a császárhoz menesztett követtség tagjaként Rómában járó Philón leírásában megelevenedő borzalmas alexandriai pogrom. Írástudónak, kultúremlernek, filológusnak – mindegy, hogy minek nevezem –, kiváltképp, ha zsidó vagy elkötelezett keresztény, a mai világban óhatatlanul is védekeznie kell – elsősorban a magukat keresztény jelzővel ille-

tő ideológiai szörnyszülöttek, szellemi genealógiájukat illetően a kinyilatkoztatás előtti mitikus világ lényei ellenében.

Az egybegyűjtött vallásfilozófiai, vallástörténeti tanulmányok személyes mögöttesét *protreptikosz* logosznak, buzdító beszédnek is nevezhetném; e néven bizonyára főleg az újszövetségi ZSIDÓ-LEVEL-et ismeri a nagyközönség. A buzdító beszédnek azonban nem csupán a potenciális olvasó a címzettje, hanem legalább annyira a szerző is. Bár nyíltan sehol nem mondja ki, Gábor György mégis hasonlít ahhoz az emberhez, aki az egyre sötétedő erdőben gyalogol egyedül, s hogy félelmét valahogyan palástolja, füttyörészni kezd, majd pedig hangosan dalra fakad. Mélységes metafizikai szorongás hatja át e könyv szinte minden lapját. Persze ezt meg lehet érteni, apológiát általában nem a *győztes* pozíciójából szoktak írni. Végezetül az egyetlen történet szilánkjait szorgalmasan gyűjtögető, majd pedig újabb és újabb alakzatok formájában összeillesztő történész munkája hasonlít az ókori *hipponémata*hoz, „följegyzésekhez”, amelyek a szemtanú, illetve a beavatott pozíciójából íródtak. A könyv lírai hangvitelű előszavában Gábor György – Caspar David Friedrich jól ismert figuráit felidézve – ilyesfajta vándorokat léptet föl, elmosódó, arc nélküli lényeket, akik a maguk légies módján csupán átsuhannak a Történeten, ám maradandó nyomokat hagynak az emlékezet tájkéin.

2

A szóban forgó Történetnek s a hozzá kapcsolódó interpretátori szándéknak – szimbolikus értelemben legalábbis – a fent említett időszakban is virágzó város s annak szellemi jogutódja, az örök Alexandria a letéteményese: a filológia, az allegorikus exegézis, az aion-teológia szülőházaja, ahol az I. század derekáig a korabeli világ (oikumené) legnépesebb diaszporaszidósága élt, ahol a későbbi korokat megelőző hatalmas pogromok zajlottak. A város, amely valamennyi törvényiszttel zsidó számára a „rabszolgaság házat” jelentette, amikor csak a pészachi haggadá rituális szövege felhangzott. Kétségtelenül bizarrnak minősíthető az az eset, amikor egy-egy zsidó család fő a „beszéld el fiaidnak...” előírását – Edfutól Elephantinéig – valahol Egyiptom földjén teljesítette.

A hagyomány és a *kinyilatkoztatás* szavai betű szerint egybeestek ugyan, ám a két szellemi oriens egy pillanatra azért mégis helyet cserélt egymással, mintha csak nyugatról kelt volna föl a bibliai teremtés napja, s keleten hanyatlott volna alá az Ókeanosz vizébe.

Mindazt, ami – a fent idézett példához hasonlóan – a filológus s csakúgy a teológus számára paradoxonok, illetőleg ellentmondások össze nem illő halmaza, igazából csak valamiféle „regényes fantázia” (esetleg „mithográfia-teremtő gesztus”) fűzheti egybefüggő kompozícióvá. Az ilyesfajta kompozíciókat – mintha csak mozgalmalms jeleneteket rögzítő mozaikokat látnánk – gazdag római vagy alexandriai műgyűjtők villájának falán, esetleg kertjüket díszítő szökőkutak medencéjében képzelhetnénk el, semmiképpen sem a történeti monográfia lapjain. Pedig Gábor György írásait olvasva jól érzékelhetően kiviláglik: az események rekonstrukciója során föltárt, megszólaltatott elbeszélések között ott rejlik a történész saját, személyes narratívája is, amely formáját és logikai státusát tekintve leginkább az iménti fiktív mozaikhoz hasonlatos. Az igazán élelteni múlt hordozói, a mozaikkockák, önmagukban semmit sem árulnak el a hajdanvolt igazi arculatáról; a felismerhető kompozíció viszont szükségképpen artificális képződmény. Az iménti kényszerű paradoxon – mindenfajta művészet hagyományozásával, illetve újbóli megelevenítésével kapcsolatban – szintén Alexandria, pontosabban alexandriai filológia öröksége.

Az elmúlt évtizedekben aligha tett valaki is többet a Gábor György érdeklődését „lefedő” világ, elsősorban pedig az I. századi Róma, Jeruzsálem, Alexandria megismertetéséért, mint a FOGSÁG című, méltán nagy sikerű regényében Spiró György (akinek egyébként AZ IDŐ NÉLKÜLI HELY szerzője az egyik tanulmányát, megítélésémet szerint a kötet legjobb írását, a MIZANTRÓPIA VAGY A FILANTRÓPIA címűt ajánlja). A regényíró (ki tudja, honnan eredő) szabadságához azonban hozzátartozik, hogy az olvasónak *nem kell tudnia*, egy-egy jelenet vagy leírás milyen mértékben függ valamelyik antik történetíró, Suetonius, Tacitus vagy Cassius Dio szövegeitől, Flavius Josephustól, Alexandriai Philóntól vagy éppen valamelyik apokrif akta legendás történetétől. Az újjáalkotott antikvitas – még akkor is, ha a regényíró szándékosan alkalmaz

anakronisztikus elemeket, vagy végletesen stilizál – életteli, eleven egész; a mozaikkockák „egylényegűek” a kompozíció teljes felületével. Ugyanez a szabadság köztudomásúlag (megint csak nem tudni, miért), de az elmúlt száz két évszázad, a modern értelmű tudományosság térhódítása óta nem adatik meg a történészek; régen leáldozott már nemcsak a Gibbonok, hanem a Gregoroviusok napja is. A saját, sőt a személyes, valamint a mesterségesen rekonstruált „narratívák” (személyes hozzátenni-valóm: az előbbi kifejezést – különösen a posztmodern divathullám üdvös és kívánatos levonulása után – képtelen vagyok komolyan venni s idézőjel nélkül leírni) közti megkülönböztető jegyek Gábor György esetében általában nem különülnek el látványosan, ugyanakkor a különbségeket megjelenítő kontúrok sem mosódnak el végérvényesen. Mindez annyit jelent, hogy a történész természetesen nem merül alá regényíróként a maga teremtette világba, a megálmódott hajdani Róma vagy Alexandria forgatagába, ugyanakkor nem is avatkozik bele kézzelfoghatóan az éppen csak csordogáló, netán gáttalanul hömpölygő „múltbéli események” értékelésébe – különösen, ha azok amúgy is hajlandóságot mutatnak a megnyilatkozásra –, úgy, mint számtalan műtész az elmúlt évtizedek során. (Miként például a hatvanas, hetvenes években tartott lenyűgöző egyetemi előadásai során Hahn István, aki mindent megtett azért, hogy a renegát kohánitát és „hazaárulót”, Flavius Josephust „reálpolitikusként” láttatván, tisztára mossa és felmentse az ellene emelt, soha el nem évülő vádak érvénye alól.) Ám ha valóban így áll(na) a helyzet, akkor *hol* rejtőzködik maga a szerző? Anakronisztikus módon mai liberális szabadgondolkodóként *mindenütt*, vagyis megértően (el)fogadva valamennyi „narratíva” létjogosultságát s ennek megfelelően valamennyi Történet-interpretáció igazát, esetleg sápadt és vértelen filológusként, akit a nietzschei verdiknek megfelelően agyonnyom az antikvitás roppant tömege, *sehol*, netán tények és interpretációk kusza szövedékében, véletlenszerűen *akárhol*?

Éppenséggel nem pusztá gondolati játékok s különösképpen nem az illusztris szerzővel szembeni pimaszkodás az iménti logikai lehetőségek elősorolása, hiszen Gábor György folyamatosan újraírt és újra elbeszélte Történetének korhí kerete részint az a római imperium,

ahol az ilyesfajta szellemi-kulturális vándorlások, peregrinációk nagyon is megengedhetők, mintha csak egy ifjanc különféle retorikai, filozófiai „szkholé”-kat, iskolákat látogatna végig, például Pál apostol athéni beszéde elhangzásának idején. De a peregrináció-hasonlat mellett legalább annyira fontos a *megismerésénél* is döntőbb *identitás* kérdése, az egymásra csúsztatott, ám majd’ mindig szellemképes önazonossági formák felkínálkozó lehetősége: zsidónak lenni Alexandriában, egyiptominak Rómában, igazi vérbő római polgárnak pedig valahol a keleti provinciákban... Talán nem szükséges hangsúlyozni, hogy *eredeti és hasonmás* folyamatos, történelmen átívelő kergetőzése valóban kortalan típusokat hoz létre, s egészen különös varázssal rendelkeznek azok a kulturális szigetek, amelyek éppen azáltal jönnek létre, s prosperitásukat is annak köszönhetik, hogy igazából sohasem szüntetik meg a fenti mindig „másutt levésnek” a feszültségét; azt hiszem, hogy ennek az esetnek a legérdekesebb és legnagyobb hatású paradigmája megint csak Alexandria. Az a város tehát, amely már születése pillanatától is kívül rekedt a történő időn, minthogy minden ízében és esztekében anakronizmusokból épült.

A Nílus-delta északnyugati szegletében alapított Alexandriának mindig is megvoltak – Kallimakhosztól Kavafiszig – az iménti csúsztatásra épülő logikát képviselő megörökítői, illetőleg a város vonzáskörében egyfajta stilizált, sohasem létezett klasszikus múlt iránti nosztalgia tápláló költői, filozófusai. Szinte valamennyiüket a görög nyelv és a görög kultúra vonzza magához, s noha többségük nem görög, csak Alexandriai Philón impozáns életművében mutatkozik meg teljes súlyával az eredendő másosság, a törvény és a próféták világa. A gnosztikusok, Valentinosz, Baszileidész, Karpokratész vagy a (neo)platonikusok, Ammóniosz Szakasz, Plótinosz, illetve az egyházatyák – Origenésztől Kúrilloszig – esetében Egyiptomnak a nyelv és a szellem felszínén végighömpölygő több évezredes múltja vagy szóhoz sem jut, vagy csak rejtékutakon válik érzékelhetővé. *Azonos és más* történelmen át zajló bújócskaja és kergetőzése, egyiptomi, zsidó és görög néha brutális erőszakba torkolló „társasjátéka” mindamellett majd’ egy évezreden át, a muszlim hódításig tart, utána pedig – egyfajta tehetetlenségi erőnek engedelmességgel – átköltözik oda,

ahonnan a nyugati kultúra számára igazából ismerős: a fantázia birodalmába. Csak *itt* lehetséges ugyanis az eredendően szinkretikus istennő, Agria Bubasztisz mitikus (kultikus) arculatához idomuló, brutális és véres várostörténelem „domesztikálása”. Valahogy úgy, ahogy azt Kallimakhoszról szóló disszertációjában és áttételesen a himnuszok remek fordításain keresztül már a háború alatt az ifjú Devecseri Gábor megfogalmazta. Kallimakhosznál még a „városvédő” Pallasz Athéné is alexandriaiává válik, legalábbis akkor, amikor Devecseri így ír: „A Lutra tész Palladoszban képletesen szólva valóban szembetűnő Athéna és elkülönítése Aphroditétől, és szembeállítás Artemisszel. Az istennők közt választani kell. [...] Kallimakhosz, mint egy új Paris-ítéleten, Athénát választja, a bölcs, jóindulatú, városban lakó istennőt, művészetek pártfogóját, meseterembek oktatóját, világot és felvilágosítót, vállalkozó kedvűt és gondosat, az alkotók mesterségbeli öntudatának eleven hordozóját, mintegy saját költészetének jelképét.” (Devecseri Gábor: Kísérőszó. In: Kallimakhosz HIMNUSZAI. Officina, 1943. 117.)

Jól tudjuk, az ilyesfajta békés és derűs Alexandria képe jószerével csak a história ünnepi pillanataihoz kötődik, stilizált „költői létét” ugyanaz a klasszicizáló igény teremti meg, amely egy-egy rendkívüli sötét korszak (miként 1942–43 Magyarországa) vágyaihoz, nosztalgiaihoz tapad, s amely természetszerűleg hosszabb távon is működik, adott esetben egészen különböző hagyományokat követő alkotók esetében, mindent egybevetve pedig egyfajta megbékélés, kiengesztelődés irányában hat. Közben viszont ezek a költői „újjáélések” a kiengesztelődés felé haladnak, óhatatlanul is elfedik a szellemi tremendum erőit, a hétköznapok borzalmait; csupán egyetlen példát említve: a magyar kultúrában ilyenek Babits – amúgy gyönyörű – Szophoklész-fordításai.

Az eredendő alkotói szándék, a vallásfilozófiai és vallástörténeti tanulmányokat egységes mozaikká illesztő átfogó történetfilozófiai koncepció azonban megköveteli, hogy az egymáshoz képest majd’ mindig késésben lévő képek (pillanatfelvételek), narratívák, ízlésirányok valahol, valamilyen formában egymásra csúsztatva jelenjenek meg, akár az építész tervrajzán a látható és a nem látható felületek. Különösen fontos ez akkor, ha az antik hagyománytörténet rekonstrukciójára irányuló kísérlet olyan

auctorokra épül, mint amilyenek Gábor György kedvenc szerzői: Flavius Josephus és Alexandriai Philón, akik maguk is a többszintű átmenet és másság megtestesítői. Közben Gábor a kötet címadó metaforája, „*az idő nélküli hely*”, vagyis Maszada Flavius Josephus magalkotta antik, illetve a XX. századi cionizmus létrehozta modern mítoszát hasonlítja össze (egyebek közt példamutatóan illusztrálja, hogy Maszada feltárója, Yigael Yadin – a század egyik legjelentősebb archeológusaként is – milyen mértékben hágja át a legalapvetőbb, régészre és történészre egyaránt kötelező mesterségbeli szabályokat, a „hősi múlt” kultuszának megalapozása és életben tartása érdekében), nem csak narratívákat és emlékeztetőket „csúsztat egymásra”, hanem immáron korszakokat is. A Josephus megalkotta negatív és a modern Izrael teremtette pozitív mítosz együtt képezi az egykor volt történelemtől szóló új és újabb elbeszélések, narratívák alapjait. A cél a történész számára ugyanakkor nem lehet más – amint Ricoeur egy helyütt joggal mutatott rá –, mint a visszaélésektől megszabadított emlékeztetőkészlet és az amnéziától megszabadított felejtéskészlet; azaz az „*igazságban való megbékélés*”. Noha a *kiengesztelődés* ideája jobban illik abba a kontextusba, amely Hegel fiatalkori vallásfilozófiai írásából (az úgynevezett JÉNAI KÉZIRATOK-ból) és Schellingtől kölcsönzi legfontosabb „szálait”, s ekként inkább metafizika és morálfilozófia határterületeire vonatkozik, átvitt értelemben a ricoeuri hasonlat kiszélesítésével alkalmazható a történeti megismerésre, korszakok, narratívák megbékélésére is. Ez utóbbi ugyanis teljesen kockázatmentes művelet, hiszen jószerével minden ama bizonyos *igazság* fogalmától függ, amelynek meghatározása kívül esik a fenti kontextuson, illetőleg Gábor György könyvének kompetenciakörén.

3

Kívül esik, de mégsem teljesen, mert a kötet szerzője – úgy tűnik – jó értelemben véve nem volt képes elviselni e kérdés megválaszolatlan-ságából fakadó nyomasztó hiányérzetet, talán azért is illesztett a kötet végére egy rövid esszét „*a vallási párbeszéd esélyéről*”. Ha nem tisztázódik is a könyvben egyértelműen, hogy a szerző történészi nézőpontja a bibliai kinyilatkoz-

tatás horizontjához kötődik, annyi azért mindenképpen világossá válik, hogy a történelmi „mnémotekhné” jellegének feltárása, valamint a már többször említett narratívák egymáshoz viszonyított hierarchikus rendje olyasfajta pozícióból rögzül, amely – az ókori példákhoz mérten – pusztán „korszerű arculatot” ölt, ám szellemi lényege nem sokat változik. Talán az alapos hellén műveltséggel rendelkező alexandriai zsidó jelentheti a kiinduló paradigmát; a *világpolgár* sajátos ragaszkodása a jeruzsálemi Templomhoz, a Törvényhez, illetve a Templom pusztulása után a betartható parancsolatokhoz, ugyanakkor állhatatos szembenállása a római *pantheónszemlélettel*. Ugyanígy a szellemi anyanyelvként a júdaizmust beszélő szerző is – teljes joggal – elveti a vallások közötti átjárhatóság kérdését, a modern öku-menizmusnak ama törekvésével egyetemben, amely „az igazságban való megbékélés” érdekében relativizálja (végső soron tehát felszámolja) tulajdon hitelveit. Ezzel kapcsolatban A GEREBLYE ÉS AZ ÁSÓ című kötet záró esszé ironikus, mégis roppant találó megfogalmazása idézendő: „A vallásokból fakadó tolerancia a vallások teljes felszámolásához, egyfajta teológiai leszereléshez, azaz utópisztikus vallásközi béketárgyalásokhoz vezethetne el csupán, ahol megállapodás születne arról, hogy az én eszkhatológiai hadosztályom visszavonásával párhuzamosan a te mariológiai hadosztályodat csökkented, s az én kegyelemtani csapattestemet a te krisztológiai hadtested ellenőrzése alá vonod, ennek fejében te a mindenkori szótérológiai bevetéseidet korlátozod. A békefenntartó kékszakosok pedig a sábesz bejövetelekor keresztet vetnek, s »Allah akbar!« felkiáltással kötelékbe rendeződve a védikus írások tanulmányozásába fognak.” (205.)

Ahhoz azonban, hogy a fenti, a zsidó-keresztény kinyilatkoztatáson alapuló szemléletes álláspont a történet-, illetve vallásfilozófia szintjén is megközelíthető legyen, a szerzőnek, ha diszkrét jelzésekkel is, de mindenképpen tudatosítania kell az olvasóban, hogy a múlt „hiteles” rekonstrukciójára irányuló törekvés eredményeképpen kikényszerített „igazság” miképpen viszonyul a filológus által tanulmányozható „tények” irdatlan kősvatagához. Másként fogalmazva: tudatosítania kell, hogy az immáron sokadszor emlegetett igazság nem a kősvatag természetéből adódik, hiszen ez a metafizikai tájék bármelyik tetszőleges pontján ugyanolyan, hanem attól a (megkomponált) látvány-

tól, amelyet a sivatag fölött *világító* nap, az igazság Napja fed fel előtte. Itt, ezen a ponton pedig az is nyilvánvalóvá válik, hogy a történész nem maradhat egyszerűen „alexandriai polgár” (bármily rokonszenves is a szimbolikus pozíció), hanem a *kahal* avagy az *ekklészia* valóságos tagjaként kell megmutatkoznia (bármily kényelmetlen is adott esetben e nagyon is valóságos helyzet). Tudvalevő ugyanakkor, hogy az előző lehetőségben jut kifejezésre igazán Alexandria rendkívüli vonzereje; az állandó hezitálás, a választás folyamatos elodázása bámulatos kultúrateremtő erőt juttat érvényre. Hirtelemben Kavafisz költeménye jut eszembe, A HÉBER, ahol utánozhatatlan tömörséggel jelenik meg az a két világ, amelynek köztes előterében őrlődik az a bizonyos „alexandriai polgár”. A művész és atléta Ianthisz, „az *Endimion alakú*” meg akarja őrizni, *„másik identitását”*, a törvénytisztelő zsidóét is. „*Legderekasabb napjaim azok, / mikor felhagyok az érzéki vizslatással, / mikor hátam mögött a szép kegyellen görög élet / s kérelhetetlen kényszerű kaphodás / a nemesen kiképzett, múlandóan fehér tagokba. / És az leszek, aki önakarattól maradnék mindig: / héberek, szent héberek fia.*” (Vas István fordítása.)

Gábor György tanulmányainak három fő érdeklődési területe, az emlékezet, az identitás, valamint az eszkhatológia, illetve a messianizmus közül főleg a második, konkrétan Az OTTHON IDEGENSÉGE – AZ IDEGENBELISÉG OTTHONOSSÁGA című Philón-tanulmány járja körül az iménti Kavafisz-idézzel illusztrált kérdéskört. Miközben megállapítja, hogy a platonizáló filozófus és exegeta „figyelemre méltó empátiával viszonyul a szorongó idegenekhez” (132.), a szerző egyúttal saját vallástörténeti módszerének egyik legfontosabb elemét, az intellektuális-szemléleti empátia készségét tárja fel előttünk. Ám egy, a DE CHERUBIM-ból idézett szövegszakasz segítségével egyúttal rávilágít az otthonosság-idegen-ség fogalompozíció leglényegesebb mozzanatára; arra a nyilvánvaló tényre ugyanis, hogy a Tóra „*gér vetosáv*” („*jövevény és zsellér*”) megnevezése az őslakos zsidóra is vonatkozik, hiszen egykor (miként *most* és a belátható *jövőben*) ő is jövevény volt (és lesz) az éppen aktuális Egyiptomban, a rabszolgaság házában. Ezen túl pedig a történetológiai horizontot a filozófia kozmikus horizontjával elegyítve Philón így ír: „*mindenki közülünk belelépett ebbe a világba, akár egy idegen városba, amelyben születése előtt*

semmilyen részeseése nem volt, és ha már belépett ide, vendég csupán egész élete során, amelyet ugyan-csak megkapott” (DE CHERUBIM, 120., 133.). A Philón működését követő évszázad alexandriai gnosztikusainak egyik központi fogalmával, az ember végletes *világidegenségével* szemben itt, az idézett szövegrészben az idegenség örve alatt is valamiféle diszkrét *otthonosság* jelenik meg. A BIBLIA ígéreteinek megfelelően az ember teremtesétől fogva létező jogait (mint egyértelműen magasabb rendűt) helyezve szembe a *galut*, a száműzetés avagy egyszerűen a diaszpóralét alapvető jellemvonásával, a metafizikai-politikai idegenség kiváltotta, évezredek átívelő szorongással. Gondolom, nem tévedek nagyot, ha azt állítom, hogy az iméntiek akár Gábor György szerzői ars poeticája gyanánt is felfoghatók, s ha ennek a kritikának az elején azt írtam, hogy AZ IDŐ NÉLKÜLI HELY szinte minden lapját áthatja az a bizonyos metafizikai szorongás, akkor a fentiekhez hasonló lehet az a sziréndal, amelyet önmaga megnyugtatósául a sötétedő erdőben bolyongó énekel.

Az idegen, aki az otthonosság érzetéért, sőt az otthon megtalálásáért küzd, természetszerűleg nem csupán az emlékezet és az identitás egymással érintkező tereumain jelenik meg (újra a fiatal korban szinte kötelező Caspar David Friedrich-mániára hívom fel a figyelmet), hanem azon a ködbe vesző ösvényen is, amelyet a zsidó-keresztény eszkatológia, illetve a messianizmus útjának lehetne nevezni. Aligha kérdéses, hogy ezen a részt a jövő felé tartó, részint éppen a jövőnd felől a jelen felé kanyargó úton válik világossá, hogy a történeti emlékezetet s a mindenkori filológus múltrekonstrukcióit jelképező pályák száma nem lehet tetszőlegesen sok (a filológiai önkényhez, illetőleg a mnémotekhné viszonylagosságához idomulva), hanem lényegében véve csak kettő: az egyik a bibliai *kinyilatkoztatás* útja, a másik viszont az előbbi szellemében felfogott *világé*. Ennek megfelelően az egyik pálya (látszólag) céltalanul vezet valahová, az önmagáért való történeti események homogén terében (e bizonyos fokig abszolút térben), a másik út azonban határozottan *vezet* valahová, méghozzá a kinyilatkoztatásban *megígért vég* felé. Az elmondottakból következően a történeti emlékezet – adott esetben végletes – relativizmusa nem abból fakad, hogy ezek a pályák szükségképpen végtelen messzeségben haladnak egymástól.

Éppen ellenkezőleg, hiszen bármikor metszhetik egymást (mint ahogy ez gyakorta meg is történik), hanem inkább abból, hogy „a világ útja” a szó valódi értelmében *nem tud* ama másiktól, jószerével csak sejtésekkel rendelkezik róla.

De ha a fentiekben foglaltak legalább nagy vonalakban igaznak minősíthetők, akkor mégis mi élteti a történeti megismerés dűnamizsát, a múltrekonstrukció már-már mániákus kényszerét? Kézenfekvő a válasz: valamiféle metafizikai identitáskeresés. Talán éppen ezért kell az ismeretlenből előtűnő s az ismeretlenbe vesző pálya minden lehetséges pontját a múlt relikviáival telezsűfolni, hogy az ember minél könnyebben oda-, illetve visszatálhasson az út egyik pontjából a másikba és megfordítva. Csakhogy abban az imént említett inhomogén térben, ahol a történelem szimbolikus ösvénye kanyarog, nem léteznek kitüntetett irányok és kitüntetett szemléltői pozíciók. Önmagukban szemlélve, az út menti relikviák gyanúsán egyformák, legfeljebb egyfajta „tanulással” szolgálhatnak, ahogy azt általában iskolás gyermekeknek tanítják, nem jelenthetnek igazi kauciót a tájékozódásra vonatkozóan. Anélkül, hogy az újkori történetfilozófia gyökereinek problémáját, az úgynevezett szekularizáció kérdését főlemlíteném, csak azt szeretném tudatosítani, hogy az eddig alkalmazott metaforikának megfelelően a tájékozódás lehetőségét a *másik út*, a kinyilatkoztatás eredendően „eszkatológiai jellegű” útjának – legalábbis megsejtett jelenléte – biztosítja. Gábor György történeti szemléletmódjának erőssége, hogy ezt a bizonyos sejtett állapotot mindvégig fenntartva – mindenfajta alexandrizmusok legfontosabbika gyanánt – a tudó és a mit sem sejtő pozíciója *között* mutatja be a jobbra antik forrásanyag segítségével illusztrált alapkérdéseket. Ha jól értem, akkor már a forrásanyag (bőséges) felhalmozása is a tájékozódás illúziójának fenntartására szolgál, a már említett „útjelzők” számának megsokasításával, néha azt az érzetet keltve, hogy az egymástól karnyújtásnyira lévő biztos fogódzók könnyed múzeumi sétává (avagy ismét csak Alexandria szellemének hódolva: a múzsák ligetében való tartózkodás) avatják a fásasztó és bizonytalan kimenetelű vándorlást. De hogy a nem szakavatott olvasó jóindulatának megnyerésén túl mennyire nem könnyed múzeumi sétáról van szó az újbóli köztesség pozíciójának érvényesítése-

kor, azt mi sem bizonyítja jobban, mint azok a csapdák, amelyeket már a nyelv (mind a természetes nyelv, azaz elsősorban a görög, mind pedig a szimbolikus vagy allegorikus szemléletmód kifejeződése) kínál, vagy a hagyományban átöröklődő antik történetírói klisék, netán a már érintett pantheónszemlélet hozadékképpen alkalmazott mithográfiai elemek – éppen a különféle vallások „nyelvének” egymásra történő lefordítása érdekében. Mindannak, aki Az IDŐ NÉLKÜLI HELY szerzőjéhez hasonló feladatba vágja a fejszét, olyasfajta komplex kihívásnak kell megfelelnie, amelyet még a Kerényi-féle maximalizmus sem fejez ki igazán. Kerényi Károly álláspontja köztudomásúlag az volt, hogy az ókortudósoknak a klasszikus antikvitás minden rezdülését (magyarán az összes auctort) fejből ismernie kell. Az előbbi elvárás meghagyása mellett azonban valami hasonló igény fogalmazható meg a „nem klasszikus antikvitás” szöveghagyományának (a TALMUD-nak, a patrisztikának, a különféle orientális kultúszoknak stb.) az ismeretét illetően is. Noha tisztában vagyunk vele, hogy ennek az elvárásnak manapság gyakorlatilag lehetetlen megfelelni, a kihívás érvényességét nem kérdőjelezhetjük meg. Szerencsés esetben, ha „csupán” görög nyelvű szövegeket olvasunk is, az egymástól éppen *világnyira* különböző kontextusok, az egy zeneművön belül elkülönülő szólamok – valódi beavatottság híján – kakofóniámmá olvadnak össze; mintha csak a vallási szinkretizmus mögött megbúvó szellemi konfúziót próbálná megszólaltatni (szóvá tenni) a szerző. (Pedig ehhez nincs szükség különösebb elszántságra, a zűrzavar amúgy is szót követel magának.)

Képletesen szólva Gábor György könyvének legfőbb formai erénye s egyúttal legfontosabb mesterségbeli műfogása Alexandria „*egyetlen (görög) nyelvének*” konnotációs rétegekre bontása, megkülönböztetett figyelmet szentelve arra a dialektusra, amelyet Philón és kortársai beszéltek.

4

Az említett konnotációs rétegek közül a kései hellénisztikus, valamint a korai keresztény eszkatológia, illetve a római jog „nyelve” a legfontosabb Gábor György számára, továbbá an-

nak bemutatása, hogy e három szféra kölcsönös egymásra hatása, illetve egymással szembeni defenzív állásfoglalása miként eredményez nyelvek feletti idiómákat. A Mediterraneum keleti medencéjében szerterajzó zsidóságról mondja az ORACULA SYBILLINA III. könyve, hogy tele van velük valamennyi földrész és tenger-mellék (107.), hasonlóképpen vélekedik – Philón szerint – Sztrabón is; másutt pedig az alexandriai filozófus közli az alábbiakat: „*A zsidók olyan sokan voltak, hogy egyetlen földrész már nem volt képes őket befogadni. Ezért aztán elköltöztek Ázsia és Európa legkedveltebb vidékeire, a kontinensre és a szigetekre egyaránt.*” (IN FLACCUM, 45–46., III.) Nem lehet tudni, hogy itt Philón csak irodalmi sztereotípiát alkalmaz-e, hivatkozással az EXODUS 1,7-re, miszerint Izrael fiai annyira „*elszaporodtak*” és „*megsokasodtak*” (*páru vajju*), hogy „*eltelt velük az ország*” (*vatimálé haárec ótám*) vagy sem, annyi mindenestre bizonyos, hogy a diaszpórazsidóság és a szellemi agglomerációjában kialakuló prozelita, valamint „istenfélő” réteg jelenti majd a kereszténység terjeszkedésének első természetes közegét. Amikor tehát Pál második missziós útja során Thesszalonikában a helyi zsidók a következővel vádolják meg az apostolt és munkatársait: „*Ezek, akik miután az egész lakott területet a feje tetejére állították (tén oikumenén anasztatósantesz), ezek most itt is megjelentek*” (AP.CSEL. 17.6), jó neofiták módjára saját maguk ellen is vádbeszédet mondanak. „Római szemszögből” nézve ugyanis egy ideig mindegy volt, hogy melyik (mindkettő) bizonyult „pestisesnek” avagy az „emberiség ellenségének”.

Amikor a zsidókat babonasággal vádolja (DE SUPERSTITIONE, 8.), Plutarkhosz éppen úgy a *deiszidaimónia* (superstitio, „démontisztelet”) kifejezést használja, mint például Pál apostol az areiopagoszi beszédében (AP.CSEL. 17.22): „*Athéni férfiak, amint látom, még a megszokottnál is vallásosabbak vagytok.*” Vagy ahogy a Jeruzsálemben Festus és Agrippa előtt elmondott apológia előzetesében olvasható, miszerint a római helytartó Pál és vádlóinak konfliktusát így állítja be: „*hanem valamiféle vitás kérdéseik voltak vele a saját babonaságukról (peri tész idiasz deiszidaimóniasz) egy bizonyos meghalt Jézussal kapcsolatban, akiről Pál állította, hogy ő él*” (AP.CSEL. 25.19). Nyilvánvaló, hogy Festus tájékozatlansága, pontosabban „avatatlansága”, illetve Pál minden-

fajta „bálványimádásra” vonatkozó rabbinikus álláspontja (amely eredendően megfelel a kereszténység álláspontjának) nem ugyanazt a szellemi-kulturális réteget képviseli, ám a nyelvnek a szótárban megmutatózó végleges relativizmusára mindenképpen kiváló példát jelent. Szavak és idiómák vallástörténetileg alkalmazható hierarchikus rendjét a kinyilatkoztatás nyelve teremti meg, természetesen nem abszolút, hanem csupán közelítő érvénnyel. A hierarchikus szemlélet jelenléte nélkül csak a *superstitióra* vonatkozó *catalogus rerum* marad (a szó összes előfordulása valamennyi föllelhető auctornál); a példák esetleges sora Persiusnál, Suetoniusnál vagy éppen Plutarkhosznál (Gábor Györgynél egyébként a *sabbat* jelképezte a babonáság okán; 162–163.) egyszerűen „elbeszél” a Philón, Flavius Josephus, a II. századi keresztény apologéták által felmutatott *el-lenpéldák* mellett.

Némi szarkasztikus élel persze megemlíthetnénk a következő teológia-, illetve vallástörténeti stációt is, amikor már a küzdő felek „értő módon”, a pontos nyelvhasználat követelményeinek megfelelően esnek egymásnak, mi több, irtják ki egymást éppen úgy, mint a babonás értetlenség égisze alatt, de AZ IDŐ NÉLKÜLI HELY olvastán, illetőleg a kritika kiinduló kérdéseit szem előtt tartva jóval fontosabb annak az eldöntése: vajon mi marad (a szimbolikus) Alexandria örökségéből – filológiai reflexeiből, exegetikai módszeréből, szinkretikus csúsztatásaiból, nem utolsósorban már eredendően artificális nyelvből – 2008-ban, a jelenkori vallásfilozófus és vallástörténész mestersegbeli fegyvertárát illetően? Különösen akkor, ha a kettős arculatú lény (vallásfilozófus és vallástörténész egyszerre) „szellemi anyanyelve” gyanánt a júdaizmust neveztem meg.

Az első lehetséges megoldás a behódolás, a teljes beolvadás a város szellemi aurájába, keverék népének színes kavalkádjába. Ahogy Kavafisz már idézett költeményében Ianthisz sorsával kapcsolatban olvashatjuk: „*Nagy buzgón hirdeti: »Ó bár maradnék / mindig héber a szent héberek fia! Mindazonáltal nem maradt meg annak. / Művészet, és gyönyör, és Alexandria / megtalálhatta benne mindig hű gyermekét.*” Mindez aktuálisan annyit jelenthet, mint egyfajta behódolást valamilyen kordivatnak, kurrens „izmusnak”, gyönyörködést a formák öncélú pompájában. A másik kínáló eshetőség a mindig kívülről

ló műértőé (netán műgyűjtőé), az előkelő idegené; valljuk meg, az *allogenész* figurája mindig is Alexandria hű gyermeke marad. Olyan figuráról van szó, aki leginkább egyszerre szeretne külső és belső emigrációban élni, de úgy, hogy élete egyfajta nagyszabású *performance* legyen – mindenki okulására. Noha ez a figura nem ismeretlen napjainkban, számunkra mégis indifferens, hiszen egy vallástörténész, egy teológus – hacsak nem szellem nélküli fajánkó – választott világához mérten nem lehet teljesen *kívülálló*. Annak a filológusi és filozófusi beállítottságnak, amelyet Gábor György is képvisel – úgy vélem – inkább az a harmadik „megoldás” feleltethető meg, amelyet egy helyben toporogva is az exodus ösztöne, az állandó úton levés vágya jellemez. Ennek az ösztönek, intuíciónak jól bevált módszere, abszolút bizonyossága nincs. Pusztán egyfajta remény táplálja, miként az egész júdaizmust is, Javnétól az eszkatológus út végéig. Gábor György ezzel kapcsolatban Simon bar Jochájt idézi buzdító beszéd gyanánt az exiliumban levők számára. „*Nézd csak, az örökkévaló mennyire szereti Izraelt. Bárhova is száműzhatték őket, a sekhina mindig velük tartott.*” (BMEGILLA 29a,95.)

A Sekhina, a Biblia Istenének dicsősége ugyanis vagy együtt vándorol a néppel, vagy pedig az egész vándorlásnak semmi értelme nincs – legalábbis az egyik exegetikai hagyomány szerint. A talmudi példát némiképpen profanizálva és az eredeti kérdésfeltevésre extrapolálva azt mondhatnám: a pusztá úton levés vágya csupán a metafizikai csavargás (amúgy fennkölt) élményét írja le, de hát mit ér a vándorlás a hazatalálás reménye nélkül? A vándorösztön alexandriai hagyatéka – paradox módon – abban a felismerésben ötvöződik, amely az idegenség, a másság szellemi paradigmáit *ideiglenesnek* ítéli, mi több, az ideiglelenséget emeli enigmatikus szintre. AZ IDŐ NÉLKÜLI HELY olvastán is az ember érzése, hogy Gábor György írói módszerét az iméntiekben megfogalmazott paradoxon hatja át. Noha minden idegszálával a *kortalan* Alexandriához kötődik, a szerző tisztában van vele, hogy a város léte *korszakfüggő*; Philón vagy Órigenész egykori lakhelye nem volt mindig, és nem is lesz mindig. Márpedig olyan helyen, amely maga a testet öltött ideiglelenség, hosszasan időzni nem lehet.

Rugási Gyula

PATRIÓTA HANGYÁK, EGZOTIKUS TERMESZEK

Etnográfiai és politikai allegóriák
egy harmincas évekbeli ifjúsági regény
propagandavilágában

1. Bevezetés: a cselekmény

Tanulmányom Fábíán Gyula KÜLÖNÖS HÁBORÚ című regényének (Fábíán, é. n. [1935]) jelképrendszerét vizsgálja.¹ A két háború közötti hazafias ifjúsági irodalom e jellegzetes terméke egy dunántúli kisváros békés életét feldúló, Afrikából behurcolt természetkolónia megsemmisítését, az ellenük viselt „különös” háború történetét beszéli el. Az elemzés kiterjed az „idegen” és az „egzotikus” képzetköreinek a regény szövegén keresztül megragadható változataira, a rájuk épülő politikai, kulturális és morális üzenetek rekonstrukciójára is.

A történet a húszas–harmincas években játszódik. Helye „Mártonvásár”, vagyis – a regény kontextusa alapján azonosíthatóan – Szombathely. A város püspöke unokaöccsétől, Szilvássy Kamill gróftól egy egzotikus kaktuszfélét, az úgynevezett Trópusok Királynőjét kapja ajándékba. A kaktuszt a püspök üvegházában helyezik el, és mindenki izgatottan várja a nagy szenzációt, a kaktusz virágzását, mely éppen karácsonykor következik be. Eközben különös események forgatják fel a város életét. Az üvegházat előbb trópusi hernyók, majd pillangók lepik el, később az idős kertésztt kell kórházba szállítani egy szintén behurcolt cecelégy csípeése miatt. A legnagyobb katasztrófa azonban hátravan. A városi építkezésen több ember halálát okozva összeomlanak a faállványok, és az építész börtönbe kerül. Később kiderül, hogy az állványzat belsejét a növényvel behurcolt természetkolónia tagjai falták fel, csak a külső burkolatot hagyva épségben. A városban véres gyorsasággal szaporodni kezdenek a ter-

meszek, az afrikai tájból ismerős természetvárok éktelenkednek mindenhol. Végül Szilvássy gróf, illetve Fehér Imre, a mártonvásári gimnázium természetrajztanára kitalálja, hogy a természet halálos ellenségeivel, a hangyákkal – természetesen magyar hangyákkal – kell megvívni a kipusztításukra indított „különös háború”-t. Az akció sikerül, és a regény végére a városkában helyreáll a nyugalom és a rend.

2. A társadalmi milió

A KÜLÖNÖS HÁBORÚ a Horthy-korszak középosztályi-úri miliójében játszódik, a cselekményt e társadalmi réteg perspektívájából, e réteg értékei nyomán jeleníti meg. A kulcsfigurák – a főpap, a gróf, a tanár – kivétel nélkül rokonszenves, derék emberek, akik familiáris stílusban beszélnek olyan alárendeltjeikkel, mint a komikus rezonőr szerepét alakító idős kertész, Galambos bácsi. A regény homogén társadalmi világa, szociális „lekerekítettége” nyilván az író pedagógiai célkitűzéseitől sem független.² A szilárd társadalmi hierarchia mibenlétéről alkotott-hirdetett felfogást erősíti, hogy komikus szereplők a történetben csak alacsony társadalmi osztályból származó személyek lehetnek, csak ennek az osztálynak a képviselői lehetnek nevetségesek. A püspöki üvegházat gondozó Galambos bácsi helyzete kivételezett az átlagos földműves életéhez képest, noha habitusa, beszéde, viselkedése egyértelműen mutatja, hogy társadalmi helyzetét tekintve a parasztsághoz tartozik. A regény paternalista társadalmi képét bizonyítják azok az irodalmi-stiláris fogások, melyek az idős kertészt felnőttagondoskodásra szoruló *gyerekként* mutatják be: gyerekesen fél a szokatlan dolgoktól, gyerekesen viselkedik, és – minthogy a társadalmi distinkció szimbolikus modellezésének jellegzetes terepe a nyelvhasználat – a püspök és a gróf által használt idegen szavakat is gyerekesen félreérti.

A milió szempontjából lényeges személy Szilvássy Kamill gróf, akit a szerző Almásy Lászlóról, a híres Afrika-utazóról mintázott.³ Az azo-

¹ Fábíán Gyula (Losonc, 1884–Szombathely, 1955): rajztanár, etnográfus, író. A Képzőművészeti Főiskolán tanult, néprajzi illusztrációi megjelentek Malonyay Dezső A MAGYAR NÉP MŰVÉSZETE című művében, szakcikkeit a Néprajzi Értesítő közölte. Ifjúsági regényei: A KIS MOZART, 1930; A JÁKI GERENCSÉREK (1934); KÜLÖNÖS HÁBORÚ (1935); AZ ÖSEMBEREK VÖLGYE (1939) stb. Regényírói tevékenységét az ifjúsági irodalom kontextusában (a KÜLÖNÖS HÁBORÚ említése nélkül) elhelyezi Komáromi, 2005.

² A korszakot jellemző „kettős társadalom” struktúrájából a regény csak a keresztény, nemzeti, konzervatív társadalmi miliót képviseli. (A korszak társadalomtörténeti leírását, illetve a „kettős társadalom” Erdei-féle modelljének bemutatását lásd Gyáni, 2004, 191. skk.) Másféle társadalmi háttérrel rendelkező szereplők csak utalásszerűen vannak jelen a történetben.

³ A gróf életéről, utazásairól, kutatásairól lásd Almásy, é. n., valamint 1934, 1994.

nosítás könnyű: a regénybeli név többé-kevésbé anagrammája a gróf eredeti nevének, az ott olvasható személyleírás pontosan illik Almásyra, továbbá a regénybeli Szilvássy Kamillt megjelenítő könyvillusztrációk is az Almásy Lászlót ábrázoló fotográfiák alapján készültek. A főúri szereplő ugyanakkor nem csak Almásy Lászlóval való azonossága vagy rokonsága miatt érdekes, fontosabb ennél, hogy a könyv rovartani illusztrációi közül is egyes képek Almásy művei, saját kezű fotográfiái alapján készültek. Ez a körülmény kiderül a regény előszavából is (Fábián, é. n. 6), ami a fiatal olvasók számára különösen fontos *hitelesség* hangsúlyozása miatt lényeges. A magyar glóbusz és a távoli, egzotikus Afrika között a kapcsolat tehát a gróf személye, illetve az általa ajándékba hozott trópusi növény. A gróf ajándékának köszönhető az „egzotikus” territóriumának hús-vér, eleven felbukkanása a városban, illetve – ez talán még fontosabb – többnyire a gróftól származnak vagy a gróf perspektívájából fogalmazódnak meg az egzotikusra vonatkozó *értelmezések* is.

3. Az egzotikus értelmezései

A regény világában az egzotikusnak három jól körvonalazható értelmezési dimenziója rajzolódik ki. Az első Szilvássy gróf kolonialista, orientalista jellegű szakszerűsége; de a regény írója, illetve elbeszélője (általában is) az Európán kívüli világhoz az Edward Said által bemutatott orientalista-kolonializáló diskurzuson keresztül viszonyul; szakszerűsége egyrészt professzionálisan objektív, másrészt birtokba vevő, kisajátító (vö. Said, 2000). A világotató gróf tudja, hogyan kell *gondoskodni* az egzotikusról – lásd a kaktusz elhelyezéséről, ápolásáról szóló aprólékos előírásait.⁴ Tudja, hogyan kell *legyőzni* az egzotikust, lásd vadászsikereit, melyeket a regény meglehetősen reflektálatlanul afféle Buffalo Bill-i vérengzéseként mutat be:

⁴ „Először is: a hőmérséklet! Az üvegház levegőjének állandóan 20 Celsius-fokúnak kell lennie. A föld, amelyben tenyészik, legalább 16 fokos legyen. [...] Ha a hőmérséklet 16 fok alá száll, a kaktusz megfázik és megbetegszik... – Annyi baj legyen – mondta ártatlan arccal Gazi bácsi. Ha netalán megfáznék a drágalátos virágocska, meglocsoljuk egy kis forrált, cimetes borocskával – attól egyszerűbe talpra áll.” (Fábián, é. n. 20.) „De most jön a második utasítás: a nedvesség! A talajnak nem szabad sem száraznak, sem túlságosan nedvesnek lennie. [...] Pornak nem szabad ülni a növényen. Harmadszor: a táplálék. Elkorhadt fa és egyéb növényi hulladékot (komposzt) kell egy kevés műtrá-

„Szilvássy gróf valósággal halomra lövi az afrikai bölényt, oroszlánt, párducot, vízilovat, orrszarvút és a többi vadállatot.” (Fábián, é. n. 13.) Végül azt is tudja, hogyan kell *dokumentálni* az egzotikust, lásd a gróf trófeagyűjteményét. „A gróf legénységében élt s egyedül lakott a villában, amely valóságos múzeumnak volt berendezve. Az óriási előcsarnok falait egészen elborították az Afrikából hozott vadásztrófeák. Orrszarvűfejek, oroslánbőrök, elefántagyarok, antilopszarvak, meg a jó Isten tudná csak felsorolni, mi mindenféle egzotikus holmi volt itt felhalmozva.” (Fábián, é. n. 31.)

E barbár, trófeahalmozó szakszerűség tudományos ellentéte a város *múzeuma*, ahová a behurcolt lepkék és bogarak kipreparált példányai bekerülnek.⁵ Egyébként, ha az olvasó gyanút fogna a tekintetben, hogy Szilvássy gróf trófeagyűjteménye és vadászszenvedélye esetleg ellentétben áll a regény által hirdetett természetrajongással, akkor magyarázatként azzal kell beérnie, hogy nem az úri vadászat, hanem a „civilizáció”, a vasút, az áruházak, illetve a lelkiismeretlen és arrogáns „rőfössegédek” teszik tönkre Afrikát. „Amerre a vasúti sínpárt lefektetik, arrafelé kipusztulnak az őserdők, kihalnak a ritka, egzotikus állatok. A szudáni falvakba bevonult a »kultúra«. A négerék sárból tapasztott kunyhói mellett már ott állnak a »Royal« meg a »London« áruházak. Szatócs- meg rőfösüzletek. Az oroszlán nem ijed meg a puskától, de a rőföslegények invázióját nem bírja ki. Megjósolom: tíz év múlva oroszlánok helyett rőfössegédek leselkednek az őserdőkben az egyébként hiányos öltözetű bennszülöttekre, hogy felruhazzák őket. Lassan eltűnnek Afrikából az őslakók is.” (Fábián, é. n. 14.)

Az „egzotikus” következő értelmezési szintje a regény narrátoráé. (A narrátor szerepkörét illetően a regény sajátos „kettős hangot” érvényesít: az egyes szám első személyben írott első fejezetből kiderül, hogy az elbeszélő maga Fehér Imre, a mártonvásári gimnázium rajz-

gyával keverni és ezzel az anyaggal a föld felszínét havonként egyszer gyöngén megszórni. – Hány kávéskanállal kell ezt a tápanyagot adagolni, könyörgöm alássan? – A gróf úgy tett, mintha meg sem hallotta volna az öreg kertész megjegyzését.” (Fábián, é. n. 21.)

⁵ „Ezeket a rovarokat magukkal vitték, gondosan kikészítették, és részben a realiskola, részben a múzeum természetrajzi gyűjteményében helyezték el. Azok az egzotikus pillanatok és rovarok, amelyeket a gróf és a tanár együtt gyűjtöttek a püspöki üvegházban, még most is ritkaságai az említett gyűjteményeknek.” (Fábián, é. n. 35.)

tanára, de a későbbiekben a történet egyes szám harmadik személyben folytatódik, és a cselekményben fontos szerepet játszó narrátor harmadik személyű szereplővé alakul át.) A narrátornak az egzotikus mibenlétére vonatkozó értelmezéseit afféle iskolásan művelt „kulturális szimbolizmus” határozza meg. „*Ilyen gyönyörű kaktuszról még csak nem is álmodtam! Olyan, mintha csapongó fantáziájú művész gondolta volna ki, mintha a természet egy művészalmot valóstott volna meg.*” (Fábián, é. n. 33.) E felfogásban az esztétika és a művészet szempontjai mellett a teológia tanításai is szerepet kapnak. A teológiai perspektíva személyes megjelenítője természetesen a püspök, de a narrátor szerepe és jelentősége meghatározóbb (szükségszerűen állandó jelenléte és „hangja” miatt), továbbá a narrátor fogalmazza meg a regény pedagógiai és világnézeti küldetését megalapozó üzeneteket is. A narrátor egzotikusértelmezése szerint a csodálatos kaktusz egyrészt afféle keleti-ornamentális dísz tárgy, másrészt veszedelmesen csábító szépasszony, amint ezt már a neve is – a Trópusok Királynője – hangsúlyozza. A gróf által a püspöknek ajándékozott növény leírása jól illeszkedik a regény logikájába; ellentmondásosan vonzó, egyrészt bizarr és nyugtalanító, másrészt elbűvölő: dekoratív, egzotikus, ornamentális.⁶

Az üvegház kertésze, Galambos bácsi naiv nézőpontja szerint az „egzotikus” veszélyes és érthetetlen. Galambos bácsi szerepe gondosan kimunkált: egyrészt derék, de kissé nehézfejú szolga, másrészt a józan paraszti ész letéteményese. Nehézkességével, morgolódásával, komikus félrehallásaival állandó nevetség tárgyává válik, ugyanakkor kiderül, hogy valójában mégis neki volt igaza, amikor ellenszenvesnek és veszélyesnek látta az egzotikus jövevényt – meg akkor is, ha a trópusi kaktusszal csak behurcolták az igazi veszélyt jelentő természeteket.

⁶ „*Kaktuszunk alakja határozottan bizarrnak volt mondható. A különösen szerzteágazó szárák, sokféle formája, amelyek hol levélre, hol fügére, hol vastag gallyra emlékeztetnek, furcsa, idegenszerű alakzatúak. A leveleket helyettesítő hosszúk, fehéres, kissé ibolyaszímbé játszó fonalak keresztül-kasul hálózák az egész növényt. [...] A fonalak fantasztikus vonalakba csavarodnak, fonadékszerűen misztikusan ragyogó fátyolba burkolják be. [...] A virágok hatalmas nagyok és tölcser alakúak. A színük ékesen karmazsinpiros, a tölcser belseje erős narancssárga. [...] A virág kelyhében mintha a vanília és a rózsza illata keverednék össze.*” (Fábián, é. n. 22.)

A veszedelmes idegen valódi megtestesítője tehát végeredményben nem a kaktusz, hanem a kaktusszal behurcolt rovarvilág. Gazsi bácsinak és a város többi lakójának a rovarokkal gyűlik meg a baja. Ilyen az égető szúrásokat okozó hernyó, az álomkórt terjesztő cecelég, a mindent felfaló természet. Ezek a rovarok az „idegen” legfontosabb és legveszélyesebb attribútumához, az *alcához* más és más módon viszonyulnak. A *hernyó* először veszélyes (mérgező tüskéi fájdalmasan szúrnak, illetve lerágják a pálmaház növényzetét), később azonban, már pillangóvá fejlődve, szépséges teremtmények, és ebben a formában beiktatódnak az európai kultúrának a természethez és az egzotikushoz kialakított intézményes és diszkurzív rendjébe, mintegy második metamorfózisukon átvesztve a műzeumi, illetve az iskolai gyűjtemény dekoratív részeivé alakulnak át. A *cecelég* kórházba juttatja a pálmaház kertészét, de szerencsére kiderül, hogy hazai körülmények között a cecelég nem fertőz. Itt a szerző két komikus kitérőt is engedélyez. Az egyik a cecelég naivnépi etimológiája: „*azt nem mondhatnám, hogy valami igen csecse bogár lett volna*” – jelenti ki a kertész (Fábián, é. n. 29.). A másik közjáték során Fehér tanár úr összetéveszti a veszedelmes rovarat a házi léggel, és leüti a gróf homlokára telepedő ártalmatlan jószágot (Fábián, é. n. 33.). A *termesz* alakjában viszont részletes allegorikus ábrázolás formájában teljesebb ki a „veszélyes idegen” képzetrendszere. Nem vall színt, rejtőzik, viszont a lepel alatt hatékonyan terjeszkedik és rombol.

4. Üzenetek és jelentésrétegek

Az egyensúly elvesztése – íme, ez a regény egyik különös morális tanulsága. Az „egzotikus szépség” iránti szenvedély, illetve, úgy általában, mindenféle emberi szenvedély veszélyes. A püspök sztoikus nyugalomból, keresztény humanitásból és nagyúri fölényből táplálkozó világába csak egyetlen, szó szerint törékeny helyen hatol be a szenvedély: az üvegházon keresztül. Az üvegház a püspök *világi* kedvtelése, ha tesszük, szenvedélye. „*A püspök nagyon szereti az üvegházat. Sokat áldoz azért, hogy pálmái, orchideái és más egzotikus növényei kiérdemeljék jó hírnevüket. A gyönyörű kert a város kellős közepében foglal helyet. A közönség nem látogathatja, csupán a püspök önmagáért és a kispapok sétálhatnak benne.*” (Fábián, é. n. 9.) A „Trópusok Királynője” pedig ugyebár nőalak, akiből bódítóan

édes illatfelhő árad, virágok ékesítik, és fátyol takarja el. Egy veszedelmes nőszemélyről van szó! Ezt az értelmezést megerősíti H. G. Wells komikus és morbid elemeket ötvöző novellája: A KÜLÖNLEGES ORCHIDEA. Wells ugyancsak „üveg-házi” történetében egy páratlan szépségű orchideáról derül ki, hogy légyökerei valójában vérszívó csápok, és a növény – mint afféle vámpír – a virág édes illatától megrészegült üveg-ház-tulajdonos életére tör.⁷ E történetben a magányosan élő Winter-Wedderburn gyűjtőszenvédelye alapozza meg az egyensúlyvesztést, és a veszélytelennek látszó gyökérgumó formájában becsempészett egzotikus létforma egyértelműen az „európai férfi” életét veszélyezteti.⁸

Egyébként mindegyik üveg-házi mese, illetve mindegyik központi szerepet játszó egzotikus növény – a kaktusz és az orchidea – alkalmas arra, hogy meglehetősen összetett módon modellezze a veszélyt rejtő felszín, a látszat és a lényeg, a rejtőző és a megjelenő dialektikáját.⁹ A kaktusz esetében már kezdetben megjelenik a bizarr ágak és a gyönyörű virágok kettőssége, de a bizarr ágakat egyrészt fehér fátyol takarja, és bódító illatfelhő tereli el a veszélyről a figyelmet, másrészt a növény egésze a maga teljes létében, pompájában a behurcolt természetcsaládot leplezi. Wells írásában a gyilkos orchidea először közönséges (noha nem éppen bizalomgerjesztő) gyökérdarab, és később fejlődik ki belőle a növény, mely e törté-

netben is a veszedelmes és „orientalizált” női szexualitást testesíti meg.¹⁰ Egyébként az egzotikus növények bűvkörébe került férfiak a női társaságot illetően mindkét történetben elég magányosak: a püspök colibátusban él, Szilvássy gróf agglegény, Wells orchideagyűjtője ugyancsak. Talán nem véletlen, hogy Fábián Gyula regényében a Trópusok Királynője előtt meghódoló férfiak kétes világát Fehér tanár úr és Boriska szolid *rózsakertről* ábrándozó szerelmi idillje ellensúlyozza, mely ifjúsági regényhez méltóan kifehéřített, és mindenfajta érzelmi-morális kilengést nélkülöz (vö. Fábián, é. n. 186.)

A regény további jelentésrétegét az a teológiai szimbolizmus határozza meg, mely szerint a természet Isten által írt könyv. A keresztény felfogás számára a teremtés kozmosza és a kinyilatkoztatás nyelve ugyanaz; lásd Richard de St. Victor szavait: „*Isten szava annyiban múlja messze fölül a világ bölcsességét, hogy nem csak a szavak hangzásának, hanem az általuk jelölt dolgoknak is van jelentése.*” (Idézi Ohly, 1997. 159.) A középkorkutató Friedrich Ohly szerint „*A Szentírásnak [...] az a lényege, hogy a betű szerinti értelemben vett dolog az igazi jelentéshordozó. Minden egyes, a hangalak segítségével megidézett, Isten által teremtett dolog, amit szavakkal megnevezünk, egy magasabb értelem felé mutat tovább, jele egy szellemi dolognak, jelentése van, jelöl valamit.*” (Ohly, 1997. 159–160.) A KÜLÖNÖS HÁBORÚ Lambrecht Kálmán által írt előszava szerint a történet nyomán az olvasónak „*kedve kerekedik ahhoz, hogy maga is megtanuljon olvasni a legnagyobb, utolérhetetlen mesekönyvben – a Természet mindenki számára nyitott, soha ki nem merülő könyvében.*” (Fábián, é. n. 5.)

De a regény egészének mélyen keresztény értékrendje egyrészt bővíti, másrészt *újrászakralizálja* a természetudós előszóíró által fellevenített és voltaképp szekularizált – úgy mond „tudományos” – felfogást; az író ezt Szent-Miklós püspök kapcsán immár félre nem érthető módon hangsúlyozza. „*Szerette a zenét, minden művészetet, de legfőképpen a természetet, mert hite szerint az ember sehol sem közelíti meg*

⁷ Lásd Wells, 1973. 143–151. Eredeti címe THE FLOWERING OF THE STRANGE ORCHID, vagyis AZ IDEGEN ORCHIDEA VIRÁGZÁSA. Az „idegen” nyilván erőteljesebben rímel az egzotikus szó „veszélyes” konnotációjára.

⁸ A Trópusok Királynője és még inkább a Wells-novellában szereplő orchidea az irodalmi archetípusok katalógusából az orientális-egzotikus karakterjegyekkel felruházott „femme fatale” alakjának feleltethető meg. „*Bár a férfi képzeletének szülöttei, egyúttal ama leigázott férfiaság jelképei is, amely az érszoban a kint, a gyönyörben a kegyetlenséget, a nőben a hidegvérű zsarnokot keresi. [...] Csábítóak és mégis elutasítóan távolságtartók, vonzanak és fenyegetnek, ölelésük menedéket ígér – ámde a vámpír marcangoló menedékét, a sár hideg szorítását, a halálos gyönyör fagyott csendjét, amelynek bűvöletéből nincs menekvés.*” (Hofmann, 1987. 219–220.)

⁹ „*Nekem nem tetszik – jelentette ki a házvezetőnő. Olyan csúf a formája. [...] – Tényleg nem valami szép példány. De nem lehet megítélni ezeket így, kiszáradt formában. Valójában csodaszép orchidea válhat belőle.*” (Wells, 1973. 145–146.)

¹⁰ „*A kúszó zöld száron most három nagy virágkehely nyílt és ontotta a mámorító, édes illatáradatot. Révülten bámulva állt meg előtte. A virág hófehér volt, a szirmokon aranyló narancssárga csikokkal. A súlyos virágajak bonyolult formába csavarodott, csodálatos kekesbíborral tetézve az aranyat.*” (Wells, 1973. 148. k.)

annnyira az isteni bölcsességet, mint a természetet keresztül. Az a rend, az a célszerűség, soha nem változó következetesség, szépség, amelyet a természet minden legkisebb teremtménye magában hord, minden gondolatot Istenhez vezet.” (Fábián, é. n. 12.) Az efféle teológiai szimbolizmus a regény megjelenési idejében, 1935-ben sem volt anakronisztikusnak nevezhető. Maurice Maeterlinck A HANGYÁK ÉLETE című könyvének egyik korabeli recenzense szerint „Maeterlinck könyvében a Teremtő végtelen sok csodájának egy szemernyi része bontakozik ki előttünk. A nagy író szokott művészetével ír róla, és noha a szíve mélyén elvet minden vallásos hitet, kérdéseivel, aggodalmaival mégis Isten létében gyökerező hitünkben erősít meg minket.” (Petri, 1930. 393.) A népszerű belga írónak a méhekről, hangyákról, természetekről írott könyvecskéi nagy meggyőző erővel hirdették az emberi és a rovarvilág közötti, az allegorikus beszédmód számára is felhasználható analógiákat; továbbá feltételezhető, hogy a természetek életéről szóló műve Fábián egyik irodalmi forrása is lehetett.

Az idegen veszélye: beszivárgás, felforgatás és rombolás. A regény allegorikus jelentésének e szintjét illetően többféle megközelítés is elképzelhető. Az egyik szerint a regényben szereplő kisvárost egy idegen hatalom támadása éri. Ezt az allegorikus szintet motiválja, hogy a természetek – mint tudjuk – államokat alkotnak, királyuk és királynőjük van, továbbá dolgozók és katonáik.¹¹ Ezt a képet megerősíti, illetve kiegészíti, hogy rejtőző, beszivárgó jellegű, felbomlasztó támadásról van szó. A „titkos háború” paranoiás képzetköre a Horthy-korszak számos külső és belső ellenségképpel hadakozó világának szerves része volt.¹² Így például a

hivatalos, keresztény-nemzeti ideológiát képviselő kritikusok és újságírók a progresszív irodalmat és művészetet is a „destrukció” eszközeknek tekintették. De fontosabb ennél a beszivárgó, rejtőző, a világot belülről szétrágó ellenség képzetköre. A kórokozó, élősködő, elrejtőző, magát másnak álcázó idegen képzetkörei olyan átfogó diskurzust alkottak, melytől az antiszemitizmus sem volt idegen, noha – ezt hangsúlyozni szeretném – a regényben semmilyen adatolható antiszemita felhang vagy utalás nem található, hacsak a Szilvássy gróf által említett erőszakos „rőfösgedek” irritáló tulajdonságait nem tekintjük valamiféle kódolt antiszemitizmus jelének. Mégis: a könyv idegenparanoiája, valamint az, hogy a természetvilágot a felszín számára láthatatlan idegen pusztítás letevémenyeseként ábrázolja, melynek apokaliptikus aknamunkájától csak a magyar hangyák szabadíthatják meg a hazai földet, akár az antiszemita olvasatot is lehetővé teszi.¹³ Ez a politikai és rovarani elemeket gyakorlatiasan ötvöző szimbólumvilág ugyanakkor ellentmondásos, hiszen a természet *fehér*, míg az őt elpusztító magyar hangya speciel *vörös* (vö. Fábián, é. n. 188.); a „természettudományi regény” műfajmegjelölést használó könyv kénytelen volt magát a tényekhez tartani. A történet jelképvilága egyébként összhangban van a késő romantikus, századfordulós, valamint a klasszikus szépirodalmi és művészeti motívumokkal: a „női”, az „idegen”, az „egzotikus” és a „veszélyes” egymás szinonimáinak tekinthetők; a hangyát pedig már Ezópous, illetve Heltai Gáspár fabulái nyomán is rokonszenves állatnak

Azáltal a legveszélyesebb, hogy „köztünk van”; „megszoktuk már”. A korabeli *Magyar Kultúra Az ÖSELENSÉG* című vezércikkében így ír például a szociáldemokráciáról: „*Megszoktuk már, hogy itt éljen közöttünk, sőt napról napra hódításokat tegyen.*” (Nyisztra dr., 1936. 164.)

¹³ A természetek tevékenységét jellemző frazeológia számos eleme visszaköszön az antiszemita diskurzus jellegzetes fordulataiban; lásd például a KIREKESZTŐK-kötet írásait (Karsai [szerk.], 1992). Egyetlen (történetesen francia) példa: „*A lármas inváziót a csöndes, állandó, lassú előzőnlés váltotta föl. Nincsenek többé fegyveres hordák, amelyek érkezésüket csatakiáltásokkal tudatják, de vannak egyének, akik apródokként kicsiny csoportokba állnak össze, sporadikus alakzatokba tömörülnek, és meghódítják egy ország valamennyi hadállását.*” (Drumont, Eduard: A ZSIDÓ FRANCIAORSZÁG. In: Karsai [szerk.], 1992. 11.)

¹¹ A „természállam” működését és hierarchiáját bemutatja Brehm leírása, mely Fábián könyvének egyik természettudományos forrása is volt (vö. Fábián, é. n. 163.). Fábián többféle korabeli német, illetve magyar nyelvű kiadást is használhatott. (A természetek életét Brehm ábrázolásában, az újabb kiadások közül lásd Brehm, 1957, I. kötet: GERINCTELENEK, 224–229.) A természetvilág tudományos igényű, noha egyes részleteiben kissé antropomorf ábrázolását nyújtja a népszerű belga költő, Maeterlinck könyve (Maeterlinck, é. n.).

¹² Itt kell utalni arra, hogy a korszak antibolsevizmusból, antiszemitizmusból, irredentizmusból és hasonlókból képződő paranoid értelmezési mozgásterében az idegen (bármilyen is az) egyrészt *rejtőzik*, másrészt úgy rejtőzik (és rombol), hogy *hasonul*.

illik elképzelni.¹⁴ És azt is tudjuk, hogy valóban voltak európai városokba – például Hamburgba – hajóval behurcolt, ott kolóniát alapító, jelentős károkat okozó természetek is (lásd Brehm, 1957, I. kötet, 229.; Maeterlinck, é. n. 69. skk.).

5. Befejezés: a KÜLÖNÖS HÁBORÚ tanulságai

A fent körvonalazott, az egzotikus veszélyt meghatározott ellenségképekhez kapcsoló, a paranoiás jelentéstudajdonítás gyakorlatára mintegy „rájátszó” értelmezés annyiban megalapozott, hogy az író nagyon intenzíven használja az idegen veszély ábrázolásának a korszakra rendkívül jellemző képzetköreit: invázió, beszivárgás, megfertőz, rombol, belülről szétrág, aláás.¹⁵ Ugyanakkor elképzelhető ennél ártalmatlanabb üzenet is: egy olyan morális-hazafias ideológia, mely egyszerűen a derék „magyar hangyák” hősiességét emeli ki. „Az lett a bogara [Szilvássy grófnak], hogy nagy kosarakban vörös hangyákat szállított Magyarországból Afrikába, mert az a meggyőződése, hogy a magyar hangya a legintelligensebb az összes hangyafajok között, és egyedül ez képes arra, hogy a világ valamennyi természetét kipusztítsa...” (Fábián, é. n. 212.)

Gyerekkoromban – az olvasás hajdani miliójét, amennyire lehet, most visszaidézve – Gerald Durrell, Stanisław Lem, Rejtő Jenő, Jean-Jacques Cousteau műveinek társaságában olvastam ezt a könyvet, mely édesanyám tulajdonából került a könyvtáramba. De az egzotikust akkor annak láttam, amilyen önmagában lehet: különféle mellékjelentések nélkül is egzotikusnak. Mint Durrell esetében Korfu szigete, Lem esetében az Éden és a Solaris nevű bolygók, Rejtő esetében Észak-Afrika, Cousteau kapitány esetében pedig az egzotikus halrajokkal díszített tengeremélyi világ. A KÜLÖNÖS HÁ-

BORÚ címnegyedének második oldalán elhelyezett hazafias jelmondatokat *akkor* átugrottam, a gyerekkor jellegzetesen szelektív, az érthetlent automatikusan figyelmen kívül hagyó olvasási szokásaival. „*Legyünk büszkék arra, amik voltunk, s igyekezzünk különbek lenni annál, amik vagyunk!*” Illetve: „*Emberibb embert és magyarabb magyart!*” Tehát egyáltalán nem volt feltűnő az itt vizsgált ideológiai kontextus, csak a természetek és a hangyák világa érdekelt. Kívétel voltam vagy átlagolvasó? És vajon elérte célját Fábián Gyula regénye, avagy sem?

Irodalom

- Almásy László
LEVEGŐBEN... HOMOKON. Franklin Társulat, é. n.
AUTÓVAL SZUDÁNBA. Magyar Földrajzi Társaság, é. n.
AZ ISMERETLEN SZAHARA. Magyar Földrajzi Társaság, 1934.
SZUDÁNBAN VADÁSZTAM. TerraPrint, 1994.
- Brehm, Alfred Edmund
AZ ÁLLATOK VILÁGA. 1–4. kötet. Ford. dr. Ákos Károly. 1. kötet: GERINCELENEK. Bibliotheca, 1957.
- Diederichsen, Diedrich
SUBVERSION – KALTE STRATEGIE UND HEISSE DIFFERENZ. In: Diederichsen: FREIHEIT MACHT ARM. Köln, Kippenhauer und Witsch, 1993. 33–52.
- Fábián Gyula
KÜLÖNÖS HÁBORÚ. Magyar Könyvbarátok, é. n. [1935.]
- Gyáni Gábor–Kövér György
MAGYARORSZÁG TÁRSADALOMTÖRTÉNETE A REFORMKORTÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG. Osiris, 2004.
- Heltai Gáspár
SZÁZ FABULA. Sajtó alá rendezte Katona Tamás; utószó, jegyzetek: Bitskey István. Európa, 1987.
- Hofmann, Werner
A FÖLDI PARADICSOM. Ford. Havas Lujza. Képzőművészeti Kiadó, 1987.
- Karsai László (szerk.)
KIREKESZTŐK. ANTISZEMITA ÍRÁSOK, 1881–1992. Aura, 1992.
- Komáromi Gabriella
ELFELEJTETT IRODALOM. FEJZETEK A MAGYAR GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI PRÓZA TÖRTÉNETÉBŐL: 1900–1944. Móra, 2005.
- Maeterlinck, Maurice
A TERMESZEK ÉLETE. Ford. Szlochányi Károly. Franklin Társulat, é. n.
- Nyisztra Zoltán dr.
AZ ÖSELLENSÉG. *Magyar Kultúra* (XXIII. évf. 19.), 1936. 163–164.

¹⁴ Lásd A LÉGYRŐL ÉS A HANGYÁRÓL, valamint A HANGYÁRÓL ÉS A SZEKESŐRŐL (Heltai, 1987. 48. k., 98. k.).

¹⁵ A *cultural studies*, illetve általában a baloldali társadalompolitikai diskurzusok történetében szép karriert befutott „szubverzió” szó (értsd: felfogat, aláás) eredete is itt található, az ellenség aknamunkáját, felfogató tevékenységét értették rajta (lásd Diederichsen, 1993. 33–52.). Egyébként, pusztán a diskurzus alkotóelemeit tekintve, a KÜLÖNÖS HÁBORÚ szimbolikus beszédrendje teljes összhangban van a konzervatív-keresztény, Bangha Béla S. J. által főszerkesztett *Magyar Kultúra* folyóirat nemzet- és fajvédő cikkeinek ott egyértelműen xenofób frazeológiájával.

Ohly, Friedrich

A SZAVAK SZELLEMI JELENTÉSE A KÖZÉPKORBAN. Ford. Bernáth Árpádné. In: Pál József (szerk.): AZ IKONOLÓGIA ELMÉLETE. Szeged, JATEPress, 1997. 157–178. (Ikonológia és műértelmezés 1.)

Petri Béla

MAETERLINCK KÖNYVE A HANGYÁK ÉLETÉRŐL. *Magyar Kultúra* (XVII. évf. 21.), 1930. 391–393.

Said, Edward W.

ORIENTALIZMUS. Ford. Péri Benedek. Európa, 2000.

Wells, H. G.

A KÜLÖNLEGES ORCHIDEA. Ford. Vermes Magda. In: Wells: A BŰVÖS BOLT. Európa, 1973. 143–151.

Havasréti József

FÜST ÉS ÁLOM

E. T. A. Hoffmann: Az ördög bájitala

Fordította Horváth Géza

Cartaphilus, 2008. 400 oldal, 4500 Ft

Vannak az irodalomnak furcsa időleges tetszhalottai: saját koruk alig vesz róluk tudomást, utókorukban nemegyszer emigrálniuk kell, s néha csak hosszas érdektelenség után térnek haza, akkor már a külföldi hírnév szárnyán, figyelmet parancsoló alakzatban. Ez történt például Kafkával. De majdnem ez történt E. T. A. Hoffmann-nal is (1776–1822): igazi ragyogását a németek is mintha csak Hugo, Baude-laire, Poe, Puskin vagy Dosztojevszkij tükrében ismerték volna fel, későn és kissé vonakodva. Persze tagadhatatlan, hogy életműve azóta megvetette helyét a német szellemtörténetben, és nimbusza Stefan Zweigtől Franz Fühmannon át a kortársakig, Ingo Schulzeig vagy Uwe Tellkampig világít.

Nyomorúságos élete volt. Königsbergben jogot végez, s az évek során úgy-ahogy hű marad a Iustitia világához. De közben sokoldalú tehetsége ezer kis ámokfutásra bomlik: zenét szerez, színházat igazgat, fest és rajzol, ének-kart vezet, és egy idő után ír, ír, ír – későn dönt végleg az irodalom mellett, és írói életművét tizenhárom esztendő alatt hozza létre (1809–1822). Ebben hasonlít Goethehez, aki talán soha nem tekintette magát igazi írónak; aki büszkébb volt Színtan-ára, mint a Faust-ra, és

talán még végső megvilágosodása előtt is jelentős festőnek tartotta magát. Hoffmann maga is érzi alkatának ezt a bogárzó vonását, az emberi vonzalmak, tevékenységi ágak és művészi pályák közötti örök tétovázást. Egyik levelében ezt írja: „Életemre nagyon jellemző, hogy mindig az történik meg benne, amit egyáltalán nem vártam, legyen az rossz vagy jó dolog, és hogy unostalan azt kényszerülök tenni, ami igazi, mélyebb elveimmel ellenkezik.” Senkiben nem talál komoly támaszt, senkibe nem vet végső bizalmat, senkit nem enged legbenső sáncaihoz, és persze ő sem ér el senki máséhoz.

Magányos, különc, látomásos ember. Ahogy a DER GOLDENE TOPF (AZ ARANY VIRÁGCSERÉP) egyik szereplőjéről mondja: *er ist ins Kristall gefallen (belesett a kristályba)*. Ő is egyfajta üvegkalitkából fürkészi az életet, és – talán viszontagságos sorsánál, futtosó alkatánál, heterogén kedvteléseinél fogva – a kis- és nagyvilágok ferdeségeit veszi észre. Hoffmann horizontján elcsuszszant harisnyák, megbillent parókák, púpos szemölcsök, zsíros párnák, karikalábak és görbe orrok hemzsegnek, füstök és álmok. Mik bukkannak fel még? Pikkellyel teleszört bársonygallérok, bandzsa szemek, bicegő lábak, kopaszágon megtántorodó legyek, fényes nadrágú udvari tanácsosok, megbillenő lelkészek, akik estükben földre rántják a mézesbödönt és a csokoládés kannát is. És ha zörejekről ír, akkor is ilyesmit hallunk: megbotló nyelveket, dadogást, suttogást, csalódott gyomorkorgást, nedves orrlyukak szipogását, hörghurutos krákogást, csikorgó mifert és kopogó cipőtalpat. Látjuk: az emberi világ itt csakugyan kizökent sarkaiból, és talán a jótékony képzelet is azért teremthet másik világokat és másvilágot, hogy ez a földi világ ne váljék végleg tűrhetlenné.

AZ ÖRDÖG BÁJITALA Hoffmann második nagyobb terjedelmű könyve. Bambergben keletkezett (1815–16-ban jelent meg), és az író konkrét élményeihez kötődik: könyvkiadójának kíséretében egyszer látogatást tett a bambergi kapucinusoknál, és annyira megbabonázta a kolostor atmoszférája, az atyák csöndje, hogy utána néhány hét alatt papírra vetette a fekete romantikának ezt a tarka, vágató cselekményű, fantasztikus művét. A történet egyszerű és kibogozhatatlan: Medardus testvér képzelt önéletrajza. A főhős, akiről később kiderül, hogy – tudta nélkül – a könyv csaknem mind-

egyik szereplőjével rokonságban áll, egy csodálatos kolostorban kezdi életét. A perjel idővel megbízza, hogy gondozza a relikviák szerzetárát, s ott főleg az ördög „bájjalára” ügyeljen, amely a legenda szerint Szent Antal örökségként került az intézménybe. Még prédikálhat is – amíg fejébe nem száll a prédikátori dicsőség, s el nem ájul a szószéken... Miután az ördög gyógyszereivel újra életre kel, megjelenik előtte egy gyönyörű nő, Aurelie, aki szerelmet vall neki. Ettől fogva csak a nőt üldözi: kilép a kolostorból, ezer és egy kalandba keveredik, más szereplők alakjában sodródik tovább, a többiek összetévesztik, ő pedig egyre nagyobb gördülékenységgel csöppen szerepből szerepbe, s nemegyszer találkozik saját hasonmásával is.

A mű voltaképpen a szerepválasztások, tévesztések, maszkváltások, elváltozások és kifogyhatatlan *tulajdonítások* sorozata. A szereplők egy része (mit sem sejtve) újra meg újra elmeséli Medardusnak saját élettörténetét; sokszor halljuk ugyanazt, a titkok lassan kiviláglanak, s a végén a szerelmet hajszoló szerencsétlen kénytelen belátni, hogy életét szeszélyes érzékfeletti hatalmak irányítják, akik a gyönyör odisszeája közben ezer bűn kelepccéjébe csalják. Az író a később megfogalmazott *szépióni elv* értelmében látomásának során olyan formákat, alakokat és állapotokat érzékeltet, amelyeket csakis ő lát: a mágikus aktusban megláttat olyasmit, ami addig láthatatlan volt.

(Hoffmannt az irodalomban ezért is nevezik a *fantasztikus realizmus romantikusának*.) Az író művészete hasonlít egy befagyott tófelülethez: a jégen mindennapi emberek (papok, jogászok, cipészek) szánkáznak vagy korcsolyáznak, de a páncél olyan vékony, hogy látni látta az úszkáló bizarr figurákat, akik a hínáros tófenékről felszállnak, rángva elidőznek, majd eltűnnek a zöld vízvilágban. Néha beszakad a jég, és elsüllyed egy ember.

Novalis mondta: „*Mert senki nem ismeri magát, amennyiben csak önmaga és nem egyszersmind másvalaki is.*” Hoffmann a képzelet töréspontjainak, a megkettőzött vagy meg többszörözött tudatnak roppant részletgazdag megfigyelője. De a csalóka öntudat lidércein kívül érzékeltet valami mást, mélyebbet, és talán ezért hat ma is, minden véletlen, elsietett arabeszke és valószínűtlen betéje ellenére: azt közli velünk, hogy életünk füst és álom, és hétköznapjaink is tele vannak rejtelmes kísértetekkel, váratlan földrengésekkel és leselkedő fenyegetésekkel. Semmi kétség, hogy ő a manapság fantasztikusnak nevezett irodalom egyik ősmintája.

A magyar kiadás Horváth Géza gondozásában jelent meg. Ő írt tartalmas utószót a kötethez, és ő fordította magyarra Hoffmann ötödik sebességben zúgó mondatait. Szép, rugalmas szöveg. Az anachóréták egyik mondásával üdvözlöm: Tiszteld azonnal.

Báthori Csaba

FELHÍVÁS

RADNÓTI MIKLÓS VERSFORDÍTÓ-PÁLYÁZAT

A *Holmi* versfordító-pályázattal kíván megemlékezni Radnóti Miklós születésének századik évfordulójáról. A pályázatra három, ötvenso-rosnál rövidebb vers eredeti nyelvből készült fordítását lehet benyúj-tani, mellékelve az eredeti szöveget is, és ezek közül legalább egy a következő, Radnóti által is fordított költők egyikének műve legyen:

Anakreón, Vergilius, Horatius, Tibullus, Walter von der Vogelweide, Ronsard, Du Bellay, André Chénier, Byron, Shelley, Keats, Nerval, C. F. Meyer, Rimbaud, Rilke, Apollinaire, Trakl, Max Jacob, Valéry Larbaud.

A pályázat jeligés. A jelige feloldását leragasztott külön borítékban kérjük mellékelni, mégpedig úgy, hogy a név és a lakcím a boríték felbontása előtt semmiképp se legyen elolvasható.

A pályadíjak:

I. díj: 200 000 Ft. II. díj: 150 000 Ft. III. díj: 100 000 Ft.

A jónak ítélt fordításokat a *Holmi* sorra közölni fogja.

Határidő: 2009. szeptember 1.

Eredményhirdetés előreláthatólag a decemberi számban.

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg

nka
Nemzeti Kulturális Alap